

Claus Rønlevs bibliotek

Denne søgbare PDF-fil er downloadet fra min personlige hjemmeside www.ronlev.dk.

Digitaliseret efter aftale med Selskabet for Danmarks Kirkehistorie. PDF-filen er kun til ikke kommercielt brug.

Besøg www.ronlev.dk. Måske er der andre af mine mange tusinde artikler og scannede bøger, der har interesse.

Mange venlige hilsener

Claus Rønlev

Kirkehistoriske Samlinger 2007

Kirke
historiske
Samlinger
2007

J.C. Christensen

Første skridt på vejen til konseilspræsident

Af Carl Trock

1877 var J.C., 21 år gammel, uddannet som lærer ved Gedved seminarium. Han fik stillinger, men giftermål 1879 med Karen Kirstine, en gårdejerdatter fra midt-Jylland, nødvendiggjorde bedre embeder. Det blev 7 år i Øst-Jylland, 3 år i Ringgive sogn på Vejle-kanten og 4 i Tamdrup sogn nær Horsens. Flytningen derfra måtte han begrunde for en søster: »Jeg kan være Lærer her i Vrønding, saa længe det skal være, og aldrig blive andet« – en nabokone gik tættere på og fik svaret: »Der er ikke anden Grund end, at jeg vil have noget mere at virke med, mere Arbejde til at fylde min Tid«; men det var ikke nabokonen nok, der måtte være en anden grund til at flytte »fra den gode Østeregn og helt over til den fattige Vestkyst«, hvor folk knap kan få føden, så godt kendte konen degne. J.C.: »Degne er jo ogsaa en Slags Mennesker«¹. – 1887 blev J.C. lærer i Stadil. Sognepræsten fra 1889 H.G.A. Jørgensen hørte fra den daværende sognerådsformand omtrent hvordan J.C. havde begrundet sin ansøgning: »Det er ikke sandsynligt, at jeg faar Embedet, da jeg er Beboerne ukendt; men paa den anden Side ved man jo ikke, hvor Gud vil føre En hen. Derfor vil jeg nu gøre, hvad jeg kan, og lade Ham raade for Resten«. Ved fremstillingen for sognerådet gjorde han et godt indtryk, og blev indstillet som nr. 1. Sit politiske standpunkt omtalte han ikke, skønt egnen var udpræget Venstre.²

Året efter blev han sognerådsformand i Stadil. Mon ikke J.C. havde set på muligheden for at blive politiker der, de var ret lovende. 31/8 1889 bragte Ringkjøbing Amts Dagblad J.C.s svar på opfordringer til at være Venstres kandidat i Ringkjøbing Amts 1. valgkreds ved valget 1890. Efter at vælgere i sogne af valgkredsen, som er bragte i dette blad meddeler jeg, at jeg ved forestående valg 21/1 1890 stiller mig som Venstres kandidat. »Et Par personlige Bemærkninger skal jeg lade følge denne Meddelelse.

Jeg har altid haft Lyst til at beskæftige mig med Politik, men tillige følt Ængstelse for at stille mig til Valg og det baade for Skolens, min

---

1. Ifølge Salomon J. Frifelt i Knud Ree s. 57f.

2. Meddelt i »Tilskueren« 1931 s. 94, jfr. Knud Ree s. 66.

Families og min egen Skyld«, hvorfor jeg altid har afslået opfordringer derom både her og andet steds. Når jeg nu modtager en sådan, skyldes det »at Opfordringen stadig er kommet igen med større Styrke, men mest fordi, at det kommer mig for, at jeg ikke længere har Ret til at sige Nej«. – Kernen i den politiske strid er sagt tit: »Herremanden op og Bonden ned«. »Det ser jeg paa med Sorg, thi ikke blot er jeg en Bondes Søn og føler mig som Bonde« og det har 2 år på seminarium ikke ændret, »men jeg sørger især over, at vi ikke her i Landet er kommet ud over Klassesdeling, men endog arbejder os mere og mere ud deri under det nuværende politiske Regimente. – Standsfordomme, Klassehovmod og Eksamensstorhed er vore Modstandere, og se hvor de behandler os! Vore Højskoler forfølger de, og Grundloven forvansker de« .... Giver vi efter eller »blot dukker Nakken overfor dem, da foragter de os blot dybere derfor. Derfor tror jeg, at vort Løsen maa være Hold ud! ... i sej Modstand mod dette Regimente, indtil Vorherres Tid kommer, og Lykken igjen smiler til Danmark«. Først da kan vi vente at hele folket lykkeligt deltager i alt for landets vel. – »Nu stiller jeg mig altsaa til Valg; om jeg bliver valgt, ved jeg ikke, men bliver jeg valgt, da gaar jeg ind til en Gerning, som er besværlig og i mange Henseender ikke er uden Fare for ens indre personlige Liv; mit inderligste Ønske er, at jeg, ligesom jeg nu kan begynde med Bøn, saaledes ogsaa maa faa Naade til at fortsætte dermed og ende med Tak, det tror jeg vil være baade mig og Vælgerne gavnlignst«. ³

J.C. sluttede med, at han enkelte gange, hvor det ønskedes, kunne komme ud til sognemøder. – J.C. var fuldt ud C. Bergs mand og valgtes sikkert.

Den af folketingsvalget 21/1 90 afbrudte rigsdagssamling varede fra 24/1 til 1/4 90. Her stillede hele Bergs 17 mand forslag om lønnen til landsbypræster og om besættelse af sognepræsteembeder, der efter ret kort l. behandling 5-6/5 endte i udvalg. Herom tog J.C. ikke ordet, men det gjorde han for første gang om et af de udvalg han var valgt til, prostitutionens afskaffelse: Forholdene her svarede langt fra til folkets moralske standpunkt, og det burde de gøre. For de fleste i landet ser det »ud som rent Hykleri, naar baade Kirken og Skolen lærer, at man ikke maa bedrive Hor, og man samtidig ved Lov beskytter Oprettelsen af Horehuse«. Kvinder stilles forskelligt, mens nogle med samtykke driver utugt gør andre det uden samtykke. Den jomfrutale viste ikke en kommende storpolitiker. ⁴ – Men da rigsdagssamlingen sluttede sendte

3. Venstres historiker dr.phil. Hans Jensen sammesteds s.193.

4. J.C. 10/2 90 sammesteds s.197. Jfr. Ft. 10/2 sp. 2394.

Berg et cirkulære, nok kun til de nyvalgte, for at høre om arbejdet fra de udvalg, hvori de havde siddet. 19/4 svarede J.C. om de 3 udvalg, hvori han var, foruden om prostitutionen var det om smitsomme sygdomme og Færøiske love. »I intet af dem blev der egentlig bestilt noget«. Om de smitsomme sygdomme gav en epidemi på Fyn, nok stammende fra et mejeri, udvalget anledning til at udbede sig ministerens oplysning. Derefter »intet Møde mere«. Flertallet i udvalgene var ikke »saa særdeles arbejdsivrig«. J.C. brugte da tiden på andet arbejde, som han fandt nok af – især i rigsdagstidende, »og til Samtaler med mine Meningsfæller om deres Arbejde. Vi gennemgik flere Lovforslag, deriblandt Finantsloven«. – J.C. blev nok studiekredsleder for nyvalgte MF'er, mest landmænd og flest husmænd. – Om samtaler med Venstre-Flertallet og Højre havde J.C. intet af betydning af berette, men hans »Hovedindtryk fra Rigsdagen var saaledes, at jeg rejste hjem med Glæde over vort Standpunkt: Ærligt og alvorligt Arbejde over alt og saaledes som Demokratiet fordrer det, men ingen Eftergivenhed over for Ministeriet, selv om det truer med Provisorier. Stillingen er jo sørgelig som før 1660«.

»Jeg takker Dem meget for Samlivet i Vinter .... Deres heng. J.C. Chr.«⁵

Ved valget indvalgtes den første socialdemokrat i en landkreds i Ft., det gjorde indtryk på en del af Højre, der blev til at forhandle med og på Frede Bojsens forhandlende Venstre.⁶ Her gjordes i de første år af 1890'erne de første skridt mod sociale love for svage og ældre, et andet forslag fra Bojsen var, at der skulle stilles jordlodder til rådighed for landarbejderne, hvor de ved at dyrke grøntsager kunne supplere deres indtægter og bremse indvandringen fra landet til byerne, hvor de let blev socialister, hvis der ikke gjordes noget. Hjælp til selvhjælp sagde Bojsen her, nej hjælp til dem der ikke kunne selv, udtalte J.C. fordi de var slidt op tidligt eller som svagelige gamle ikke kunne selv.⁷ Der

5. Christen Berg (1829-1891)'s arkiv i RA, MF fra 1865; han var næsten Højres fremmeste modstander for dets iver for forsvarrets udbygning, baseret på provisoriske love. Næsten alle kalder hans død pludselig; men 1891 måtte han på rekreation, hvorefter lange partimøder blev ham for meget.

6. Indvalgt blev redaktør Harald Jensen (1851-1925) og i en landkreds (Skjoldlev), MF 1890-1892 og 1895-1906, ML 1906-1925. Jfr. Bojsens E. s. 185ff., Kbh. 1963. Frede Bojsen (1841-1926), MF 1869-1901, højskoleforstander. Leder af det forligssøgende Venstre.

7. Lovforslaget om »Aldersdomsunderstøttelse for Ubemidlede« 1. behandling, 20/12 1890 sp. 1744 ff. Her kan J.C. have fremført sin mening, der tillige overtrumfede Bojsens forslag.

blev konkurrence i Venstre i det årti. Berg og Hørup kunne der handle sammen. Men det er ellers en anden historie.

Her gælder det samlingen efter valget 1890, fra 24/1 til 1/4. Berg og hans 16 andre indvalgte fremsatte lovforslag om landsbypræsternes løn og om valg af præster. Han ønskede at høre kultusminister J. Scavenius' og regeringens holdning dertil. Sc. svarede, at præstelønningsloven ikke havde »meget stor« nødvendighed, efter at deres pensionsforhold var ordnet ved en lov efter Kirkerådets initiativ derom. Berg mente, at forholdene tvang præsterne i deres embedstid til at skifte embeder af pekuniære grunde, og beklagede at Lt. ikke blev hørt. – Præstevalg var Sc. ikke principielt imod, men forslaget her gav i virkeligheden flertallet af folketingsvælgerne ret til at vælge præsterne og det kunne han ikke på nogen måde være med til, det var uheldigere end den gældende lov trods »alle dens Mangler«. ⁸

Ved landstingsvalget i september udfoldede Berg stort organisationsarbejde og lærer N.P. Madsen (1895 Madsen-Mygdal) i Lt. siden 1882, da Bergs eneste mand der, opnåede at få 2 kolleger valgt. ⁹

Da rigsdagen samledes 1. mandag i okt. 1890 søgte Berg at stramme op på forholdene i partiet, der indførtes protokol og den benyttedes; først ved konstituering i partiet, hvor Anders Nielsen og J.C. Christensen blev sekretærer, dernæst om arbejdsplanen, og som de første forslag kom ¹⁰ igen besættelsen af præsteembeder og om landsbypræsternes løn. I udvalgene derom kom J.C. ikke med, Berg var ordfører og angav forslagernes retning: Større frihed og rummelighed indenfor folkekirken og ethvert forslag fra andre til den mest demokratiske ordning ville blive overvejet. Scavenius var bestemt imod forslaget om præstevalg, og noget så dybt indgribende måtte han forelægge for kirken; Berg: Grundloven siger at folkekirkens forfatning ordnes ved lov, men nu skal det provisoriske bisperåd først høres. Sc. replicerede, at han her fandt det rigtigt at høre rådet, men det er ingen minister forpligtet til. (Anordningen siger at rådet skal »i Reglen høres«). Berg begrundede lønningsforslaget: Har præsterne ikke løn, der svarer til de øvrige embedsmænd, bør det ændres. De lavere lønnede vil være glade ved en ændring, men de bedre stillede præster bør have »en

8. Jfr. KHS 1996 om Scavenius kirkepolitik s. 130f. og note 90 s. 145.

9. Lærer i Mygdal N.P. Madsen (1835-1913), ML 1882-1913. Fra Venstre til Radikal. Tog som andre af Venstres landbopolitikere navn efter deres hjem- eller virkested.

10. Anders Nielsen (1862-1914), der som husmand fortsatte faderens opdyrkning af he-den, MF 1890-1914 og politisk redaktør af egnens Venstreblad, i finansudvalget 1892, dets formand 1901, landbrugsminister 1908-1909 og 1910-1913. – Protokollen i Venstres arkiv i RA.

ikke ubetydelig Afkortning«. Det forslag mente Sc. ikke var »videre nødvendigt« nu. En venstremand mente, at præsternes indtægter var betydeligt lavere end i 70'erne. Berg medgav, at det måtte tages i betragtning. Men når vi fastholder at de midler er »Statsmidler« som andre midler til præsters løn og »at Folkekirkenes Embedsmænd ere Statsembedsmand«, når vi vil en reform så bør præsters lønninger sættes i forhold til andre embedsmænds løn, men mange præster har »alt for usle Præstekald«. Også nu som året før kom forslagene i samme udvalg, hvor de forblev.

De forskellige sociale lovforslag, i et vist samarbejde med Hørups gruppe, tog i øvrigt den meste af rigsdagens tid.

18/6 91 skrev Berg at han var opfordret til at komme til møder i hele Vestjylland. Til vennerne hed det: »Af Helbredshensyn kan jeg ikke love at gjøre denne Rejse. Men Madsen Mygdal har lovet mig at komme der, naar J.C. Chr. vil gjøre ham Følgeskab«. 21/7 kunne N.P. Madsen berolige Berg, han havde haft møder og kunne klare en møderække i sept. »Jeg vil helst have J.C. Chr. med, ham er jeg nu bedst kjendt med, og vi kan nok rejse sammen og hjælpe hinanden ... Vestjylland synes sikkert«. 10/7 91 havde J.C. sendt Berg et par spalter på opfordring fra »Venstrebladet«¹¹ om sine møder i Vestjylland sidst i juni, de gik godt. 3/8 fik »Kjære Hr. Berg« tak for brev, »jeg er til Tjeneste, hvilken Tid i September det maatte forde. Med Tak og venlig Hilsen Deres heng. J.Chr. Chr.«

Man må spørge sig om J.C.s redebonhed da medførte, at indflydelsesrige folk i Stadil, skønt de var hans meningsfæller, søgte at hindre hans genvalg til Ft., da J.C. måtte benytte en række unge vikarer i skolen sådan som sognepræsten beretter, det afværgede »J.C.s rolige og bestemte Optræden«. Og H.G.A. Jørgensen sagde som skolekommissionens formand at i Stadil var hovedskolen nedbrudt, da J.C. kom dertil, men han forstod »at styre Flokken ved et Blik«. ¹² – Først 1896 kom biskop C.

11. Dels lokalblad der også tjente som det rene Venstres partiblads.

12. Pastor H.G.A. Jørgensen i »Tilskueren« 1931 s. 95. – 17.2.1903 skrev J.C. at han havde fået provstens beretninger fra visitatserne hvert 3. år fra 1887 til 1896, den fra 1899 var bortkommet. Det morede ham at læse dem: 1887: »I Hovedskolens Distrikt har Tilstanden længe været mindre god, idet der her har siddet en ældre Lærer, der i mange Aar har haft Hjælpelærere, hvilke hyppigt skiftede. Endnu i Aar var Tilstanden næppe at kalde jævn god, men efter at den gamle Lærer er bleven entlediget, er der nu kommen en ung Mand J.C. Christensen, der forekom mig lovende, idet han havde meget gode Gaver og Kræfter«. – 1890: »Lærer Christensen var i Vinter fraværende som Folkethingsmand. Han er meget dygtig og livlig som Lærer, men det er til Skade for Skolen, at han er borte om Vinteren, endskønt hans Stedfortræder var tilfredsstillende og navnlig havde øvet Gymnastik en Del, idet han havde aftjent sin Værnepligt

Gøtzsche på visitats, forud var biskop C.F. Balslev kun på visitats 15/9 1870 og 6/9 1876. 4-5/9 1896 indførte G. i visitatsbogen: »Stadil Kirkes Sognepræst Jørgensen prædikede over Davids Ps. 121. De unge var talrig mødt, de vare meget godt oplyste og svarede livlig. Stadil Sogns Skoler: Lærer Christensen i Stadil er meget dygtig og holder Skolen i god Orden, skjønt han som Folketingsmand er fraværende en stor Del af Aaret; hans hjælpelærer Hansen var flink. Biskolelærer Eskildsen, uexamineret, er en agtværdig og ret dygtig Lærer, men hans Katekisation var daarlig. Ligesaa m. H. t. Biskolelærer Iversen i Stadil og Alrum Skoler«. Vidner dette om bedre vikarer?

I Rigsdagssamlingen 5/10 91 –1/4 92 fremsattes kun et kirkelovforslag af Bojsen og Claussen »Om afhændelse og Udstykning af Præstegårdsjorder«, som den sidste forelagde udførligere ved 1. behandling 19/11: Dette er et forslag om at skaffe arbejderne jord, blot er der tidligere tænkt på at skaffe penge. Her drejer det sig om salg i lodder ikke over ½ td. hartkorn eller 10 tdr. land. Det overtager kommunen og der skal til den ikke gives udbetaling, kommunen står som garant overfor præstekaldet for købesummen, hvoraf der skal svares 4% i rente. Køber fx husmænd lodder skal ¼ af købesummen udbetales.¹³ Kultusminister Goos billigede hovedformålet, at fremskaffe husmandslodder, men det må udtales stærkere at de ikke kan nedlægges. Her er modsat sidste år

---

som Lieutenant. Skolens Tilstand kan i det Hele betegnes som næsten meget god.« – 1893: Hovedskolens første Lærer, Christensen, som er Folkethingsmand fungerer ikke i Skolen, men holder en eksamineret Hjælpelærer. For Tiden var der en Seminarist Sand, og Skolen var jævnt god, men det er Skade for den, at Hjælpelærerne jævnlige skifter.« – Hertil kommenterede J.C. i 1903: »Denne Lærer Sand var den daarligste Lærer, jeg har haft. Jeg var meget ked af ham og hersede baade med ham og Skolen, uden at det hjalp synderligt paa ham i al Fald.« – Visitatsen 1896: Hovedskolens faste Lærer er Folkethingsmand og fungerer derfor ikke i Skolen, men holder en eksamineret Hjælpelærer. For Tiden var der en ung Seminarist H. Christiansen, men han syntes at være flittig og ret godt begavet. Skolen befandtes i det hele meget god, især naar Hensyn tages til, at Hjælpelærerne ofte skifte, hvad der ikke er heldigt for Skolen.« – J.C. skrev hertil 1903 som minister: »Det er kedeligt at Beretningen for 1899 er bortkommen, thi den har sikkert været endnu bedre: thi Sagen er den, at min Skole i Virkeligheden var god. Jeg gik selv ofte i den og opmuntrede Hjælpelærerne, alt hvad jeg kunde til at hænge i. De vare som Regel hos mig i 2 Aar undertiden 3, og jeg lønnede dem godt.« Biskoppens Indberetning om visitatsen har jeg ikke fundet. »Ved Bispevisitatsen tog jeg selv Børnene og forrettede ogsaa selv Tjenesten i Kirken. Biskoppen roste Skolen og var vel tilfreds; men jeg vilde dog gerne set, hvad han indberettede. Jeg var jo dog disse Mænds politiske Modstander. For Resten tror jeg ikke, at de toge Hensyn hertil, lige saa lidt som jeg tog saadant Hensyn over for dem.«

13. Ordfører 19/1 91 var Rasmus Claussen (1835-1905), MF 1872-1903, gårdejer og udgiver af »Lolland-Falsters Folketidende«, noget ordknap, sp. 1397, 1458.

ekspropriation udelukket. Der er i lang tid solgt betydelig jord fra store præstegårdsavlinger. Her skal der være tale om, at vederlaget for jorden holder præstelønningsmidlerne »fuldstændig skadesløse«. Men flertallet af de fødte repræsentanter for kommunerne er i »høj Grad farlig for de kirkelige Interesser«, de skal forblive »fuldt skadesløsholdte og intet virkeligt Offer skal kræves for socialøkonomiske Øjemed«. Scavenius brød ind: Forslaget har 2 formål, hurtigt at skaffe præstegårdene af med overflødig jord og at skaffe husmandslodder. Man bør være helt sikker på at præsteembederne intet taber, er man det kan forholdene dog skifte, så en del af købesummen bør konverteres til en bygafgift og at man virkelig opnår, at de arbejdende klasser får vilkår, så de kan leve af de jordlodder på 4-6 td. land, der efter S.s mening »hverken ere Fugl eller Fisk«. Bergs mand, ORS Theodor Leth var positiv, arbejdsgivere på landet kan bedre få arbejdskraft og arbejderne er ikke helt henvist til at leve af fortjenester, som til tider ikke kan fås. Men han følte det påtrængende at få oplyst, hvem der ejer præstegårdsjorden. Leth anså præsterne for at være ejere. »Goos: Det er ikke Tilfældet«. Leth: Så må det være kommunerne eller staten. Goos: »Ja Staten, de kirkelige Fonds«. Ved udstykning bliver jorden drevet langt bedre. Bojsen: Her er ikke et stykke præstelønningslov, formålet er social-økonomisk. Clausen fjernede en anden misforståelse: Præsterne skal ikke på fast løn, fordi en del af deres løn bliver fast. Goos afsluttede: Skal jorden skaffes på billige vilkår, så må det løses sammen med en almindelig præstelønningslov, men ønsket er at skaffe lodder mod fuldt vederlag og forudsætter ikke en lønningslov. – 21/11 nedsattes et udvalg og 31/3 92 kom dets beretning, udvalget afventede ministerens overvejelser af sagen.¹⁴

Væsentligst var, at Berg 21/10 vendte tilbage efter omkring 2 måneders rekreation. 5/10 92 havde Bønløkke og Korsgaard¹⁵ været valgt ind i forretningsudvalget, og ved samme lejlighed vedtoges det at genfremsætte de fleste lovforslag, som Bergs Venstre havde fremsat i forrige rigsdagssamling, men de 2 om præsters løn og valg ville man vente med indtil Berg var hjemme. I den samling syntes J.C. mindre aktiv, var hel-

14. C. Goos (1835-1917), MF 1880-1884, kongevalgt ML 1885-1917, cand.jur. 1857, professor i retsvidenskab 1862, kultusminister 10/7 1891, sp. 1401, 1443 ej på billige vilkår, Bojsen 1425ff., Korsgaard 1430ff., Leth 1418-22, Goss' replik 1421, Scavenius 1881f., 1891.

15. C.C. Bønløkke (1828-1908), MF 1861-1864, 1866-1892 og 1895-1903, gårdejer. – K.P.K. Korsgaard (1846-1904), lærereksamen 1866, student 1868, studerede filosofi og økonomi, medarbejder Morgenbladet og dets redaktør 1884-1887, hvor han grundlagde »Aftenbladet«, der blev ret så indbringende. Bergs mand indtil udelukkelsen 1891.

ler ikke sekretær, og tog sjældent ordet men om deltagelse i møderne er ikke meget anført. Men måske skyldtes en mulig mindre aktivitet fra J.C., at han søgte betjeningen af skolerne i Stadil sogn forbedret. – 12/11 vedtog gruppen at meddele Korsgaard at det var ønskeligt, at han ophørte med at være medlem af partiet, han havde i egen interesse ført forhandlinger med andre partier og i Ft. havde han talt imod sit parti. Men 25/11 er noteret at Berg og Korsgaard i hele samlingen var medlemmer af finansudvalget.

Den dag holdtes et langvarigt møde, hvor det politiske arbejde blev gennemdrøftet både det i Ft. og i valgkredsene og 27/11 nok et sådant, hvor arbejdet i Lt. blev vurderet nøje, det noteredes at lovforslagene »var fremskredne i en sørgelig ringe Grad«. – Dagen efter havde gruppens medlemmer fået brev om, at Berg var død kl. 2 om natten, efter de 2 måneders rekreation var de 2 langvarige møder blevet for meget for Berg. Der var ved mødet »dybfølt Sorg, men ikke Modløshed« meddeltes derfra, og at højskolelærer Holger Begtrup var opfordret til at overtage Bergs plads i Ft. Men efter nogen tøven sagde han, der virkelig havde været engageret i Bergs politik, nej, han ville fortsætte i højskolen.¹⁶ 11/1 92 noteredes: »Partiet og den Hørupske Gruppe har aftalt Overenskomst om gensidig Støtte i

---

16. Bergs død omtales af de fleste historikere som »pludselig«, de må da se væk fra hans 2 måneders rekreation, som fulgtes af det for intense politiske arbejde for at bringe partiet a jour før valget 20/4 1892. – Efterfølger var der ikke rigtig tænkt på, en følte naturlig, Holger Begtrup (1859-1937), lærer på Askov Højskole. »Det rene Venstre«s partiprotokol siger kun, at B. ville være et naturligt valg. Afslaget motiverede Begtrup i brev 11/12 1891 til Bergs svigersøn, højskoleforstander J.P. Kristensen-Randers (1854-1926), gift 9/4 med Nanna Berg, ledede Ollerup Højskole 1884-1914: »Kære Ven! Saa blev det dog til, at jeg svarede afgjort Nej til at stille mig i Kolding« [hvor Berg var valgt]. Jeg har aldrig oplevet en saa alvorlig Tid som i forrige Uge, og i Lørdags – paa Begravelsesdagen – var jeg saa bevæget og træt, at jeg aandelig dinglede hid og did. [I den tilstand talte jeg med Dig, da højskoleforstander Schrøder havde henstillet til mig at prøve rigsdagen et halvt år eller så]. Men da jeg rigtig havde faaet Lejlighed til at tænke mig ind i den ny Stilling, saa jeg først for Alvor, hvad jeg maatte forlade, og hvad jeg gik ind til. Og de jeg havde sovet paa det var Sagen afgjort. Jeg kan ikke forlade Højskolen. – Samtidig blev det mig ogsaa klart, at jeg som *Politiker vilde berede Bergs_Venner en stor Skuffelse*. Jeg er for ung og for blød, jeg vilde nærme mig alt for stærkt til Bojsen. I det hele er min politiske Fortjeneste kun det, at jeg fra den tidligste Ungdom har holdt af Berg og ladet mig paavirke af ham. Han var min politiske Samvittighed. Hvor han gik, fulgte jeg efter. Men af hans Eftermand maa der kræves mere Selvstændighed og Fasthed.« Du har i din bog om Berg »trøstet mig, naar det brød i mig som en Anklage, at jeg ikke ligefrem vilde tage den politiske Gerning op, som syntes lagt for mine Fødder«. Jeg tror at I med tiden vil sande, at jeg har handlet fornuftigt. »Men hvem faar vi i Kolding?« ...

de Kredse Grupperne paa sin Side sidder inde med«. Det kom ved det udskrevne valg til Ft. 20/4 1892 på prøve.

Det valg betød fremgang for det forhandlende Venstre og et tab på 2 både for det rene Venstre og for Hørups gruppe. Alberti stillede med fuld musik op mod Hørup i Køge-kredsen og valgtes med Højres støtte. Endnu en styrkelse af forligstendenserne. (J.C. og Anders Nielsen indvalgte i finansudvalget). I eftersommeren forberedte Bojsen som et led deri ganske nøje en præstelønningslov, hvor udstykning kom med. Sygdom hindrede at han kom til partimøde, hvor hans forslag billigedes, mens Høgsbro benyttede B.s fravær til at give forslaget »en passende gift ved at hægte det gamle umulige præstevalgforslag paa det«, men der lå nu Høgsbros interesse, og de 2 forslag kom i nogen måde til at følges ad om end Bojsen og hans medforslagsstiller søgte at skille dem ad. De fremsattes begge 1892, lønningsforslaget først og det fik 4-7/11 en meget udførlig behandling,¹⁷ mens præstevalgloven kom for 12/11 og behandledes kort.

Ved lønningsloven foresloges, at ved ledighed i embederne skulle den for det enkelte embede tillagte korntiende inddrages under »Statens Finantser«, tiendeyderne skulle betale det dem pålagte beløb i amtsstuerne og det hed tillige, at senest 3 år efter lovens vedtagelse skulle tienden afløses. Lønningerne udbetales i kr., Sjællands biskop fik 8.000 og efter 2 x 2 år op til 9.000, de øvrige bisper fik 6.000 og med et tillæg på 500 kr. op til 8.000 kr. Præsterne inddeltes i 4 klasser med fra 4.500 til 2.000 kr. og med tillæg hver 5. år på 500 kr., i 1. lønklasse var der 50 embeder, i 2. klasse 125 embeder og i 3. klasse 350 embeder, de sidste embeder kom i 4. lønklasse med en begynderløn på 2.000 kr. Bortset fra boligen blev der 2 tdr. hartkorn jord haven incl., hvorpå der kunne holdes heste til kørsel for præsten og køer til at give mælk til familien. Jorden fra alle embeder derudover skulle efter en udarbejdet plan tilbydes kommunerne, og en kommission skulle ansætte salgsprisen så der gennemsnitligt blev 4.000 kr. pr. td. hartkorn. Kommunerne skulle

17. Bojsens arbejde med præstelønnings sagen E. 232. Noten dér nævner fejlagtigt, at Høgsbro fremkom med forslag til en præstevalglov, men da Bojsen syg fremsendte sit forslag til lønningslov til partiet fik Høgsbro dette til også at fremme præstevalgloven, var den end vanskelig at få Goos med til, havde den sag Høgsbros interesse lige fra 1875. – Sofus Høgsbro (1822-1902), MF 1858-1866, 1866-1902, højskoleforstander grundvignsk i Venstre, Reformpartiets leder til 1897, hvor han misfornøjet forlod formandsposten. – Claussen var ordfører for begge forslag. Præstelønningsloven Tillæg A 1983, 1. behandling sp. 736-893, præstevalgloven Tillæg A 1999, 1. behandling sp. 1151-89. Rasmus Claussen 838, 886f., 889, 892f. Goos 740-750, 865, 866-74, 885, 892, Bojsen 794-813, J.C. 813-823.

forpligte sig til at udlægge husmandslodder, enten til selveje, arvefæste eller livsfæste eller til udlejning for mindst 12 år. Præsterne pensioneredes efter den almindelige pensionslov, mens al offerpligt afskaffedes og præsterne måtte ikke modtage noget offer eller gaver fra sognemigheden, dog nok hvis gaver var ydet for præstens forhold til menigheden. Det var for Bojsen nok et skridt på vejen mod forligspolitik med Estrup.

Kultusminister Goos fremtrådte ikke uvillig, men havde mange betænkeligheder ved forslaget. Der måtte for det kirkelige fond eller for statskassen være balance mellem udgifter og indtægter; men han fandt at sagen fortjener overvejelse så den kan gennemføres. Fremfor alt må det komme til at svare til, hvad regeringen og Lt., hvis mening Goos kendte, fandt stemte med »Kirkens Interesse og ikke mindre Statens Interesser«. Regeringen har tidligere ønsket lønninger fra en central fond og løn, ikke i korn, men i penge, uden at kirken taber derved. Forslaget yder bisper og præster ganske utilstrækkelige lønninger, fx sættes halvdelen af præsterne på laveste løntrin. Salg af præstegårdsjord er accepteret af regeringen, forudsat at præstegårdene beholder et mindre landbrug, som kan give præsten kørsel og forbrug især af mælk. Det foreslås at præsterne ikke må modtage offer, men regering og Lt. har altid fastholdt, at præsternes hidtidige indtægter skal indgå i et kirkeligt fond under kultusministeriet, og ikke under finansministeriet, så de midler som staten anvender til kirkelige formål ikke bruges til kirken uvedkommende formål. Et hovedpunkt er ved afløsning af tienden, at den beregnes til den øjeblikkelige værdi, men værdistigninger som kan komme må medregnes. Præstegårdsjordenes reduktion må ske uden tab for kirken og det samme gælder ved offerpligtens bortfald. Forståelse med Lt. så Goos ret håbløs, men måske kan der komme tilnærmelser som opfordrede Goos til at overveje sagen. – Bojsen var overrasket over, at Højre syntes at have glemt, hvad det før var gået ind på, og ministeren var ikke så positiv som han havde været i fjor ved forslaget om præstegårds-udstykningsen, hvor han havde sagt, at den sag måtte løses ved en præstelønningslov. B. var overbevist om, at en konstitutionel minister må gå ind på, hvad grundloven foreskriver, at statens indtægter og udgifter optages på finansloven. Helt fra 1850-1860'erne fremdroges forhandlinger og der havde været udgifter for statskassen; og omvendt var Højre gået med til at inddrage midlerne i statskassen. Det gjorde B. ondt at høre ministeren på alle områder udtale sig imod forslaget, ja var den første minister der var imod offerpligtens bortfald, det havde Ft., Lt. og regeringen dog været enige om faldt bort. En ordning af tiende-

afløsningen havde været nær, men var aldrig strandet på, at en mulig stigning af indtægterne der skulle tages med i betragtning. Bojsen var spurgt om, hvorvidt forslagene om præsteløn og præstevalg skulle følges ad, han svarede at blot et af forslagene kunne gennemføres. Lad dog den sidste del af den jord, staten råder over »baandlægges til Fordel for Landarbejderne«, sluttede Bojsen.

J.C. mindede om, at de 2 lovforslag havde Berg arbejdet for i 2 rigsdagssamlinger uden at det forhandlende Venstre havde udtalt sig. Men forslag som disse sagde Berg må af og til tages frem for at se, om de svarer til nutidens krav og om der tages hensyn til udviklingen. I vor tid er København og byerne øget stærkt på landets bekostning. Præsternes antal må da ændres, og ved lov må byernes borgere tilpligtes til at svare til statskassen, hvad de fleste præster og kirker koster, uden at landboerne skal betale til udgifterne som følge af byernes vækst. Det siges i forslaget, at tienden skal afløses inden 3 år, men der er intet sagt om hvordan, men J.C. mente, at »Landboerne havde Krav paa at faa en billig Tiendeafløsning«. Herremændene havde jo væltet de byrder over på andre, da de havde magten. I andre lande var jo »Tienden blevet afløst paa billigere Maade end med dens fulde Værdi«. Ved jordsalget skulle 2 tdr. hartkorn forblive ved præstegårdene, men måske bør al jord sælges. Præsterne behandler jo jorden uforstandigt, de bør bortforpagte den ellers sidder de og samler gæld, »man vil gøre dem en Tjeneste ved at skille dem af med Jorden«. Ved en ordning af tiendeafløsningen måtte J.C. understrege, at i Vest- og Nordjylland var jorden af ringere bonitet, og der var længere afstand til steder, hvor produkterne kunne afsættes, så en gennemsnitspris på 4.000 kr. gjaldt ikke der, hvor 1 td. hartkorn var mere end 20 tdr. land. J.C. sluttede med at anbefale at begge forslag holdtes sammen, for lønnes præsterne af statskassen uden at menigheden får ret til at deltage i valget af præster, så bliver de let som de øvrige embedsmænd, en stat i staten, uafhængige af de menigheder de skulle virke i. (Her opråbte J.C. som landboernes, de jyske! talsmand).

De væsentligste indlæg er gengivet. – Goos trak noget i land i sin replik, Bojsen havde overfortolket ham, men lovforslaget indeholdt alle de forhold, som regeringen og Lt. havde været uenige om. Han ville nu høre de kirkelige organer, der kunne udtale sig, men vi har ikke »en endelig Ordning« med en forfatning for folkekirken, men dog »hvad der maa være et Surrogat derfor«. Goos forudsatte et kirkeligt fond og vel også statskassen, som lovforslaget. Det handler om landsbypræsterne

– ved Kbh.s forhold var han ved at finde en ordning.¹⁸ – Men ved forslaget sikres kirken noget, men Goos arbejdede ikke derudfra med glæde, og statens penge der bruges til kirken kan supplere det der dækkes af fondet. Tiendeafløsningen må ordnes ved en lov for sig. Tanken om præstegårdenes udstykning havde Goos foreløbig accepteret, men var i tvivl om enkeltheder, men kirken måtte ikke tabe derved. Kom der servitut på præstegårdsjorden, så kunne prisen blive lavere, hvis der ikke var købere på egnen, men Goos var også gået med til at de små parceller havde fortrinsret, når der solgtes fra. Offerpligtens bortfald kunne Goos ikke godtage når det skulle ske uden erstatning til det kirkelige fond. – Goos havde trods alt ikke frataget Claussen håbet om forslaget fremme. Han ønskede da begge forslag gennemført, men var dog for ikke at knytte dem sammen. C. fandt at J.C. havde optårnet vanskeligheder. Er der ikke andet bånd mellem præst og menighed end tienden er det ikke meget, det bedste er at der er sympati for præsten og hans gerning og da er det ligegyldigt om lønnen kommer fra statskassen eller gennem tienden. – J.C. måtte spørge Goos, om de to forslag var sammenknyttede for ham. Goos svarede, at det ville han besvare når det andet forslag kom til behandling. Bojsen sagde, at når der skal være balance mellem udgifter og indtægter, så måtte de bidrag som staten hidtil havde ydet til kirkelige formål da medtages. Han glædede sig over, at ministeren ikke tog så skarp afstand fra forslaget som i sit første indlæg.

Scavenius, der ved behandlingen af Bergs lovforslag havde fremtrådt sagligt, de var jo udsigtsløse, men efter samlingens slutning, hvor han som et offer for forhandlingspolitikken, som han var imod, havde mistet ministerposten 6/7 1891 og nu bestræbte han sig i et indlæg på at holde Højre sammen imod forslaget, for Bojsen et led hen mod forlig. Han understregede at de midler, som tænkes inddraget i statskassen eller et fond var ikke midler til alment kirkeligt brug, men lønningsmidler. Men forslaget gennemføres næppe i år,

---

18. Det blev der ikke meget ud af. De kirkelige havde vakt stort røre for at få forbedret Kbh.s kirkelige forhold. Iveren derfor rejste modstand og ved valg til borgerrepræsentationen 1893 faldt alle de kirke-venlige, oppositionen fra S. og radikalere fra V. tog alle mandater. Men en kommission om de kirkelige forhold i hovedstaden havde Scavenius nedsat 1890 og Goos funderede, ville det gavne at sammenkæde forslaget om flere kirker med præstelønningsforslaget. Det ville være vanvid, havde Bojsen skrevet til den forligsvenlige Lars Dinesen, at fremsætte forslag om 6 nye kirker, det kan kun ordnes sammen med en præstelov, og det ønskede Goos ikke. 9/3 93 fremsatte han 2 lovforslag om ordning af de kirkelige forhold i Kbh. og på Frederiksberg i Lt. Der var vel tilhængere fra Højre, men hovedparten af partiets godsejere afslog, at nye byrder for landbruget i en vanskelig tid skulle flyttes fra landet til den rige hovedstad, jfr. KhS 1997 75f.

for det væsentligste i forslaget var lønsatserne og Højre kunne ikke være med til at forringe dem. Han var enig med Goos i at holde en tiendeafløsning ude fra forslaget, og hvad man kaldte en billig afløsning kaldte Sc. for ubillig, tiendeyderne burde betale fuldt ud ved en afløsning. Han anså den udstykning, som Bojsen regnede for en social reform, for en illusion. Herved hjælper man ikke landarbejderne, man får en del jordlodder i mange egne til skade for kommunerne, uden at arbejderne blev hjulpet. – Bojsen gjorde Scavenius opmærksom på at han i sit forsøg på »at fastspigre gamle Højrestandpunkter« kunne hindre en tilnærmelse. Forslaget forudsætter inddragning i statskassen. Oprettelse af en fond bliver følgen, at der kun kan afholdes kirkelige udgifter fra fondet. Men Bojsen håbede at føre sagen igennem indenfor valgperioden – »et ikke ringe Maal«. – Scavenius svarede, at Bojsen tager fejl, enten må alle kirkelige midler ind i statskassen, som må udrede til kirkelige formål, hvad der bestemmes ved love, eller der må oprettes en kirkelig fond da kan statskassen yde noget til kirkelige formål. Men forudsætter man, at et fond oprettes, kan præsternes løn »ved Tidernes Ugunst, Kapitelstakstens Fald« eller andet hindre, at lønningerne opretholdes; derfor må der begyndes med overbalance ellers går det som ved andre af undervisningsministeriets fonds, at de ikke kan bære sig og så må man gå til rigsdagen om penge. – Bojsen: Det løses ved at der ikke oprettes et fond. – Goos forstod ikke at et fond lukker statskassen af, den betaler fx til nye kirker.¹⁹

Forslaget om præstevalg var næsten helt Bergs forslag fra 1890/91 og Høgsbros indgriben i partimøde nødte Bojsen og Claussen til at fremsætte det. Alle uberygtede familiefædre, enker og andre over 30 år med egen husstand eller i selvstændig stilling tænkte givet ret til at deltage i valg af sognepræst, hvis de havde fuld adgang til folkekirkens goder. De kunne vælge et menighedsudvalg med fra 9 til 15 medlemmer efter sognets størrelse. Af ansøgerne til et ledigt embede kunne ministeren henlægge ansøgning fra dem, der ikke kunne tages i betragtning efter hidtidige regler eller som han fandt mindst egnede, dog højst 1/3 af ansøgerne. Menighedsudvalget stemte skriftligt om ansøgerne og valgte efter forholdstalsvalg 3 ansøgere til menighedens direkte afgørelse. Ansøgerne kunne på udvalgets opfordring prædike, umiddelbart derefter stemtes og den, der af de 3 fik flest stemmer var valgt, hvis han havde fået over halvdelen af stemmerne, nås dette ikke bliver der omvalg mellem de 2 med flest stemmer.

19. Scavenius (jfr. KhS 1997 s.120ff.) sp. 888, Bojsens replik 890: ikke umuligt at gennemføre i år, Scavenius 891, Bojsen og Goos 892.

Debatten, efter en kort forelæggelse af lovforslaget ved Claussen, oplivedes af den moderate ærkegrundtvigianer Harald Holm. Han var tilfreds med at flertallet valgte, for mindretal på 1/3 af menigheden kunne få sin mand med ved det endelige valg; og her fik naturligt menigheden afgørende indflydelse. Men i mange menigheder repræsenterer mindretallet »den kirkelig interesserede Del«. Mindretallet bør nok lattes adgangen til at bruge sognekirken, men der er også »ypperlige Ventiler« hvis et mindretal tilsidesættes kan det løse sognebånd eller danne valgmenighed; forslaget kunne forbedres ved fx hvor halvdelen af menighedens medlemmer ikke har deltaget i valget af præst, taber menigheden sin ret og ministeren besætter embedet. Grundlovens løfte om en ordning af kirkens forfatning ved lov var efterhånden ordnet ved stykkevisse love, »og andet er det jo ikke, der er paabudt«. Og Holm fandt at der var intet i vejen for at ordne præstevalget før der var indført en forfatning, for det er ikke et spørgsmål der kræver ganske særlig indsigt. Rigsdagen er bekendelsesløs, det føler den selv og blander sig ikke i bekendelsesspørgsmål.

Men Goos mente, at her er tale om det modsatte princip, at lade menighedernes flertal afgøre præstevalget; for efter gældende forfatning er det staten og dens repræsentanter, der har omsorg for menigheden. Men ved den ændring kan man »overhovedet ikke sikre sig imod, at mange andre Hensyn end de kirkelige kommer til at spille den afgørende Rolle«, og man skal ikke føre det politiske princip ind på et område, hvor det ikke hører hjemme. Den sidste udtalelse fra Lt. var, at sagen for tiden ikke skulle nyde fremme og det mente G. gjaldt endnu. Vor midlertidige tilstand har snart varet i 50 år og grundlovens ord om en forfatning så Goos anderledes på end Holm, forstod dem væsentlig således, »at Kirken skal have et lignende begrænset Selvstyre som Kommunerne«, anerkendes som et relativ selvstændigt samfund men »naturligvis Staten undergivet«; det mente G., var »aldeles utvivlsomt«. Men det var et spørgsmål om beskikkelsesretten samtidig med en forfatning indførtes burde gå fra staten og »undergives en Indflydelse fra kirkelig organisk Side«. Herom er der intet i vejen for at erfare det andet tings holdning, modsat det første forslag.

Af debatten nævnes A. Roesagers indlæg: Ft., udgået af den almindelige valgret, skal ikke blot hævde dette princip, men også praktisere folkets selvbestemmelsesret i så mange forhold som muligt; – og Claussen: »Det eneste, den højtærede Minister kunde tænke sig at gaa med til var Halls Forslag ... at Menigheden maa vælge, naar den kunde vælge enstemmig«. Holm svarede Goos: »Ministeriets Indstilling til Kongen kaldte G. en ansvarlig Handling, Menighedens Valg var uansvarlig«.

Holms mening om ansvar var at menigheden, som skal bruge præsten fik ansvaret for, hvem det blev.

J.C. mindede om, at Scavenius havde forstået, at menigheden kan ønske indflydelse på, hvem der skal være dens præst. Det ser ud til at den nuværende minister ikke en gang kan indrømme det. Han måtte spørge ham, om de to forslag skulle følges ad, det havde forslagsstillerne frafaldet. Han lovede at svare nu, for skal vi ændre, så præsterne får bedre lønforhold, mens menighederne ikke får indflydelse på præstevalget, går vi ikke mod selvstændighed for menighederne men mod »en endnu stærkere Embedsstand«. Han var enig med Holm i at menigheden fik mere indflydelse på brugen af kirken, mere adgang til at bruge den. Bør vi ikke samtidig med at disse love behandles overveje behandling af loven fra 1872 om kirkers brug.

Goos svarede J.C. at han heller ikke som forslagsstillerne ønskede fælles skæbne for de 2 forslag. Lønningssagen er Lt. villigt til at ordne; det gælder ikke for valgprincippet, det er stort set ikke gennemført »ved Embedsmænd, det være sig Statens eller Kirkens«, det gælder kun ved »Folkets, Kommunens, de stedlige Myndigheders Repræsentanter; men Præsten er ikke Repræsentant«. Der er et tilfælde hvor princippet på embedsområdet er ændret, »det er for Lærernes Vedkommende«. Om den foreliggende sag ønskede Goos ikke råd fra gejstlige, men fra »den organiserede Kirke« og derfor ønskede han en forfatning for kirken. Holm: Næppe nogen klasse af embedsmænd kan efter deres bestillings natur bedre sammenlignes med præsterne end netop lærerne. Holm troede i øvrigt ikke, at man i nogen nær fremtid kunne enes om nogen organisation for folkekirken, »og det vilde være aldeles haabløst at begynde en Organisation fra oven«. Goos gentog, at han ønskede at høre Lt. om den sag.²⁰

Forslaget henvistes til det udvalg, der var nedsat om lønningssagen 15/11. Derfra hørtes intet. – Men Goos havde ytret interesse for en ordning af forholdene i København, uden vanskeligheder fik han fra 6/3 til 27/3 vedtaget, at Loven fra 1/4 1888 om fælles Ligning til kirkerne forlængedes til 31/3 94.²¹

Rigsdagssamlingen 1893/94 blev afgørende, så meget mere som en

-
20. 1. behandling sp. 1151-89. Harald Holm (1848-1903) under studierne lærer i Høgsbro og Grundtvigs hjem, cand.teol. 1875, medredaktør Dansk Folkeblad og medarbejder Morgenbladet, MF 1876-1903, fremtrædende i Bojsens gruppe sp. 1156ff., 1176f. Claussen 1171ff. 1182, Goos 1163ff., 1186, 1188, A. Ro(e)sager (1850-1924), MF 1890-1909, gårdejer sp. 1167, Goos 1163ff, 1186, 1188, J.C. 1179ff.
21. Lovforslagene fik ganske kort behandling 17/10 lønningssagen kun lige nævnt, valgloven samme dag sp. 407-21. Intet fra Udvalget.

hastigt voksende Agrarforening fordrede love, der gavnede landbruget som mødte vanskeligheder, det var et tryk både på de store landbrugere i Højre og på Bojsens Venstre. 3/10 genfremsatte Bojsen og Claussen begge de kirkelige lovforslag fra sidste samling, og de og også andre forslag strandede fx jernbanelovene. Forslagene fik kort behandling og gik i udvalg og der forblev de.

9/10 kom J.C. med et forslag om tiendens afløsning, forslaget kunne få en til at mene, at hensigten var at overgå det forhandlende Venstre. J.C. mindede om at han ved forhandlingen i sidste samling om de 2 kirkelige love havde talt om »en billig Afløsning af Tienden«, som ingen havde taget op. Det var en temmelig stor skat og han foreslog »en tvungen Afløsning ... Alt skal afløses«. En kommission skal fastsætte en fast pengeafgift ud fra de sidste 24 års kapitelstakst, idet de to højeste og de to laveste år udelukkes. Kommissionen fastsætter afgiften til en fast pengeafgift og tiendeejeren får det tyve-dobbelte betalt af statskassen i $3\frac{1}{2}$ % statsobligationer, mens tiendeyderen skal betale den faste pengeafgift i 25 år, så er det slut for evig og altid. Det er en ny tanke, men det har stor vigtighed for samfundet at komme bort fra middelalderlige ydelser, der minder om fortidens uret. – Samme dag, hvor J.C.s forslag kom til 1. behandling havde Klaus Berntsen fremsat de moderates forslag om en frivillig afløsning, for »at løse den Sag af Tvangsvejen« vilde være ligeså »ufremkommelig«, som det var at løse »Fæstebaandet ved Tvangslov«. Vi må enes om at slette forskellen mellem fri og ufri jord. Berntsen fristedes næsten til at sige, at udslette dette »Trældomsmærke fra Fortiden«, og det må gøres ved frivillig overenskomst, hvor man kan nå til hvad tienden i virkeligheden er værd. – J.C. fortsatte derpå om sit forslag: Alt hartkorn skal stilles lige ved at ophæve tiendebyrden, så alle tiendeejere, de private som staten og tiendeydere nogenlunde tilfreds-stilles. Tiendeejeren får det 25-dobbelte af indtægten fra tienden, beregnet efter en længere årrækkes kapitelstakst. For kirketienden må det påses, at bekostninger som vil hvile på kirken i fremtiden – fx udvidelse af kirkegården – skal sættes til et gennemsnitsbeløb, og så skal nettoindtægten for tiendeejeren afløses ved betaling af det tyve-dobbelte. Tiendeejeren skal da finde sig i at modtage $3\frac{1}{2}$ % statsobligationer. Det er der klaget over er for lidt, men at have tiendeindtægten for en ejendom er ikke det samme som at have en sikker kapital. Tiendeyderen skal svare den fastsatte pengeafgift i 25 år, så er han fri og tiendeydelsen er bortfalden. Staten træder ind som en art kreditforening for tiendeyderne. Tiendeejeren, hvis han er kirkeejer og skal vedligeholde kirken, skal indbetale, efter årlig takst et fastsat gennemsnitsbeløb til vedligeholdelsen af kirken, og kan frigøre sig derfor ved at indbetale det 15-dobbelte

på én gang og er fri som de øvrige tiendeydere. Men staten, den får både indtægter og udgifter. Den skal betale til præstelønningerne, den taber den hidtidige skatteindtægt og skal betale til kirkernes vedligeholdelse. Måske kan det sidste overdrages til kommunerne. Men der kan intet indvendes mod at staten skal bekoste kirkernes vedligeholdelse, når den får betaling derfor. Den skal også udbetale nettoudbyttet af tienden til tiendejerne. Staten kan se bort fra præstetiende, den skal indbetales »i Statskassen; den ejes jo af det offentlige«. Det er hævdet, at forslaget her kommer for at spænde ben for Agrarforeningen, på ingen måde, heller ikke på nogen måde for at spænde ben for et andet parti.

Indenrigsminister Ingerslev var imod dette: Du skal og ikke frivillighedens: Du kan. Forslagsstilleren kan ikke vente, at regeringen går med til tvangsforestillingerne. Og Estrup som finansminister: Statskassen taber 56 millioner, og mere for selvejertiende, tabet for præstetiende alene udgør 24 millioner. Goos: Præsternes løn og kirkernes vedligeholdelse vil for eftertiden påhvile statskassen. Regering og Lt. har fastholdt, at præsterne lønnes af et særligt fond, og har betragtet det som »en Afdeling af Statskassen«. Forslaget endte i udvalg, J.C. kendte udfaldet.

Her stoppedes det af Berntsens forslag, som Estrup fandt egnet til forlig, et resultat af rigsdagssamlingen værd at notere, sagde Estrup. Selv Goos mente, at det kunne man enes om. J.C. udtrykte forundring over at det var bønder, der stillede det forslag. Jyderne må begunstiges mere, hvis tienden skal væk. Berntsen: Frivilligheden er værd at prøve, vi kommer ikke frem med tvang.

I udvalget var der flertal, 4 moderate og 5 fra Højre, 3 moderate bl.a. Alberti var et mindretal der kunne samvirke noget med et andet mindretal, nemlig J.C. og en anden Bergianer samt 1 radikal. 24/4 var forslaget vedtaget i Ft., det skete i Lt. 28/4 og 30/4, mindre ændringer betød, at det måtte til eneste behandling i Ft. for at blive lov. Resultatet blev, at finansministeren kunne udstede obligationer til 4 %, 3½ % og ½ % til afdrag på lånet og efter 60 år var tiendelånet udbetalt, mens et lønningsfond opsamlet, fx til præsteløn rakte i det væsentlige dertil, havde Estrup sagt. – Ved eneste behandling i Ft. sagde J.C.: Efter den lov bliver ingen tiende afløst. Berntsen: Det er første gang, at det er muligt at slippe af med tienden på, »som jeg haaber, rimelige Vilkaar«. ²² – Men

22. J.C.s forslag Tillæg A 2363, indbragt sp. 51-52: Det er af stor vigtighed at komme bort fra disse middelalderlige ydelser, der minder om fortidens uret. J.C. sp. 1000, 1005. H.P. Ingerslev (1831-1896), MF 1873-1884, ML 1884-1896, godsejer sp. 981. J.B.S. Estrup (1825-1913), MF 1854-1855, ML 1866-1898, kongevalgt 1900-1913, konseilspræsident og finansminister 1875-1894, sp. 982, Goos 989. – Berntsen var ordfører også for 8 fremtrædende moderate og tog ordet allerede under forhandlin-

1895/96 og endnu 1898/99 søgte Dalsgaard og et par moderate ved forslag at forbedre på loven, sidste gang var Berntsen med.

Forliget 1894 – valget 1895 Venstrereformpartiet nær flertal
Siden 1890 havde Bojsen målbevidst, men langsomt arbejdet mod forlig med Estrup. Det nåede han april 1894 og derom sagde han: »Dette er *arbejdets sejr*, og den kan forfølges, hvis folketinget og vælgerne har evne til at forstå politik«. J.C. oprådte hårdt og uforsonligt og kunne påpege, hvor Estrups regering havde fastholdt sin vilje og Bojsen opgivet sin. Sofus Høgsbro havde med stigende uvilje set på Bojsens politik,²³ og Alberti havde i et partimøde spurgt: »Hvem skal være Ministre?« Bojsen svarede, det havde ikke ligget for – derom havde Bojsen tiet, selv ville holde sin sti ganske ren og han vidste at krav i den retning forskertsele forligsmulighederne – men Alberti bemærkede: »Ja, det er afgørende for mig!« Så med Høgsbro og Alberti i spidsen forlod i alt 15 de moderate²⁴ og søgte senere optagelse hos Bergianerne. – Estrup havde egl. ikke tænkt sig at træde tilbage, men da han anså det »for sikkert, at der var givet det forhandlende Venstre underhaands Løvter om at Forliget skulde fjerne den provisoriske Regjering« gik han,²⁵ men så

---

gen om J.C.s forslag 995. J.C. kunne godt høre at regeringen ikke tager forslag om afløsning ved tvang. Kl. Berntsen (1844-1927), MF 1873-1926, friskolelærer, bladudgiver. Hans forslag Tillæg A 2805ff. Berntsen 1. beh. principper har hidtil hindret en gennemførelse, dette er gennemførligt, udv.s-betænkning 17/4 Tillæg B 2265, 2441. Bojsen: Det er ikke fremsat for at blive en frugt af forliget, men det kan blive det sp. 5728. Ingerslev: Enig i at frivillig afløsning er heldigst for begge parter, tiendeydere som tiendeejere, sp. 1095. Estrup: Vil meget ønske tiendeafløsning på dette grundlag, 1101. J.C.: Det undrer mig mest, at det forslag fremsættes af bønder, 1109. 3. beh. Alberti: J.C.s forslag er fortrinligt grundlag for forh. 5690ff. Mindre ændringer i Lt. medførte eneste beh. i Ft. 2/5.

23. Bojsens E. s.237, 240f., 245f., 257, 259. Høgsbros Brevveksling og Dagbøger II ved Hans Lund: 176 3/3 og 6/3, 184 21/6, fra året 1894 se Dansk Udsyn 1926, 17/2. 6/3, 29/3, 30/3 og 1/4.
24. N.J. Larsen (1845-1928), MF 1881-1903, redaktør, var for Forliget 1894. Han udgav 1923 ved S.V. Martinsen: En Række Samtaler med N.J. Larsen. Her hedder det, at det lå Bojsen meget på sinde at undgå personlig vinding ved Forliget, og da det måske blev vilkår for det, at han skulle være minister udbrød han: »Saa emigrerer jeg!« Men Alberti spurgte i et partimøde: »Hvem skal være Ministre? Og paa Bojsens Svar, at denne Sag ikke havde ligget for«, gjorde den Bemærkning: »Ja, det er afgørende for mig!« s. 71f.
25. Jfr. Ditlev Tamm: »Konseilspræsidenten« s. 315f. Kbh. 1996. Troels Fink: Estruptidens politiske historie II s. 265ff. Odense 1986, og især K.G. Brøndsted: J.B.S. Estrup om Estrups begrundelse af sin afgang: »Under Forligs-Forhandlingerne var Vilkaaret – Ministerskifte – bestemt skriftligt afviist af mig« (i Brev til Boisen) ... jeg nu anseer

sent og først 7/8 kunne vælgerne se det resultat af forliget en regering uden Estrup og Bahnson og også Goos, så kritikken mod det fik tid til at fæstne sig. Reedtz-Thott erklærede sin regering for at stå på »Forligets Grund« med flertallet i Ft. efter valget 1895 og mødte voksende uvilje fra Højre.

Men der havde været allerede andet af kirkepolitik at dyste om mellem de moderate og J.C.s Bergianere.

Rigsdagssamlingen 1894/95 kom Bojsen og Claussen, den sidste ordfører, 13/10 i Ft. med forslag om »Landsbypræsters Lønning m.m.« og om »Besættelsen af Sognepræsteembeder«, vel for at afprøve om forligsstemningen lod dem blive til mere og også for at afprøve om den nye minister V. Bardenfleth, ny amtmand og ny i politik, var mere forhandlingsvillig end Goos havde været.

Lønningsloven bestemte, at ved embedsledighed skulle indtægter i naturalier inddrages og tiendeydelserne skulle indflyde i statskassen fra amtsstuerne, og statskassen overtog tiendetagerens rettigheder. Senest 3 år efter denne lov træder i kraft skulle finansministeren fremlægge lovforslag om betingelserne for præstetiendens afløsning. Lønningerne var ansatte som i 1892-lovforslaget og også inddelingen i 4 lønklasser af præsterne var med samme antal i hver klasse. Præsterne kunne beholde en jordlod, »dog ikke over 2 Tdr. Hartkorn«, præstegårdshaven inklusive, hvorpå der kunne holdes et par heste og 4-6 køer. Efter udarbejdet plan fra en kommission overlodes den øvrige jord til kommunen, som skulle udlægge jordlodder ikke større end ½ td. hartkorn eller 10 tdr. land til husmandslodder, enten til selveje, arvefæste, livsfæste eller udlejning på mindst 12 år. Præsternes indløsning af præstegårdene ophørte ved første ledighed i præstekaldet. Offerpligten bortfaldt og præsterne måtte intet honorar modtage ved kirkelige handlinger, med nok gaver ydet for deres embedsgerning i almindelighed. Højtidsofferet skulle afløses og i de 5 første år udreder kommunekassen erstatningsbeløbet, siden statskassen. Efter en helt kort behandling 20/10 nedsattes udvalg 22/10.

Præstevalgforslaget behandledes også 20/10. Ifølge dette skulle alle uberygtede familiefædre, enker og andre over 30 år, medvirke, dels umiddelbart, dels gennem et antal mænd valgt til et udvalg af deres egen midte ved skriftlig afstemning efter forholdstalsvalg, fra 9 mænd i små sogne og til 15 i større sogne. Af ansøgerne til et ledigt embede kan

---

det for sikkert, at der var givet det forhandlende Venstre underhaands Løvter om at Forliget skulde fjerne den provisoriske Regjering førend næste Samling« ...«et – den Gang for mig skjult – Forligsvilkaar« s. 186.

ministeren henlægge ansøgninger fra de, der efter reglerne ikke kunne komme i betragtning og dels dem, ministeren fandt mindre egnede, højst 1/3. Ansøgningerne sender biskoppen via provsten til menighedsudvalget. Det gennemgår ansøgningerne og ved skriftlig afstemning vælges 3 til umiddelbart valg af menigheden. Bestyrelsen ved det endelige valg ved menigheden består af provsten som formand og 2 mand, udnævnt af kommunalbestyrelsen, den meddeler hvilke 3 der er udset til at holde valgprædikener for menigheden og vælger teksten derfor. Valget finder sted umiddelbart efter, og får nogen over halvdelen af menighedens stemmer, er han valgt. Opnås det ikke sker der omvalg mellem de to, som har fået flest stemmer. – Viser den til ministeriet indsendte afskrift af valgbogen, at halvdelen af de valgberettigede ikke har deltaget i valget, kan ministeren frit indstille til udnævnelse den, han finder bedst egnet.

Her kom nogen drøftelse 20/10. Bardenfleth udtalte, at den sag bør holdes i live, men en lov forudsætter en levende trang, som ikke er der. Korsgaard var skuffet over forslagets ringe udsigt. H. Holm mente at menigheden viste sagen interesse. Bardenfleth medgav, at når et forslag som her kommer ofte, må der være nogen interesse. Kirkens forhold må ordnes stykkevis. Kritik af Kirkerådet afviste B., den konfessionsløse rigsdag er højeste kirkelige autoritet, Kirkerådet er rådgiver. Forslaget henvistes til udvalget om præsteløn.²⁶

1893/94 havde J.C. forsøgt at forbedre loven om brugen af kirkerne fra 1872 i den af ham tidligere omtalte retning, det nåede ikke langt; men 1894/95 genoptog J.C. sit forslag og samtidig kom Berntsen og M.C.B. Nielsen med et noget lignende forslag, der kom til 1. behandling samtidig 22/10.

J.C. foreslog at sognepræsten kunne tillade, at uordinerede fuldmyndige og hæderlige mænd kunne få ret til at tale fra prædikestolen og holde katekisation med de unge i kirken. Med en attest fra en sognepræst om kristelig vandel og evne til at forkynde ordet skulde lægfolk have adgang til at holde taler eller katekisere i sognekirken. Dertil kom at folkekirke-medlemmer, en eller flere, kunne begære at en anden præst end sognets brugte kirken til prædiken, katekisation eller altergang, når

26. Præsters løn Tillæg A 2201, indbr. 308, 1. beh. 494-95. – Præstevalg Tillæg 2217, indbr. 308, 20/10 1. beh. 494-518. Bardenfleth: En lov forudsætter en levende trang, som her mangler, men sagen bør holdes i live 495. Korsgaard: Ringe udsigt for forslaget 498. H. Holm: Menigheden har vist interesse. 501, Bardenfleth: Når lovforslaget fremsættes så ofte er der interesse. Kirkens forhold bør ordnes stykkevis 509. Kritik af Kirkerådet besvarede B. med, at den konfessionsløse rigsdag er den højeste kirkelige autoritet. Kirkerådet er rådgiver, 517.

kirken ikke var i brug, og det kunne ikke nægtes, hvis det begæredes skriftligt for sognepræsten 24 timer før. – Berntsens og Nielsens forslag gav sognepræsten ret til at lade andre præster bruge kirke og kirkegård, ganske som han selv havde ret til det, prædike og katekisere udenfor de ordinære gudstjenester og lade uordinerede mænd holde gudelige forsamlinger i kirken og holde gravtaler på kirkegården, når han selv eller en anden sognepræst kunne bevidne vedkommendes kristelige vandel og evne til Ordets forkyndelse. Endvidere kunne en eller flere bruge en anden præst end sognets i kirken eller på kirkegården til de ovennævnte formål, når sognepræsten samtykker. De her førstnævnte bestemmelser gælder også for uordinerede. Nægter præsten sit samtykke dertil kan sagen forelægges biskoppen eller ministeren. Sidst skulle 1872-loven ændres så enhver sognebåndsløser kan i sin sognekirke lade sin valgte præst foretage kirkelige handlinger i kirken og på kirkegården for sit vedkommende, forud skal han sikre sig at kirken er fri.

J.C. sagde, at Goos året før havde sagt, at hvis man gav sådan tilladelse til uordinerede, så kunne man pånøde menigheden en forkyndelse, den ikke ønskede. Men folk kan blot blive borte. Udviklingen i kirken er blevet stærkt knyttet til lægmandsforkyndelse, og da kirkerne er lukkede derfor bygger folk missionshuse eller forsamlingshuse. Det skader det kirkelige liv og det vil være heldigt at kirkerne lukkes mere op. På kirkegården er der grund til at give folk ret til at være fri for ligprædikener. J.C. tog det andet forslag som vidnesbyrd om at der skal mere frihed ved brug af kirken. Men deres forslag giver ikke mindretal den ret, som J.C. ønskede. – M.C.B. Nielsen indrømmede at han kom med et ret enslydende forslag, som ikke ville give mindretal ret til at tvinge en anden præst eller en uordineret ind i sognets kirke. Det er ganske rimeligt at tillade sognebåndsløseres præst at holde altergang uden prædiken, men også fuldstændig gudstjeneste med prædiken. Allerede nu kan uordinerede tale i kirkerne, vi præciserer det blot nøjere ved en lille udvidelse af det gældende princip.

Bardenfleth svarede J.C. som Goos havde gjort, at »ukontrolleret Lægmandsvirksomhed .... ganske bryder med de nedarvede Principper«, at forudsætningen for at forkynde i kirkerne forudsætter »Oplærelse i Guds Ord og Kundskab«, og at kirken er forbeholdt de »rettelig kaldede«. B. påviste også at ret for enhver sognebåndsløser brød med ordnede sogneforhold. Lægmandsvirksomhed i kirken må være betinget af »et vist Tilsyn fra de kirkelige Myndigheder«. – Af ikke ringe betydning for Bardenfleth var, at der kræves samtykke fra sognepræsten til kirkens brug af en fremmed – enten det var en sognepræst eller lægmand – under appel til biskop og ministeriet. B. fandt under alle omstændigheder

det betænkeligt at sognepræsten kunde afgøre om en lægmand var egnet til at forkynde ordet, det burde kirkens egentlige tilsynsmænd, bisperne bedømme. Måske kunne en lille reform komme, hvis attesterne om egenhed henlagdes til bisperne. – J.C. så ikke samme farer som ministeren. Befolkningen ville nok ønske den læge forkyndelse som nu sker. Vi udelukker den ikke ved at lukke kirkerne. Vi henviser den blot til andre steder og pålægger folk store byrder. – Provst Nielsen bemærkede, at ministeren ikke var ganske uenig med hans forslag, der ikke virkede for ukontrolleret lægmandsvirksomhed, men overlod vidnesbyrdet til præsterne i folkekirken. Han håbede på et godt udfald for »dette lille Lovforslag«. Det håb formindskede B. i sin replik. Men B. blev spurgt af N.I. Jensen: Kan valgmenighedsloven ikke udvides, så de menigheder befries for ikke små byrder ved at bygge kirke, det er et skridt mod at åbne kirkerne, og der er næppe hindringer for det, da kirkerne ikke bruges hele helligdagen. »I og for sig« havde ministeren sympati for at udvide valgmenighedsloven i den retning, for i tidens løb kan det føre til, at den opførte kirke tvinger valgmenighed til at fortsætte. Men det ligger ikke for og sagen er så stor, at den må drøftes indgående.

Men det andet forslag kom i det udvalg, hvortil J.C.s forslag var henvist. Her var der et flertal. J.C. var med. Betænkningen kom 11/3 95. Lægfolk skulle have ret til at tage ordet i gudelige forsamlinger i kirken, når præsten forud har tilladt det. Det er betimeligt at udvide den ret. Sympati var der også for lægfolks ret til at holde gravtaler på kirkegården. 1872-loven er forkert tolket, som om sognebåndsløsere ikke har ret til at lade deres præst foretage kirkelige handlinger i deres sognekirke, den ret bør udvides.²⁷

---

27. J.C.s lovforslag 1893 om »et Tillæg til Brugen af Kirkerne af 25. Marts 1892« indbragt 11/11 sp. 705f. J.C. efter mere end 20 års forløb siden 1872 »har det aandelige Liv faaet Trang til friere Former«, derfor dette lovforslag Tillæg A 2765, 1. beh. 890-919. Goos 894, meget radikalt forslag. – 20/10 1894 indbragte J.C. forslaget igen, da der ikke var kommet noget ud af 1893-forslaget, i det væsentlige som i fjor. sp. 532 Tillæg A 2245 og umiddelbart derefter kom Berntsen med sit og M.C.B. Niensens forslag om større ret for præster og lægfolk til at bruge sognekirkerne sp. 533. 1. beh. sp. 540-60. forslaget Tillæg A 2247. M.C.B. Nielsen blev ordfører i debatten (1847-1930), MF 1892-1898, sognepræst Elling-Tolne 1880-1887, provst 1883, jfr. KhS 1996 s.115, 1887 sp. Nysted og 1897 sp. Vemmelev-Hemmeshøj og provst 1905-1909, kultusminister 1909-1910; hans henvist til udvalget om J.C.s forslag, nedsat 24/10. Her blev Nielsen formand, hvis forslag der toges op, J.C. var med i udvalget. Betænkning 11/3 Tillæg B 1089. Flertallet tiltrådte at lægmænd fik ret til at tale i kirkerne og mere udstrakt brug af kirkerne med tilladelse til at betjene sognebåndsløsere i kirken, hvor de var bosat. Gennemføres det kan det undertiden bevirke at en valgmenighed ikke oprettes, hvad flertallet ikke anså for nogen skade, for den nævnte

Arven fra Scavenius kirkelov af 1/4 1888 om fælles ligning til kirkerne i København

Scavenius fremsatte sit lovforslag om fælles kirkelig ligning til Kbh. s kirker, det skyldtes til dels en opfordring fra finansudvalget. Han fremsatte det 22/12 87 og efter 3 ret så korte behandlinger i Lt. fra 6/1 til 24/1 88 kom det for i Ft. Her foresloges at indføre fælles ligning til Københavns kirker, et meget væsentligt fremskridt sagde højesterets-assessor Florian Larsen ved 1. behandling 30/1 88 og nødvendigt at sognene så hjalp hinanden, hvor der med meget store sogne var mest behov for nye kirker. Men efter Ft.-udvalgets indstilling vedtoges en ændring, foruden en tidsbegrænsning af lovens gyldighed på 5 år, til 31/3 93, og det var nødvendigt, for tolkningen af Danske Lov rejste tvivl om hjemmel til hidtidig praksis ved nye kirkers opførelse; det skete til dels ved lån hvis betaling derefter lignedes sognevis, og ikke først når kirkerne var opførte. Ligningen skulle ske med ikke mere end 1/5 % af den skattepligtige indtægt. Fl. L. antog, at kirkernes byggekomiteer kom »i nærmere Forhold til Ministeriet, og at det Offentlige i det Hele vil tage Sagen mere i sin Haand« end hidtil, han forventede også at det ikke på nogen måde var tilsigtet »at gjøre det til et egentlig kommunalt Anliggende«, men at kirkeministeriet beholdt byggesagerne i sin hånd, om end »Kommunalbestyrelsen vil i visse Tilfælde blive hørt«, navnlig om skatteprocentens størrelse og befolkningens evne til at betale, mens »de kirkelige Autoriteter ... faae den endelige Indflydelse«. – Scavenius svarede ham, at det ikke var omtalt hvorledes de lignede midler skulle administreres, men han anså det for selvfølgeligt, at det administreres »af Kultusministeriet og ikke Andre« uden at »disse kirkelige Forhold bleve i større Grad end hidtil kommunale Anliggender«. Meningen var at give kommunalbestyrelsen lejlighed til at ytre sig i hvert enkelt ... Tilfælde« det er rimeligt ved nye pålæg på indbyggerne men også naturligt at magistraten får indflydelse på, hvor kirken skal ligge, og der må forhandles med den om det nye sogn.

Men Ft.-udvalget foreslog nogle ændringer, ved 2. behandling 12/3. Chefen for Statistisk Bureau Marius Gad sagde, at når udvalget om op-

---

tilladelse letter overgangen til, at en nydannet valgmenighed får ret til brug af sognekirken, så pligten til at bygge egen kirke bortfalder. 2. beh. 21/3 sp. 3658-86, sagens sidste ord. Ministeren havde sagt: Hvor er garantien for at de 10, der kan fordre kirken til brug, er kirkelig sindede, sp. 3676. – Administrativt kunne og ville B. gennemføre nogen lettelse.

førelsen af kirker sagde, at derom måtte kommunalbestyrelsen »have et Ord at tale derom«, var det i fuld overensstemmelse med Ft.s og »hele Lovgivningsmagtens almindelige Standpunkt«, at der ikke kunne handles »mod Kommunalbestyrelsens Villie«. Det var ikke sagt, »at der skal Samtykke fra Kommunalbestyrelsen« ved kirkers opførelse, hvor der skal kgl. resolution til, og denne »kan ikke gøres afhængig af et saadant Samtykke«, men Gad fandt ikke at noget hindrede en bestemmelse om, at kommunalbestyrelsen skal høres og »har givet Sagen sin udtrykkelige Anbefaling« ellers vil man handle uretfærdigt og vække bitterhed, hvad folkekirken ikke kan være tjent med. Scavenius svarede, at han naturligvis havde ønsket uforandret vedtagelse, men kunne gå ind på de foreslåede ændringer. Man han havde udtalt betænkelighed ved at ændre fra »efter indhentet Betænkning« til »efter Anbefaling«. Det har hele tiden været meningen, at hvad loven tillader, forudsætter »en Indstilling ... og en Anbefaling af Kommunalbestyrelsen« men det er mindre principrigtigt at gøre en kgl. »Anordning afhængig af Kommunalbestyrelsen«, men det går an da udvalget foreslår at loven kun skal gælde i 5 år. Sc. mente i øvrigt, at gælden fra de opførte kirker kan være betalt om et eller to år. Men at lovens gyldighed begrænsedes til 5 år kunne ikke berolige Gad, »hvor der er Tale om et saa stort Principspørgsmål«, han måtte fastholde sin modstand derimod og anbefale at stemme imod. Men det blev lov 1/4 88, og samtlige menigheder kom til at bidrage til istandsættelse af byens sognekirker og opførelse af nye »efter Anbefaling fra Kommunalbestyrelsen« ved at øge indkomstskatten med indtil 1/5 %.²⁸ Modsætning mellem kommune og ministeriet forekom ikke særlig tænkeligt!

Loven havde gyldighed til 1/4 1893, og da Goos ikke fik vedtaget sine to forslag om »Ordningen af de kirkelige Forhold i Kjøbenhavn« som også på »Frederiksberg« i Lt. hvor de 24/3 93 havde fået 1. behandling og mødte strid modvind fra Højre, så der kun nedsattes udvalg 25/3, men Goos havde dog forud 6/3 fremsat forslag om forlængelse af Scavenius lov om kirkelig ligning i Kbh. til 1/4 1894, det kunne efter 3 såre knappe behandlinger i begge ting vedtages 27/3 og stadfæstedes 29/3 1893. Loven blev »yderligere« forlænget et år til 31/3 94. – I 1894 var Vilh. Bardenfleth jo kultusminister. Han kom også til at foreslå en »yderligere Forlængelse« til 31/3 1895. Men han gav dog begrundelse derfor, da han foreslog det 5/3: »Det var Tanken, at Loven skulde afløses af langt vidererækkende Lov om Ordningen af de kirkelige Forhold i Kjøbenhavn« hvortil der i samlingen 1892/93 »blev fremsat Forslag

28. Jfr. KhS 1996 s.123ff., hér er det aktuelle udførligere.

for Rigsdagen [af Goos] uden at det blev gennemført«. Det havde ikke været B. muligt og han havde »heller ikke fundet det betimeligt i denne Rigsdagssamling at gøre et yderligere Forsøg paa at gennemføre en saadan almindeligere Lov«, så forlængelse af 1888-loven var nødvendig (Lt. 5/3 95 sp. 915). Der kom 2 x 3 såre korte behandlinger i Lt. og Ft., og loven stadfæstedes 30/3 1895.

Men i det videre forløb kom de i 1888-loven oprindeligt foretagne ændringer til at gå i vejen for love om hovedstadens kirkebyggeri, da Socialdemokrater fra Kbh. kom i rigsdagen og sammen med socialradikale gik mod de udgifter, og i Kbh.s Borgerrepræsentation voksede deres indflydelse, det havde Scavenius næppe forudset 1888. Derfor behandles den sag her helt for sig, en nyttig forenkling, når den bringes i ret sammenhæng og det må ske på 2 områder, ved dels finansloven og dels lovforslag.

Finansudvalget bestemte jo statens tilskud til kirkebyggeriet. 22/1 1894 sagde Harald Holm, endnu udvalgets ordfører: Vi er gået ind på nogle af de af Goos foreslåede kirkebevillinger. Ved 3. behandling 15/3 kunne Holm sige: Der har ikke været strid om kirkebevillingerne, da vi er gået frem efter aftale mellem ministeriet og Ft. Udvalget har tiltrådt, hvad der oprindelig blev foreslået. På Frederiksberg var der store planer fra 1893, som vakte berettiget modstand, ændret, så der foreslås 8.000 kr. årlig i 5 år til ny kirker der. – J.C. gjorde siden op: Når vi opretter nye embeder år efter år uden ved en præstelønningslov at have fået en virkelig ordening, giver vi i stedet egl. administrationen ret til at ordne præstelønningsforholdene uden vi får en virkelig ordening.²⁹

Venstrereformpartiet

Der skulle være valg 1895 og det afholdtes 9. april. Her tabte Højre 7 mandater og Bojsens moderate 11 mandater og fik 27 valgt, Højre gik ned fra 32, overfor 53 forligsmodstandere og 8 socialdemokrater. Der var nyt flertal i Ft. og efter forslag »fra en Del nyvalgte« samledes 20. april grupper af Venstre for at drøfte sammenslutning. Det vedtoges og navnet blev Venstrereformpartiet,³⁰ den Bergske gruppe forbeholdt sig dog ret til som hidtil at afholde særlige møder, når det fandt grund til det, det bifaldtes. Til bestyrelsen valgtes Høgsbro, J.C., Anders Nielsen,

29. H. Holm sp. 2210, 3. beh. 3322. J.C. 3370.

30. Venstrereformpartiets protokol RA. Venstres arkiv nr. 11.

Alberti, Køedt, Rosleff og Busk. Samme dag valgtes Høgsbro til formand og J.C. til sekretær.³¹

3/9 samledes parti-bestyrelsen for at drøfte: 1. Partiets organisation. 2. Finansloven. Det skulle foreslås partiet at nægte alle bevillinger til fæstningen og det skulle undersøges om regeringen ville søge Danmark anerkendt som neutral stat. Militærudgifterne skulle nedsættes og til Fredsbureauet i Bern skulle der bevilliges et beløb en gang for alle. 3. Forfatningssagen. Et grundlovsforslag fra C. Hage kunne muligt indbringes. 4. Reformarbejdet. Særlig ville man anbefale partiet forslag om hemmelig afstemning, den militære retspleje, ulykkesforsikring, husmandsbrug, værneskat, skolelov og borgmestervalg. – Nyt møde afholdtes dagen efter, hvor bestyrelsen nævnte forslag som, om partiet samtykkede, ansås for ønskelige. Her var gentagelser og præciseringer som udstykning til husmandsbrug, forbedring af fæste- og lejehusmænds kår, men også reform af folkeskolen og forbedring af lærerlønningerne, »menighedernes indflydelse på besættelsen af præsteembederne«, hemmelig afstemning ved politiske valg, valg af borgmestre, bedre alderdomsunderstøttelse, domstole sammensat af arbejdere og arbejdsgivere til at afgøre indbyrdes stridigheder, en tidssvarende befordring af landbrugsprodukter og støtte af fiskeriet, særligt på Jyllands vestkyst m.m.

7/10 samledes partiet og vedtog at stemme på Høgsbro til formand for Ft. og J.C. og H. Trier til viceformænd. Partiets vedtægter vedtoges og til 9 medlemmer af bestyrelsen valgtes Høgsbro 46 st., J.C. 47 st., A. Nielsen 47 st., Busk 43 st., Rosleff 44 st., Køedt 46 st., C. Hage 45 st., Bønløkke 36 st., derefter fik en 13 st., Ole Hansen 3 st. og Trier 1 st.³² – 8/10 vedtog bestyrelsen at forelægge partiet som program 5. punkter, det første var præstevalg, de øvrige var borgmestervalg, hemmelig afstemning, værneskat og husmandsbrug. Det udkast vedtog partiet som foreløbigt program 9/10. De følgende møder behandlede finansloven og grundlovs spørgsmålet yderligere. – I øvrigt blev J.C. siden valgt til formand for finansudvalget, en post han besad til 1901.

31. P.A. Alberti (1851-1932), MF 1892-1908, 1890 fmd. Bondestandens Sparekasse efter faderen, 1901-08 justitsminister. A. Peschcke Køedt (1845-1929), MF 1895-1901, udtrådt af Venstre reformpartiet 1900. H.J. Rosleff (1847-1904), MF 1895-1904, mejeriejer. Jens Busk (1845-1908), MF 1876-1906, gårdejer, Venstre. – Jfr. Bojsens E. 412f.

32. Christopher Hage (1848-1930), MF 1881-1903, grosserer. Ole Hansen (1855-1928), MF 1890-1909, ML 1918-1926, gårdejer, landbrugsminister 1901, fmd. Lt. 1922-1928. Herman Trier (1845-1925), MF 1884-1909, kongevalgt Lt. 1910-1925, fra Venstre til Radikal.

20/1 96 var J.C. finansudvalgets ordfører for kultusministeriets forhold for 1896-97: Vi indstiller til nægtelse nogle summer til kirker og præsteembeder, men udvalget har søgt at fordele kirkebevillingerne »nogenlunde ligeligt over hele Landet«. Om bevillingerne til nye embeder sagde J.C.: Flertallet, Venstrereformpartiet især, har her ment, at kirkens midler kunne slå til til nye embeder. Man havde ment, at ved en ny præstelønningslov kunne der spares op til nye embeder, men dermed har det jo lange udsigter. Af de beklippede midler, der fratages de bedre embeder til forbedring af de mindre embeder, må der også kunne blive noget til nye embeder. Det har man ikke kunnet enes om, så må statskassen yde dertil i en vis udstrækning. Af bevillingerne nævnte J.C. at der var afsat 20.000 kr. til driftsfond til Sionskirken på Østerbro, der var fra præstens sølvbryllup og siden samlet meget ind. Bardenfleth gentog fra i fjor, at det var ønskeligt at gå hurtigere frem, han var dog delvis enig med udvalget i år. – Men Klausen fra S. protesterede mod de 20.000 kr. til Sionskirken, det ønsker beboerne ikke, og der kan i det hele holdes 2 gudstjenester i hver kirke om søndagen, så kan der være plads til flere end de der for tiden kommer. Ministeren svarede: For dem der ikke står på det kirkelige standpunkt vil de fleste kirker være overflødige, men den kirkelige sindede del af befolkningen føler et stort tryk ved at der er så få kirker i byen.³³

5/3 95 havde Bardenfleth i Lt. foreslået forlængelsen af Loven af 1/4 1888, og det gik glat igennem. 5/2 96 foreslog han forlængelse et år mere til udløb 31/3 97. »Den endelige Løsning af de Forhold, som Loven omhandler stadig bør haves for Øje, dog bør Forlængelsen imidlertid ikke gives paa længere Tid end eet Aar«, hedder det i bemærkningerne. Også her gik det let.³⁴ Men på *finanslovsforlaget* 1897/98 havde Bardenfleth gjort situationen op: Han stillede forslag om et statstilskud på i alt 240.000 kr. fordelt på 10 år. Der var kommet andragende fra to meget store sogne, Skt. Johannes og Skt. Mattæus sogne, men ministeriet mente også, at Skt. Jacobs sogn måtte deles. Dertil måtte staten give bidrag og vilkår derfor var opgivne: Statstilskud til en kirke måtte ikke overstige ¼ af byggesummen og i hvert fald ikke over 40-50.000 kr.; intet sogn må oprettes med under a. 15.000 mennesker; de øvrige fornødne midler til kirkerne skulle komme fra private bidrag, inclusive tilskud fra fondet af 22/4 1896 under bestyrelse af Sjællands biskop (Kirkefondet), det samlede beløb

33. J.C. 2874f., 2880, 2963ff., Bardenfleth 2908, Klausen 2899, 4291. Bardenfleth 4300.

34. Forslaget 1895/96 Tillæg A 3245, fremsat 5/2 og vedtaget 19/2 i Lt., i Ft. 24/2 og vedt. 2/3.

her skal være mindst 1/3 af byggesummen for kirken; b. tilskud fra kommunen, i reglen grund til kirken og c. ligning på menighederne efter reglerne i lov af 1/4 1888, intet statstilskud udbetales før der er sikkerhed for byggeplanens gennemførelse af de 3 ovennævnte veje og også sikkerhed for at løn til præster og kirkebetjeningen vil komme til stede; af de nævnte tiltrængte kirker skal bevillingen for 1897/98 anvendes til en kirke i Skt. Johannes sogn. – Tanken bag var at et tilsagn om statstilskud kunne være »en vigtig Drivfjeder for det private Initiativ«. – Klausen var ved 1. behandling okt. 96 imod: Der var jo givet tilladelse til indsamling St. Bededag til det nye fond, men provinsbladene skrev ikke til gunst derfor. Vi er heller ikke her så fattige, at vi ikke kan bygge de kirker, der tiltrænges. Men der trænges slet ikke til kirker til at prædike i, men til et arbejdslokale hvor præster kan døbe børnene og vie brudepar og den slags, som ikke koster 7-800.000 kr. Bardenfleth svarede ved at opgive, hvor meget Skt. Johannes kirke var benyttet en almindelig søndag. Han antog ellers, at hvad Klausen kaldte arbejdslokaler er det samme, som »vi andre kalder Kirker«. Klausen var bestemt imod B.s forslag. Der tales om en ny kirke på Grønttorvet, en pragtkirke til 300.000 kr. og kommunen skal give en grund, vel til 500.000 kr. Selv Venstres presse skriver, at der er ingen kirkenød i Kbh. Halvdelen af de gudstjenester der holdes, samler på langt nær fuldt hus, og der er kirker der står halvtomme søndag efter søndag. – Der er nok kirker til at prædike i, for Klausen var hovedsagen, at der ikke opførtes pragtbygninger. Det 10-årige tilskud nedstemte Ft. Lt. indsatte bevillingen igen 24/4, men ville nøjes med 50.000 kr. til én kirke; men det var Ft. uvillig til, der forelå hverken tegninger eller overslag, men når det forelå kunne man ad åre gå ind derpå. – J.C. havde ved 3. behandling 11/3 begrundet modstanden mod ministerens forslag: Det er ikke ret at skabe en drivfjeder for privat initiativ, det må virke frit og uafhængigt. Så store sogne, som foreslået, bevirker at præsterne ikke ret kan udøve deres gerning. Men når der er overslag og tegninger og det private initiativ har vist der er trang til en kirke og samlet ind, så bevilliger vi penge. »Saaledes bære vi os ad i det øvrige Land«, så vi stiller ikke Kbh. anderledes. For sit eget vedkommende betvivlede J.C. ikke, at der i visse dele af Kbh. er trang til nye kirker, Kirkefondet har rejst 5 kirkehuse og afholdt driften af dem, men også lønnet 7 præster, så det private initiativ har taget kraftig fat. For ministeren var modstanden en meget stor skuffelse, vist var 15.000 indb. i et sogn meget, men der skulle være 3 præster. Hvad flertallet krævede, overslag og tegninger for at stille Kbh. som det øvrige land havde man ikke før

krævet for at yde bevillinger. Den afgørelse kunne han meget dårlig slå sig til ro med.³⁵

Derfor foreslog Bardenfleth 4/3 1897 et lovforslag om fælles ligning på sognemenighederne til kirkernes vedligeholdelse og til opførelse af nye kirker. Beløbet, der lignedes ved et tillæg til den årlige indkomstskat, må ikke overskride 1/5 % af den skattepligtige indkomst. Grundlaget for ligning baserede ministeriet på indstillingerne fra kirkernes patronater, forinden det fastsætter det endelige beløb der lignedes, skal det »indhente en Erklæring over Sagen« fra kommunalbestyrelsen. »Uden dennes Anbefaling« kan der ikke noget år lignedes mere »end Gennemsnittet af« ... hvad der efter loven er lignet i »de 5 nærmest foregaaende Aar«. – Bardenfleth forelagde forslaget i Lt.: Efter 9 års forløb med loven må der være indhøstet erfaringer nok. Lovforslaget tillader ligning på 1/5 % af den skattepligtige indtægt, i de sidste 6 år har det kun været fra 1/10 % til 1/20 %. Loven fra 1888 kan give anledning til misforståelser, som om det drejer sig om en egl. kommunal ligning, men det er »en fuldstændig kirkelig Ligning«, selv om Ft. 1888 ændrede en erklæring fra kommunen til anbefaling fra den. Det kunne man ikke nu komme ganske væk fra. B. foreslog en mellemvej, så der tages hensyn til kirken som til kommunen. Provst J.J. Bjerre, Højre, ønskede at ligningens størrelse ikke skulle i kommunens hånd og at kun dens erklæring skulle kræves, når beløbet ikke var større end hvad der gennemsnitligt var brugt i de sidste 5 år. Det ønske delte borgmester H.N. Hansen. Men forholdene var ikke i Lt. som tænkt 1888 og de nærmest følgende år. P. Knudsen: 50-60.000 skal ikke kunne lignedes uden kommunens anbefaling. K.M. Klausen i Ft.: Efter forslaget kunne de kirkelige myndigheder påligne byens borgere 50-60.000 kr. årligt, uden kommunens anbefaling. Og hvad der efter bestående lov har været omtvistet, om der kan lignedes til nye kirker på sognet, får de kirkelige myndigheder en vis ret til at ligne til. Indskrænkningen af kommunalbestyrelsens ret til at tale med her kunne K. »ikke paa nogen Maade ... gaa med til«. 1893 havde kommunen den sag til behandling og de medlemmer, der havde anbefalet opførelsen af en ny kirke faldt ved valget. En ny skat på 50.000 kr. til en ny kirke giver nu anledning. HRS Octavius Hansen, Reformvenstre var imod at blande kommunen ind i kirkeforhold, men at give kultusministeriet den frihed, der var tale om, uden at kommunalbestyrelsen beholder den ret, som den har, er ikke rimeligt. Når grundloven siger, at

35. Finansloven Tillæg A 881-86. Ft. I. beh., Klausens indsigelse s.123f. Bardenfleth s.262f. »arbejdssteder det vi andre kalder Kirker«, Klausen 483f., 571. Forslaget kom i fællesudvalg. J.C. 11/3 ej drivfjeder. Bardenfleth 5406ff.

staten skal understøtte folkekirken, er det løjerligt ikke at bevillige pengene på finansloven. Bardenfleth sluttede: Rettelserne i loven fra 1888 er »foretagne med velberaadet Hu«, efter B.s syn var det »ganske ukorrekt, at man oprindeligt er gaaet ind paa, at lade Kommunalbestyrelsen faa saa stor Indflydelse«, den er fuldt tilfredsstillet ved at kunne erklære sig.

Ved 2. behandling i Lt. foreslog Oct. Hansen, at bestemmelsen om at der kunne lignedes til nye sognekirker udgik, skønt han understregede, at kommunalbestyrelsen ikke var valgt »med kirkelige formaal for Øje«, folkekirken styres af staten, så længe den ikke har fået den forfatning grundloven antyder. Bjerre og H.N. Hansen foreslog, at det beløb der kunne lignedes ikke må overstige 1/10 % af den skattepligtige indkomst, for at få fastsat et bestemt beløb, som altid kan udskrives uanset kommunalbestyrelsen. H.N. Hansen gik stærkt imod Oct. Hansens forslag om, at lovforslaget ikke skulle kunne bruges til opførelse af nye kirker. Bardenfleth mente at han kunne gå med til at fastsætte skatteprocenten til 1/10 % af indkomstkatten, for lovforslagets sigte var »at komme bort fra Nødvendigheden« af den kommunale anbefaling. Knudsen mente, at der burde været et sted, hvor kirkebestyrelsen kunne hindres i at gå for vidt. Trods befolkningens udtalte ønske kan man hvert år opføre en kirke. Madsen-Mygdal mente, at ligningen til nye kirker i en lang række år svarede noget til tiendebyrden på landet og var imod at forslaget udelukkede ligning til nye kirker. Knudsen fra S. vendte sig mod, at der skulle kunne lignedes 30.000 kr. årligt uden tilladelse eller anbefaling fra befolkningens repræsentation. H.N. Hansen: Det bliver her som i det øvrige land. Oct. Hansens forslag forkastedes med 39 st. mod 3, mens Bjerres og Hansens ændringsforslag til 1/10 % vedtoges med 38 st. mod 8. Om 3. behandling kan det siges, at de forskellige nærmest gentog deres tidligere standpunkter. Bardenfleth understregede: Hvis beløb til nye kirker kun kan pålignes med anbefaling fra kommunalbestyrelsen vil en ændring dertil »ikke kunne accepteres af mig«. – Ft.s behandling blev kort. K.M. Klausen sagde, at forslaget er meget farligt for kommunen, et »meget stærkt Attentat paa den kommunale Bevillingsret«. Ministeren: Her er ikke tale om kommunal bevillingsret, den har haft ret til at fordre sin anbefaling, men man er gået med til at sætte en grænse for ligningen, som kan foretages uden kommunal anbefaling. Herman Trier, Reformvenstre tog principielle spørgsmål op, det drejede sig ikke udelukkende om kirkens område, for de der står udenfor folkekirken og ikke tilhører et andet anerkendt trossamfund tilpligtiges her en bestemt ydelse, altså en skat, der får følger ud over kirkeskatten. Derfor er kommunens

afgørende indflydelse naturlig. J.C. tog kun ordet for at henvise forslaget til finansudvalget.³⁶

23/5 1897 skete der regeringsskifte, hvorved biskop H.V. Sthyr³⁷ blev kultusminister. Han kom til at fremlægge sit kirkelige program, da J.C. 12/10 under finanslovsdebatten frimodigt spurgte derom: Vil ministeren en hel stor kirkelov, som man vel tænkte på med grundlovens ord i § 75 eller en stykkevis ordning af folkekirken, som det var blevet til? Skal det kirkelige Raad opretholdes, eller skal der udvidede landemoder med lægfolk med, som præsterne på Lolland havde vedtaget det. Grundloven siger, at folkekirken ordnes ved lov, »men det er samtlige Folkekirkens Forhold«. Sthyr svarede 16/10: Han holdt sig helt udenfor de politiske partier og havde nemt ved i begge ting »at finde villige Øren hos de fleste af Tingenes Medlemmer«, som forholdet var »ønsker [han] ingen anden Repræsentation at forhandle med« og vil ikke foreslå en fuld-stændig kirkeforfatning. Men i 10 år havde han været medlem af det kirkelige Raad, hvor ministeren kunne forhandle med bisperne i forening og skulle ikke høre dem enkeltvis. Det har medført »Forbedringer, om end smaa«, ingenlunde reaktionære, tværtimod frisindede som for sognebåndsløseres brug af deres præst i deres egen sognekirke. Om valgmenighederne fuldt ud kunne bruge sognekirkerne kunne han kun sige: »ja hvis Menneskene var saa gode, som de burde være« kunne det godt ske, men der kan komme uheldige konflikter. – J.C. 19/10: Ministeren vil ikke medvirke til at give kirken en anden repræsentation end den som »ligger i Rigsdagen ... og anden Repræsentation tænker han ikke paa«, heller ikke på stykkevise reformer. Kirkeraadet var tænkt som overgang til en »egentlig lovbestemt Kirkeforfatning«, men er blevet »et Slags Surrogat« derfor. Bliver bisper og præster ene kirkens repræsentanter frygtede J.C. for at de kom til at stå ene i kirken. Repræsenteres kirken ene af præster »saa staar det ilde til med Kirken«. Ser man på den aandelig talt, »hvor Ordet Kirke maa betyde noget, der hører Herren til, eller man ser paa Kirken mere juridisk, kan det ikke blive Præsterne

36. Lovforslaget Tillæg A 3977, fremsat i Lt. Bardenfleth 876f., 1186f., 1. beh. Bjerre 1042, 1053, H.N. Hansen 1046. Peter Knudsen (1848-1910), ML 1890-1898, MF 1898-1909, Socialdemokratiets formand 1882-1909, sp. 1049, 1198, 1415. Octavius Hansen (1838-1903), MF 1872-1903, Venstrereformpartiet 1895. HRS. 2. beh. 1175, 1191, 1197, 1200, 1411, H.N. Hansen 1180f., Madsen-Mygdal 1195. Vedt. Lt. 1195. – Ft. 1/4 Klausen 6209, Trier 6211.

37. H.V. Sthyr (1838-1905), ML 1886-1894, Højre, cand.teol. 1861, sp. Alslev-Hostrup 1873-1877, professor i Ny Testamente 1877-1887, biskop Lolland-Falster 1887-1897 og Fiens stift 1900-1903, kultusminister 2/5 1897.

alene, det maa være hele Samfundet, det maa blive samtlige dem, som bærer dens Byrder og nyde dens Goder«. Står bisper og præster alene i kirken, bliver det »en Ulykke baade for Kirken og Landet i det hele«. – Sthyr mente 22/10 sig misforstået, han anså naturligvis ikke »den konfessionsløse Rigsdag for at være vel egnet til at være Repræsentation for Kirken«, at ønske det er »vi endnu ikke kommet saa vidt«. Kirkeraadet har ikke besluttende myndighed men er »raadgivende Forsamling«, som fortjener bedre dom end den det får. Præsteforeningen, som J.C. havde nævnt, havde Sthyr afslået at træde ind i.

Sthyr genoptog i Ft. forgængerens forslag om på *finansloven* 1898/99 at ligne i Kbh. 240.000 kr. over 10 år til nye Kirker. Klausen var der: Den bevilling fik vi udstemt i fjor og staten skal ikke støtte kirkebyggeriet i Kbh., det er der ingen trang til, især ikke når der St. Bededag kan tiggess over hele landet. At få både i pose og sæk er for meget forlangt. Sthyr svarede: Det er ikke uretfærdigt, men retfærdigt at støtte trangen til kirker og kirkelig betjening i Kbh. Vel er en stor del af byens befolkning imod, men der er også en stor del som i høj grad ønsker det. Han svarede J.C. mht. oprettelsen af et Stiftskonvent for Lolland-Falster, dets oprettelse havde han foranlediget, ikke for at indføre præstevælde eller give præsterne politisk magt, ej heller for at tilsnige sig noget af en kirkelig forfatning. Det konvent har ingen myndighed, ikke nogen retslig eksistens, men er rent privat ... Men Menighedskonventet af 1891, en helt fri forsamling af præster og lægfolk, havde bestyret Sthyr i at sådant samarbejde kunne fremmes i stiftskonventet. Som forholdene var ønskede han ikke anden kirkelig repræsentation at forhandle med end Rigsdagen. Man skal næppe blive stående ved det, men jeg mener ikke, at man er kommet så vidt, »at man kan ønske, der skal vælges en særlig kirkelig Repræsentation«. Før det »skal der uddannes en ganske anden offentlig Mening end den, der endnu er kommen frem her i Landet«. J.C.: Hvordan kan ministeren være med til at opretholde Kirkerådet, som han betonedede ikke var nogen repræsentation. – Klausen tog fat igen: Fordi vi bygger en kirke ude på landet blandt en fattig befolkning, som ønsker den og som ikke kan skaffe midler dertil, så skal staten ikke bygge kirker i Kbh., hvor et mindretal ønsker kirker. Ønsker man ude i landet en kirke, så har man ikke der fået privilegium til at tigge over hele landet, især når der hér bygges dyre pragtkirker. Han fik delvis støtte af Jens Busk, Venstrereformpartiet, der påtalte at man i Kbh. ville »øse« penge ud til kirker. – Højres Jeppe Madsen Paulin fandt at kun 2 havde holdt sig til den foreliggende sag om bevilling til nye kirker i Kbh. Men dem fandt både Klausen og Busk overflødige, den sidste ville ikke øse penge ud til kirker i Kbh. Men her ydes store ofre af private

og komiteen for indsamling (Kirkefondet). Paulin var noget enig med Busk, Kbh. har virkelig råd til at bygge sine kirker.

Forslaget forblev i finansudvalget, hvortil J.C. havde henvist det.³⁸

Men Sthyr gik ikke frem alene ad en vej, men havde også 8/10 97 forelagt Ft. forslag om ligning på »de københavnske Menigheder« i den skikkelse Lt. året før havde vedtaget lovforslaget. Pengene fra ligningen kunne bruges til kirkernes vedligeholdelse og »til Opførelse af nye Sognekirker« i Kbh. Beløbets størrelse fastsættes ved kgl. resolution dog ikke højere end 1/5 % af den skattepligtige indkomst. Kirkernes patronater indstillede til ministeriet, hvilke beløb de fik brug for. Det skulle indhente kommunalbestyrelsens »Erklæring« og »uden dennes Anbefaling« kunne der ikke noget år ligned mere end 1/10 % af den skattepligtige indkomst.

Sthyr begrundede forslaget, der var »aldeles i samme Skikkelse, i hvilken det i Fjor kom herved til Tinget«, for forslaget om fælles ligning af 1888 gjaldt kun i 5 år og er siden fornyet år for år, men udløb 31/3 i år. Vi har da kun bestemmelserne fra Danske Lov om at ligne sognevis, men er gennem 9 år blevet vant til fælles ligning i Kbh. Også efter Sthyr's mening søger lovforslaget »at skifte retfærdigt mellem kommunale og kirkelige Interesser«. – Forslaget behandler Kbh. som et sogn som 1888-loven, men adskiller sig derfra ved, »at det berøver Kommunalbestyrelsen en Del af den Ret, den tidligere har haft«, idet kirkebestyrelsen kan udskrive 1/10 % af indkomsts-katten ca. 80-100.000 kr. »uden at Kommunalbestyrelsen« har kunnet »mere end erklære sig over Sagen« sagde Trier. Men forslaget rækker ud over folkekirkens medlemmer, da alle i anerkendte trossamfund efter grundloven bliver sat i tilsvarende skat til skolerne, som der pålignes til kirkerne. Det er betænkeligt at udlevere dem til administrationens afgørelse uden videre. Forslaget henvistes til finansudvalget.³⁹ Klausen: Det er et attentat på kommunens »Bevillingsret«, der sættes ud af drift. Sthyr: Så længe vi ikke har fået folkekirkens forfatning ved lov kan vi ikke få en god ord-

38. J.C. og Sthyr: Ft. 71f., 279ff., 391ff., 599ff. – Om Det kirkelige Raads oprettelse se KhS 1995 s.128f., 134; om dets funktion KhS 1995 s.135f. og KhS 2002 s.107ff., 117ff.; om stiftskonventet sammesteds s.122 og om Menighedskonventet sammesteds s.114ff. – Klausen s.115, 471. Jens Busk 442ff.: Der skal bruges 8 år til at restaurere Ribe Domkirke. Der holdes møder landet over for af kirkesagen at få de 11 kirker i Kbh. Jeg er mod »at øse Penge ud til Kirken« i Kbh. Jeppe Madsen Paulin (1845-1927), MF 1892-1898, Højre: Hvis menigheder vil ofre til kirker, så lad dem om det. Der er arbejdere der påskønner dem og Kbh. har samme ret til støtte som i det øvrige land: J.C.s henvisning 26/10 750.

39. Forslaget Tillæg A 2339. Sthyr's forelæggelse 44f., Trier 742, 747.

ning, men det går ikke an, at Kbh.s kommune er »lovgivende med Hensyn til de kirkelige Omraader«, det er den hverken skikket eller valgt til. Klausen så et lille fremskridt fra forslaget i fjor uden at kunne sige ja eller nej til beklipningen og endog betale for den og udrede udgifterne til at få midlerne samlet ind. Fremskridtet er at udgiften til indkrævnningen af skatten afholdes af kirkeligningen. I øvrigt var det Klausens håb at forslaget førte til det samme som i fjor, til ingen ting. For her kan man vedagl. resolution tage ca. 100.000 kr. ud af skatteydernes lommer. Sthyr svarede: Når Trier sagde, at Danske Lov kun hjemlede ret til brug til kirkernes istandsættelse, så er det modsatte gjort gældende af andre kyndige jurister. Kommer der ikke en lov bliver udgifterne lagt på de enkelte sogne og ikke på byen som helhed. Vi har ikke udsigt til en lov om kirkens forfatning, men det kan ikke gå an, at Kbh.s kommunalbestyrelse er »lovgivende med Hensyn til de kirkelige Omraader«, det er den ikke valgt til og ikke skikket til. Ingvard Jensen: Det er uheldigt at kirkespørgsmålet år efter år skal drages frem ved borgerrepræsentantvalgene; når man frem til enighed om at bygge flere kirker, så bør københavnernes selv betale dertil. Sthyr havde set, at det var gået sådan i Kbh. i kvarterer, at der er bygget kirker, hvor der ingen var, og så kommer næsten udelukkende folk der, som aldrig tidligere gik i kirke. Men det er beklageligt at kirkespørgsmålet drages frem ved kommunvalgene, som det er sket. Klausen: Der er folk som ved vold og magt vil bygge kirker, fanatiske og ufordragelige. Men vi søger at værne kommunens kasse så fx. Indre Mission ikke kan gå i den. Sthyr: Her blev bygget kirker før Indre Mission kom hertil. Klausen: Det er rigtigt, men I.M. fik sat sagen rigtig i gang. – J.C. foreslog sagen henvist til finansudvalget, det blev den uden forhandling og afstemning.

Til finanslovens 3. behandling kom Sthyr 27/1 98 med ændringsforslag om, at den oprindelige plan om et tilskud på 240.000 kr. til kirker i Kbh. i rater over 10 år, der var faldet ved 2. behandling, og hvor det første beløb var tiltænkt en kommende kirke i St. Johannes søndre sogn (Skt. Andreas kirke) og han anmodede finansudvalget om ved 3. behandling at bevillige 50.000 kr. til det kirkeprojekt.⁴⁰ – J.C. fastholdt på ny, at det ikke var statens opgave at opmuntre det private initiativ, men den har efter grundloven pligt til at støtte folkekirken. Han var heller ikke for de meget store sogne, der foresloges. I fællesudvalget fra begge rigsdagens ting udtalte han også, at hensigten var at stille Kbh. lige med det øvrige land. Det påtænkte sogn var vel på mellem 24.000 og 30.000

40. Sthyr's ændringsforslag nr. 52, sp. 1149, J.C. 4048, Klausen 748ff., Sthyr 747, Ingvard Jensen 748, Sthyr og Klausen 749, J.C.s henvisning 750.

indb., altså meget stort. Kommunen har stillet en grund til rådighed. Men i Kbh. kan der lignedes til en sognekirkes vedligeholdelse, så hvor man vil have et nyt sogn har man før optaget lån til den nye kirke, og når kirken er opført har man pålignet sognet at yde pengene til lånets betaling. Den tvivlsomme fremgangsmåde har man ikke ønsket at gøre brug af. Men siden har ministeren fremsat et særligt lovforslag om en særlig ligning, som ikke er til behandling endnu. J.C. gik videre om sin personlige mening: Han havde mere sympati for det helt frie arbejde, uden støtte fra stat og kommune for at opføre små kirker og små sogne. Den vej vil folkekirken stå sig bedre ved, men her kræver man endda »ind fra Folk, som ere Modstandere af Kirken«, det skader kirken så meget, »at Præsterne have ondt ved i mange Prædikener at oprette, hvad der er ødelagt ved saadanne tvungne Bidrag«. J.C. troede, at folkekirken »var stærk nok til at tage sig af Kirkesagen« i Kbh. og udrette det fornødne. Det var hans mening. Ministerens forslag om et statstilskud gik igennem, på det vilkår at her ikke sker ligning på det enkelte sogn.⁴¹

Men i sidste øjeblik kom Sthyr 3/3 med et lovforslag om »Ligning på Sognemenighederne til Opførelse af en Kirke i Skt. Johannes Sogn«. Det gjaldt 50.000 kr. til kirken i finansåret 1898/99, omkostningen ved opkrævningen tilvejebringes ved ligningen. Det var 1888-loven gentaget alene for den nævnte kirke (Skt. Andreas), da Kbh.s kommunalbestyrelse havde givet grund til kirken og yderligere 50.000 kr., som ikke må lignedes alene på sognet men efter 1888-loven, dvs. ligning på hele byen. Den lov måtte da fornyes »for dette enkelte Tilfældes Skyld«. Kirken var i høj grad tiltrængt ifølge Sthyr. Høgsbro Ft.s formand oplyste 12/3 ved 1. behandling at flertallets ordfører, J.C. er »bleven nødvendig kaldt bort herfra i Dag« og han er uden skyld i, at sagen er på dagsordenen. H. Holm lagde da for: Den lov er ikke forlænget, da ministeriet foreslog, at man uden kommunens samtykke til ligning kunne nøjes med »Kirkepatronernes Indstilling og med at raadføre sig med Kommunalbestyrelsen uden at være forpligtet til at følge dens Beslutninger«, ellers var forslaget som tidligere. Ministeren kom med forslaget, hvor kommunen havde vedtaget fælles ligning af 50.000 kr. og efter at vi havde vedtaget 50.000 kr. af statskassen. Tinget har vedtaget de 50.000 kr., men vedtages denne lov ikke, vil kirken ikke få 50.000 kr. mere, og det vil være »Københavnneri« om staten fritog kommunen for at yde de 50.000

41. 25/2 1897 holdt Venstrereformpartiet partimøde om ministerens forslag om bevilningen på 50.000 kr. til en kirke i Johannes Søndre sogn. »Efter at Busk og J.C. Chr. med flere havde udtalt sig forkastes Forslaget med 23 st. mod 10«. Var Busk og J.C. enige?

kr. Christopher Hage gjorde op: Vi har ydet 50.000 kr. til kirken, der er indsamlet et betydeligt beløb og kommunen har givet grund, hvis værdi skal være 150.000 kr., så mere derfra vil være at gøre kirken en dårlig tjeneste, at tvinge folk til at betale, som nødt vil det. Holm: Det er aldrig blevet klarere, at flertallet er nødt til at gå med til det på grund af sin alliance med socialdemokraterne og »Politikens« folk om at sætte den bys interesser over statens interesser. Klausen gjorde opmærksom på, at kommunens stillingtagen beroede på et meget lille flertal, 19 af 36 stemmer. Det var befolkningen imod, og de som havde stemt for ligningen faldt ved valget derefter. Hage: Det drejer sig om, hvorvidt kirken skal sikres ved frivillige bidrag eller ved ligningen på kommunens beboere. Alfred Christensen: Jeg og mine partifæller stemte for statstilskuddet og ventede resten ved frivillige bidrag, så det blev som i det øvrige land. Holm: Jeg venter på at høre landborepræsentanter udtale sig om, at Kbh.s kommune ikke skal give, hvad den har været villig til. Men betingelsen var, at loven vedtoges, men kommunens samtykke skal til. Behandlingen mandede ud i en partipolitisk debat og om hvorvidt sagen skulle henvises til finansudvalget, skønt den ikke vedrører nogen som helst bevilling. Det vedtoges dog med 40 stemmer mod 24.

15/3 kom statens bevillinger for i Lt. og Sthyr sagde, at Ft. havde været såre velvilligt mht. kirkerne, bevilliget 132.000 kr., 8.000 kr. var 2. rate til Frederiksberg, 74.000 kr. til kirker på landet, og 50.000 kr. til kirker i Kbh. Men lovforslaget om fælles ligning til kirker på alle byens sognebeboere var ikke vedtaget i Ft.

31/10 1896 havde ministeriet nedsat en kommission for at undersøge stiftsmidlernes administration og anbringelse og derefter var der ved samråd i samlingen 1898/99 enighed mellem ministeren og finansudvalget om at der årligt offentliggøres regnskaber for de midler, der var kommet ved fradrag i løn fra de bedste embeder. – Finansudvalget, dog uden Klausen, foreslog at bevillige på finansåret 1899/1900 25.000 kr. til en vedligeholdelsesfond ved præsternes kirke i Dybbølsgade. Det havde foranlediget samråd om ret til at vælge præster til kirker, hvor Kirkefondet afholder udgifterne til opførelsen og driften. – Tilskud til opførelse af kirken i Ålborg bevilligedes, men tilskud til kirkebyggeriet i Randers nægtedes, mens Frederiksberg fik nok en rate på 8.000 kr. af bevillingen over de 5 år. Klausen var der og kom igen siden ved 1. behandling af finansloven: Kbh.s kommune har givet grunden til præsternes kirke, der råder man over 144.000 kr., der er rigeligt til at bygge kirken for. Kirkefondet bliver bedre og bedre til at tigge penge landet over til Kbh.s kirker. Ved 2. behandling sagde J.C. om stiftsmidlerne, at nogle år var der brugt penge til kirker herfra, det sker ikke mere. Ved nye kirker nær-

mer vi os »den Regel, at private indsamle Penge til en Kirkebygning og så henvender sig til Staten«, som efter grundloven giver støtte, sådan er det på landet og i Kbh. og købstæderne arbejder vi hen imod det. Der er indsamlet 60.000 kr. i Ålborg og der søges statstilskud på 35.000 kr. Det får de, men ikke i Randers, hvor der kun er indsamlet 25.000 kr. og man påtænker at få 25.000 kr. fra kommunen og 30.000 kr. fra staten. Tilskud nægtes, da private ikke har ydet nok. Til præsternes kirke søges 25.000 kr. »til Driftsfond«. Der har været samråd med ministeren om valg af præst til nye kirker, han vil ikke give kirkekomiteer en indstillingsret, men vil ved den første ansættelse kun lade dem »forebringe deres Ønsker, men ikke give dem virkelig Indstillingsret«, det kræver en særlig lov og derom vil han ikke fremsætte forslag. H. Holm: Man skal ikke tro at vi går ind for at give Kirkefondet indstillingsret, selv om fondens arbejde nu er i langt smukkere og sundere gænge. Som J.C. fandt han al grund til at tage hensyn til det arbejde, men ikke til at give dem ret ved præstevalg. Holm havde udtalt: Hvis de byggede kirker kun for deres meningsfæller kunne de vælge præsten, men ikke som Kirkefondet der bygger sognekirker. Ministeren har ofte imødekommet ønsker fra Kirkefondet ved første besættelse og bekoster de driften er der grund til at tage hensyn, men ikke til at give en ret. Alene valgmenighederne har lovlig ret til at vælge deres præster. Der tiltrænges lovforslag om menighedernes indstillingsret. Skal Kirkefondets arbejde for nye kirker og løn til præsterne fortsætte med glæde, så er det naturligt at menighederne får hovedindflydelsen på, hvem de skal have til præst. Ft. har i mange år ønsket lov om, at menighederne får mere indflydelse på præstevalget end nu. Scavenius sagde, at han kunne gå med til, at menighederne fik en vis indstillingsret, »men ikke tilfældigt dannede Komiteer«. – Venstres K. Bjerre: Når finansudvalget forhandler om kirkebevillinger med ministeren bør det tage hensyn til, hvordan han her forholder sig. Der kan gøres meget for at fremme kristelig interesse ved at menighederne interesserer sig for, hvem de får som præst.

Sthyr svarede om stiftsmidlerne, at han havde lovet regnskab for indtægter og udgifter. Samrådet om Kirkefondet og præsterne til nye kirker hang sammen med gl. praksis, når en mand for egne penge havde bygget kirke kunne han første gang besætte embedet, det var blevet praksis også ved kirkekomiteer. Sthyr havde overfor Kirkefondet ladet det få sin vilje, når det havde medvirket til kirkens opførelse eller bidrog til præstens løn. Men en varig ret til at vælge præster griber ind i et kongeligt prærogativ, da kongen besætter embederne, mens ministeren indstiller. Når Holm havde bedt Sthyr om at fremsætte en lov, der gav menighederne indflydelse på valget af deres præster måtte han svare,

at han »ogsaa kunde ønske at komme med et saadant Lovforslag«, som kunne gennemføres. Ved mange kirkelige forhold var det »i høj Grad ønskeligt at gennemføre ... lempelige Forandringer, derimellem ogsaa denne«. Men ønsker man ændringer så vil man have det hele reformeret på én gang og som forholdene er, er det ikke heldigt med en præstevalglov. Ved besættelse af 9 ud af 10 embeder fik Sthyr først en adresse for en mand og så kom en imod ham. Det er vist meget heldigt at et flertal ikke vælger deres præst. – Den moderate N.J. Larsen måtte sige, at det ikke var forkasteligt at give til kirker af kommunernes kasser som Klausen siger. – J.C. forstod ikke modviljen mod at give Kirkefondet indstillingsret af præster til de kirker, det byggede. Det bygger ikke blot kirker, men skaffer ogsaa præstelønnen. Det svarer til, at en valgmenighed bygger kirker og selv lønner præsten. Forskellen er at her er det ikke en valgmenighed, »men Statskassen faar ikke nogen Bekostning i den Anledning«. Når de menigheder ikke vil bruge valgmenighedsloven kan man ikke sige, så får I heller ikke indflydelse på præstevalget. Vist kan komiteen vedblive at bruge rettigheden uden at menigheden får nogen indflydelse. Men komiteen skal år for år indsamle penge og vil miste nødvendige bidrag, hvis den går imod menigheden. Det vil være en smuk måde at belønne dem, der bygger kirker og lønner præster, at give dem indflydelse på valg af præster. Selvfølgelig så J.C. langt hellere at man fik en almindelig lov om menighedernes indflydelse på valget af præster. At ministeren fik henvendelser fra forskellig side talte ikke imod det, men mere for en sådan lov. Holm svarede: Kirkefondet bygger kirker, som skal være sognekirker og ønsker at præster der skal være sognepræster, mens kirkestyrelsen henviser beboerne til at bruge dem. I de sognemenigheder må folkekirkens almindelige ordning gælde som i alle andre. Når Kirkefondet opgiver at drive sine kirker er kirkesamfundet forpligtet til at drive dem videre. J.C.: Det er ikke klogt at folkekirken siger betal, betal, men I får ingen rettigheder. Det er bedre når der er bevægelse for en sag hos folk at imødekomme bevægelsen og give den rettigheder. Kommer der ensidighed kan folk sige, at vi bidrager ikke mere her, og fondets indstillingsret falder bort. Der kan ogsaa komme ensidighed ved en præstevalglov, men derfor kan man dog ikke gå imod en præstevalglov. Holm: Jeg forventer et forslag fra J.C. om besættelsesret til kirkekomiteerne med interesse, jeg kan ikke tænke mig, at man giver en komite, hvis sammensætning ingen har anelse om, fast indstillingsret til en hel række kirker. J.C.: Det forslag skal man ikke vente sig, det er ikke betimeligt nu. Holm: Skal komiteer vælge præster og forlange, at staten anviser en del af folkekirkens medlemmer, at de skal bruge komiteens kirke som sognekirke og dens præst som

sognepræst. – Sthyr i Lt. 17/3 1899: Der er en hel række ny bevillinger til kirker særlig i »fattige og lidet beboelige Egne i Jylland, og ogsaa nogle enkelte andetsteds«. Jeg beklager, at det ikke har været muligt at få bevillinger til kirker i Randers og Hellerup.⁴²

En sag må atter samles op: 24/1 99 havde Sthyr igen foreslået loven fra 1888 om ligning til kirkerne i Kbh. sættes i kraft for 2 år: Han havde 2 grunde, at Kbh.s kommune fik mulighed for at kunne yde »sine« 50.000 kr. til Skt. Andreas kirke og at få hjemmel til at de ret store udgifter til restaurering af kirker, især til Vor Frelzers kirke. Ved 1. behandling 4/2 sagde J.C., at den første grund måtte han »tage bestemt Afstand fra«, administrationen kan ikke forvente at opnå noget her. Kirken kan let blive bygget ved private bidrag og har statens bidrag på 50.000 kr. J.C. var i det hele taget imod, at kommunen yder de bidrag, det skader folkekirken, når en stor del af Kbh.s befolkning vitterligt er imod det. Det hindrer den opgave, kirken har. Jens Jensen, S. var imod: Kommunen har givet en grund til 150.000 kr. og private har ydet samme beløb og staten de 50.000 kr. For 200.000 kr. kan der bygges en flot kirke. Men det er farligt for menigheden i Vor Frelzers kirke at bruge den, sandsten kan falde ned. J.J. mente, at kirkens funklende tårn havde været slutstenen på restaureringen. Holm: Kunne ikke se ret i at man sidste år fritog kommunen for udgift og lod staten betale 50.000 kr. Danske Lov giver utvivlsomt ret til at pålægge sognebeboerne udgifter til deres kirkes restaurering. Men den ret havde »mere tvivlsomt« udviklet sig til at D.L. kunne bruges til at bygge nye kirker for. Her i tinget er der kommet en ret urimelig betragtning, at kommunen slet ikke må give noget til nye kirker. Men det kan den som den giver bidrag til opførelsen af andre offentlige bygninger. Kirkelig set kan der holdes gudstjenester i tarvelige rum. Befolkningen ude omkring betaler tvungen skat til kirkerne, nemlig tiende, tienden er Kbh. fri for og det er mærkeligt, hvis det tiendefri Kbh. ikke må give noget til kirker. Om D.L. og restaurering er der ingen tvivl, loven siger at udgifter til bestående kirker lignes på hele byen og ikke på det enkelte sogn. J. Jensen: Kbh.s kommune giver betydelige ofre til kirker ved at skænke kirkegrundene. Får man ikke lov at ligne på hele byen vil restaureringen nok ske for langt mindre. Holm: Kommunen kan give til formål, som den selv vil. J.C.: Jeg mener stadig,

42. J.C. om samråd: om stiftsmidler sp. 2312 og om præsteindstillinger 2320. H. Holm 2332, Scavenius mod at tilfældige komiteer får indstillingsret 2337, Sthyr 2356ff., N.J. Larsen 2503, J.C. 2526ff.: At ministeren får adresser for og imod ved præstevalg er ikke gode argumenter imod det. H. Holm 2537, Holm og J.C. om lovforslag om præstevalg, Holm til J.C., denne nej. Lt. 1423.

at det ikke gavner folkekirken at få strid om penge til nye kirker. Lad kommunen give, hvis den vil, den har sin kasse at tage af. Men det er i befolkningens interesse at påligne Kbh. som helhed, så det ikke går ud over den fattige befolkning omkring kirken her. Sthyr: Tårnets forgyldning er betalt af private, som just ønskede det forgyldt, og fra et legat, som kommunen råder over. J.C. henviste sagen til finansudvalget og det blev den. Derfra kom beretning 24/3: Ministeren havde udtalt, at han ikke på nogen måde kunne tiltræde Ft.s forslag, som der da ikke blev arbejdet mere med.⁴³

Ministeriet Hørring med Styhr som kultusminister sad knap 3 år trods det, at valget 1898 bragte Venstrereformpartiet, hvor J.C. var blevet formand, flertallet i Ft. og den sidste Højre-regering kom 27/4 1900. Ny kirkeminister var J.J.K. Bjerre,⁴⁴ bror til 2 Venstrepolitikere, selv lidt svingende, men tro Højre-mand, en tid medlem af Højres hovedbestyrelse. Efter nogle forgæves opstillinger ved Ft.-valg valgtes han til Lt. 1890-1901. 15/3 1901 fremsatte han i Ft. igen forslag om, at 1888-lovens fællesligning til kirkerne i Kbh. »paany sættes i Kraft«. Den skulle gælde 5 år for at skaffe penge til sognekirkernes »Istandsættelse, Vedligeholdelse og Drift« og udelukkende dertil, for flere af kirkernes økonomi var sådan, at deres egne midler ikke længere rakte til nødvendig vedligeholdelse og driften, men den skulle ikke gælde til opførelse af nye kirker. Magistraten havde udsat at ligne på de enkelte sogne, for delingen af flere af sognene havde forringet menighedernes skatteevne, og spurgte ministeriet om det ville have ligning efter 1888-loven. Ministeriet så ikke anden udvej end at søge iværksat fælles ligning over hele staden, stod der i bemærkningerne. – 15/3 1901 fremsatte Bjerre lovforslaget: I de forudgående samlinger i 1890'erne skulle der skaffes penge til nye kirker og en del af ligningen kunne foretages uden kommunens samtykke. Ft. havde holdt på, at Danske Lov kun kunne bruges til vedligeholdelse af sognekirkerne, Bjerre mente som sine forgængere

43. Forslag hvorved »Lov af 1. April 1888 om Ligning af Bidrag til Kirkerne i Kjøbenhavn paa ny sættes i Kraft for to Aar« Tillæg A 3061, forelagt 2313, J.C. 2315ff., Jens Jensen 2816, H. Holm 2818f, J. Jensen 2818f., 2821, 2823, J.C. 2824. Hvad Sthyr ikke kunne tiltræde, var flertallets lovforslag om ligningen til Kbh.s kirker. 1) Det fik varighed fra 1/4 1899 til 31/3 1904, det gik an, men ikke 2) Ligningen kan ikke dække omkostninger ved nybygninger eller derved pådraget gæld. Den kan kun ske »efter Anbefaling« fra Kbh.s kommune og det lignede må ikke overstige 1/5 % af skatteindtægten, 3) Ligningen foretages efter reglerne for den kommunale beskatning, også det gik. Udvalget med J.C. som formand offentliggjorde beretningen, Tillæg B 2023.

44. J.J. Bjerre (1847-1901), ML 1890-1901, lærer, cand.teol. 1872, kapellan i Vester og Øster Hassing og sp. der 1876, provst 1887, kultusminister 27/4 1900.

»at man vistnok« også kunne ligne til opførelse af nye kirker, selv ville B. lægge vægten på, »at hvis man gjorde det, vilde det skabe en ikke ringe Uvilie, ikke blot hos dem, som i Forvejen ere uvillige ... men ogsaa hos den store Del [som] egentlig ikke ere uvillige, men maaske havde let ved at blive det over en saadan en Sag«, så en gennemtrumfning ville skade kirkesagen. Men får vi ikke den lov, så der igen må lignedes på de enkelte sognemenigheder, ville B. ikke ligne til nye kirker på de enkelte sogne. Om at ligne til drift og vedligeholdelse har man fra alle sider hidtil været enige. Men Kirkefondet vil bygge kirker og lønne præster og det er godt at privat initiativ følger det officielle. Men lader man ene private bygge kirker kan institutionen bag blive til »Skade for Samlivet mellem Kirke og Stat ogsaa for Kristenlivets Sundhed i vor Hovedstad«. B. var sikker på, at det ikke skete i hans tid, men muligheden er der. Det var nok bedst at det private initiativ ikke øgedes mere, »end at man fra Statens og Kirkestyrelsens Side havde Haand i Hanke dermed«. B. havde troet at kunne vente til næste samling. Men der kom så mange sørgelige beretninger om de københavnske kirkers tilstand, så der måtte i sommerens løb kunne lignedes.⁴⁵

1. behandling 19/3 blev kort og førtes ene mellem ministeren og Jens Jensen fra S. J.J. begyndte: Ikke alle trængte kirker ligger i de fattigste kvarterer, og vi hører om kirkenøden og der indsamles store kapitaler til nye kirker og man kommer også siden til at forlange penge til deres drift. Når man kommer i tanke om, at der mangler en kirke, går man gerne til kommunen og forlanger en grund gratis, får man det ikke skal den fås til den billigste pris. Når der er godkendt et sogn om kirken ønsker man ret til sammen med alle sogne at ligne til driften af kirken. Det naturlige ville være, at de der ønsker nye kirker bærer byrderne derved, men det kommer borgerne til i al almindelighed. Ikke alle præster søger et godt forhold til folk, som ikke stærkt ønsker at bidrage, især ikke til kirken »som den gererer sig og efter ... at Indre Mission har bemestret sig hele vort Kirkevæsen«. J.J. fortsatte: Kbh. er »den eneste By i Landet, der lever med en ubevægelig Skatteprocent«, kan ikke som andre kommuner sætte den op. Her er 10.000 skatteydere uden valgret, i det øvrige land giver man alle valgret, som yder bidrag til kommunen. Vi ønsker ikke den lov. – Bjerre svarede: Kirkerne indenfor voldene har nogen midler tilbage, men udenfor kan man ikke udrede udgifterne. Vedtages loven ikke får man ligning på det enkelte sogn i løbet af som-

45. Forslaget Tillæg A 3539ff. Hvis der ikke åbnes for fælles ligning på hele staden, så må der lignedes på sognemenigheden, som der er ret til, pointerer de udførlige bemærkninger. Fremsat Ft. 4257f.

meren. Det er lov og ret og kan ingen forhindre. Bedst er at de rige sogne kommer til at hjælpe de fattige. – Jensen: Er det lov og ret at private bygger kirker og tvinger andre, som ikke har ønsket de kirker, til at betale til kirkernes vedligeholdelse. De kan melde sig ud, så bliver der færre til at betale kirkeskat, så skatten må sættes op, og de som har meldt sig ud, må betale mere, for de skal svare til skolevæsenet, hvad de slipper for i kirkeskat. Der er god grund for alle til at protestere mod det kirkebyggeri. – Bjerre: Gang på gang har dette ting fordret, at private skal yde noget før staten støtter kirkebyggeri. Ingen kirke bygges uden tilslutning fra autoriteterne. Med det meget beskedne forslag frafaldes, hvad regeringerne hidtil har krævet, at der skulle kunne lignedes til nye kirker. Mange har sagt, når det frafaldes, kan der intet indvendes. – J.C. henviste forslaget til finansudvalget og uden forhandling og afstemning vedtoges det. Det skete 19/3, samlingen sluttede 30/3 uden finansudvalget havde kunnet behandle det.⁴⁶

Men finanslovsforslaget for 1900-01 var først i marts 1900 vedtaget af Ft. og da var Sthyr endnu minister. Debatten herom gav Venstres dr.phil. Oscar Hansen indhold, ved at søge forskellen mellem administrationen og lovgivning om folkekirken uddybet, for meget var ordnet og ikke ved lov men egenmægtigt af Sthyr og af Bardenfleth. Sthyr svarede: Han havde håbet da han påtog sig ministeriet at ved at få lovgivet om enkelte spørgsmål »at faa forberedt en fuldstændig Gennemførelse af Grundlovsparagraffen« om kirkens forfatning. Men samtaler med forskellige grupper viste, at han ikke kunne komme frem ad den vej, og han mente ikke at en forfatning i øjeblikket kunne gennemføres. Men forholdene ændrer sig og der må forandres, derom ville han på ingen måde bestemme ting, som »det tilkommer Lovgivningsmagten at afgøre«. Der var udstedt et begravelsescirkulære, ved ud- og indtrædelse af folkekirken ville S. søge at afhjælpe manglerne og ved ændringer i ritualer var sigtet, at præst og menighed kunne enes om at tage dem i brug. Stiftsmidlerne var fremme igen, især de mange tilståede nedslag i afdrag fra præsters løn, hertil svarede Sthyr at han havde lovet finansudvalget at det i fremtiden kun ville ske »efter Aftale med Finansudvalget«, mens bl.a. Scavenius fandt, at det »Løfte« kun kunne gælde i Sthyr's embedstid og reduktioner i tilsvaret til stiftsmidlerne var »en administrativ Sag« som bevillingsmyndighederne ikke burde blandes ind i. – Herom sagde J.C. at man var endt med, at støtte kunne gives til embeder med under 2.400 kr. i løn. Derom var forhandlet med ministeren.

46. Jens Jensen 4455ff., J.C. 4457.

da afgørelsen havde vakt »ikke saa ringe Misfornøjelse ... i kirkelige Kredse og blandt Præsterne«.

Klausen kom med sine indvendinger mod støtte til kirker, landboernes standpunkt forstod han. Men når vi giver til kirken i Randers kommer en række købstæder med deres kirkenød. Det er en kunstig bevægelse, måske opstår den fordi en borger ønsker at blive etatsråd og en anden ønsker et ridderkors, de danner en komite og sætter byens borgere i bevægelse. Hellerup ligger i det rigeste sogn i Danmark. Om man noget sted selv kan rejse kirker, så er det der. – J.C. svarede sine egne: Sammenstillingen med tienden på landet holder ikke ganske. Vist skal der svares tiende dér og det kan være man skal gå til »en Tiendeafløsning, det er noget, jeg altid har ønsket«. Men grundloven siger, at folkekirken skal støttes af staten, så man kan ikke sige at staten ikke bør yde bidrag, hvor der viser sig trang til en kirke og befolkningen viser så stor lyst til at yde bidrag som her, der kræves langt større udgifter til kirker i købstæder end på landet. – Venstres Anders Nielsen svarede også sine egne: Jeg undervurderer ikke udtalelserne om, at på landet må vi selv bygge vore kirker og lønne vore præster og tillige svare til løn til byernes præster. Det forhold skal ændres »ad anden Vej end ved at nægte en tilfældig Kirkebevilling, skal ændres ad Lovgivningens Vej ... vi skulle søge Ændring i de Love, der stiller Landbefolkningen ugunstigere ... end Bybefolkningen ... navnlig ved de direkte Skattelove og Forslaget om Tiendeafløsning«, det skal vi gøre af al magt og rent politisk skal vi, når andre samfundslag ikke vil hjælpe med at ordne det, »standse med Tilskud til deres særlige Foranstaltninger, altsaa til Kirker i Købstæderne«, men ikke »nu pludselig i dette Øjeblik ... Forudsætningen derfor er ikke til Stede« men i fremtiden. I fjor stemte 9 mod tilskuddet til Ålborg, sandsynligvis socialdemokraterne, det må antages at ske også i år.⁴⁷

Det var afslutningen på Sthyr's deltagelse i Finanslovsdebattens kirkelige afsnit.

Bjerre var ansvarlig for finanslovsforslaget for 1901-02, hvor der var tale om bevilling på 25.000 kr. til grundfond for Brorsonskirken i Kbh. og til kirker på Frederiksberg og bevillinger til kapeller og kirker på landet. Fra stiftsmidlernes vedkommende kom 4.000 kr. som tilskud til kapellanhold. – Klausen afslog tilskud til bykirkerne, ikke kirker på landet. Men J.C. var for at støtte nye kirker i byerne, sog-

47. Oscar Hansen (1856-1938), MF 1896-1903, docent i filosofi, dr.phil., Venstre, sp. 153ff., Sthyr 319ff. – J.C. 2576, Sc. 2591, Klausen 2599ff., J.C. 2631ff.

nene var for store, og til gudstjenester slog kirkerne til, men man »kan ikke forlange at Folk skal staa i Kø med deres Børn, som de skulle have døbt, eller for at faa andre kirkelige Handlinger udførte«. Offer-villighed fra beboerne viser, at der er trang til kirkerne. For nogle år siden foreslog ministeriet, at både staten og kommunekasserne skulle yde bidrag, det fandt vi urigtigt, her har kommunerne ingen forpligtelse efter lovgivningen, og det vil være »saa meget mere forkert, som man derved vilde tvinge Skatteborgere til at yde Bidrag til ... Kirker, som de vare imod«, derfor modsatte Ft. sig det. Statstilskud til kirker forpligter grundloven til. »Det har altid været Skik«. Det er kaldt urimeligt, for de bygges og vedligeholdes af tienden, som hviler særligt på landet. Det har jeg sagt før og siger også i år – »og i Aar ere vi et Skridt videre ... vi maa se at faa Tienden afløst, det vil være den rette Vej at gaa«, og byrden fordeles ligeligere i samfundet. Klausen har en anden mening, den er ikke ny. – Klausen kom selv: Til nye kirker er beløbene større, end vi er vant til, 100.000 kr. til bykirker. Det er en meget uheldig vej, vi er kommet ind på, og »hvad de kirkelige Forretninger angaa, kan jeg heller ikke indrømme«, at nye kirker er nødvendige. Især kirken på Nørrebro ønskede K. nægtet støtte, præsterne er blevet særligt udæskende. I fjor stod Busk og Ole Hansen sammen med K., men i år var de gået over til flertallet. J.C. svarede K.: Han sagde, der er kirker nok, ellers kunne præsterne prædike hver dag i ugen, så er der plads. Det tror jeg ikke er arbejdersnes sag, kirkerne bygges for dem som for alle andre. Klausens egl. grund var en protest imod præsternes optræden. Han mente ikke at der bygges af kærlighed til himlen, men af frygt for helvede. »(K.M. Klausen: Jo, det er meget rigtigt!)« Vil man bekæmpe Indre Mission er den dårligste måde at tegne vrængbilleder, men det vedkommer ikke kirkebevillinger. – Klausen: Præsterne i Århus og andre steder er ikke velvillige overfor arbejderne, man kan ikke få begravelse om søndagen. I fjor stemte 38 imod bevillingen til kirken i Randers, 23 fra S. og 16 af ordførerens partifæller, de andre var hans venner og måtte have hjælp fra de moderate og Højre. K. fortsatte 22/01 til J.C.: Det bliver i år som i fjor, at »en lille Kreds af hans højirkelige Venner sammen med de moderate og Højre, sætter denne Bevilling igennem, medens de 26 Venstremænd og 12« fra S., »der stemte imod i Fjor, blive staaende paa samme Standpunkt i Aar«. ⁴⁸

Det nævnes kun, at Alberti, med over en snes MF'ere i følge, fremsat-

48. Klausen 93f., J.C. 2. beh. 2404, Klausen 2515 jfr. 2437, J.C. 2521, Klausen 2523, 2525.

te lovforslag om adgang til at afløse tienden 1899-1900 og igen 1900-1901; de strandede i Lt.udvalget, som 1901 berettede, at den sag er så stor, at kun regeringen kan løse den fyldestgørende.

Men de næsten gentagne indlæg var sat i skygge af et nyt initiativ: Reformpartiets protokol siger om et partimøde 18/10 1900: »Der forhandles Spørgsmaalet angaaende Oprettelse af Menighedsraad« og fra 23/10: »Efter nogen Forhandling vedtog Partiet, at dets Formand J.C. Chr. kunde fremsætte Forslaget om Oprettelse af Menighedsraad i Ft.« – Mens vi har fulgt J.C.s udvikling fra at være vestjysk lokalpolitiker, også i kirkepolitik, over som ledende i oprøret mod forliget 1894 og over til at J.C. 1897 også blev leder af Venstrereformpartiet, hvor han søgte samarbejde med alle klare modstandere af Højre-regeringerne, men i kirkepolitik som landspolitiker i modspil med socialdemokrater, H. Holm og Højre. Om udviklingen videre frem i kirkepolitikken har *J.C.s bevarede dagbøger fra 10/7 1900 til 12/11 1909*⁴⁹ givet os sin skildring, som i udklip bringes her:

d. 21/10 1900: I Partiet har vi i de sidste Møder drøftet et Forslag om Oprettelse af Menighedsraad, hvorigennem Menighederne skulle gives Adgang til at styre en Del af deres egne Sager og Indflydelse paa Udnævnelsen af deres Præster. Forslaget havde jeg udarbejdet i Fjor. Det viste sig, at der i Partiet var Interesse for Sagen, men forskellige Meninger om adskillige af Forslagets Bestemmelser, navnlig om Valgretsbestemmelserne, idet jeg havde foreslaaet, at berygtede Personer ikke skulde have Stemmeret, medens flere vilde, at alle skulde tages med, uden Hensyn hertil. Venstre har altid haft en saadan Bestemmelse i sine Forslag, men nu er man bange for Misbrug, man talte om Undersøgelse af Hjærterne o.s.v. Da Afstemningen gik mig imod, lagde jeg Forslaget i min Skuffe, og der kan det nu ligge en Tid, indtil Meningerne klares lidt bedre. Jeg tror for Resten nok, at adskillige var lidt slukørede efter dette Resultat.

---

49. Poul Duedahl: »Kakkelovnen som arkiv«, *Historie*

27/10 1900: I Dag har jeg haft den Ære at forelægge et Lovforslag om Menighedsraad i Folkethinget. Det er over et Aar siden, jeg begyndte at syle med denne Sag,⁵⁰ og i Fjor lod jeg Forslaget trykke, men da kom det ikke videre paa Grund af min Sygdom.⁵¹ I Aar anmeldte jeg det i Partiet, og vi har haft flere Møder derom, hvor mange Meninger kom frem og mange Medlemmer talte frem og tilbage. I Hovedsagen billigede man dog Forslagets Indhold og opfordrede mig til at indbringe det i Thinget.⁵² Dette er nu sket, og vi faa saa at se, hvad der kan komme ud deraf. Det bliver sagtens ikke meget, thi det kommer mig for, at Tiden

-
50. J.C. udtalte bl.a.: Jeg tror at det endnu er den almindelige mening, »at Kirken maa have en Repræsentation«, men det er næppe almindeligt længere at mene, at man først skal skride til det; først må sognemenighederne gøres mere interesserede i den kirkelige tilstand, så de tager sig mere af kirkens sager og får mere samfølelse med hinanden. Så er der lagt et grundlag for en repræsentation. »Jeg for mit Vedkommende vilde ønske, at den Tid maa ikke være alt for fjern, da man kunne henlægge de Midler, Kirken nu raader over, til den og sige: Vær's god, raad nu selv over disse Midler med den Repræsentation, som vi vil give dig og hvad der yderligere skal til, maa du selv skaffe«. Nogle holder på »og dertil hører jeg, at disse Midler høre Staten til«. Grundlaget var de foreslåede menighedsråd, hvortil mænd og kvinder over 25 år har valgret, når de opholder sig i sognet og melder sig til valglisten, så de derved skal »give til Kende, at de virkelig interessere sig for den Kirke, de tilhøre, saa meget« at de tilmelder sig. De skal ved tilmeldingen vedlægge erklæring om, at de er døbt med den kristne dåb og regne sig for at tilhøre folkekirken, de optages da med mindre de er afvist fra alterens sakramente. De samme regler gælder for valgbarhed. J.C. ved forelæggelsen 27/10 1900, sp. 1000 [Jfr. KhS. 2002 s.124.].
51. J.C.s sygdom foranledigede et ophold i Carlsbad, hvorfra han 29/5 1901 skrev: »Jeg er nu ved godt Helbred, men skal selvfølgelig holde Efterkur en Maanedstid«. Brevet gjaldt dog »Venstres Redaktører og Rigsdagsmænd«s opmærksomhed på det nært forestående valg. – Langfredag 1910 lod J.C. datteren skrive brev, da han »holdt Sengen af et Galdestensanfald som dog allerede er paa retur. November 1910 skrev Jacob Appel hjem til Askov: J.C. er ikke rask. Saasnart Rigsdagen er sluttet, rejser han til Carlsbad. Han ser gul og daarlig ud«. Men det blev i stedet operation på Kommunehospitalet i Kbh., en ret alvorlig sag, forklarede overlægen J.C., som svarede: »Jeg er altid rede«. Overlægen oplyste senere »at han ikke vilde udstede Bulletiner mere«. Men endnu 9/5 1911 skrev J.C. til Appel, at han »for Tiden bruger Carlsbadkur« og skal mest muligt færdes i det frie og mindst muligt beskæftige sig med politik (KhS 2004 s.134f.). Det var stadig galdesten, for Edvard Brandes skrev, at han frydede sig ved gevaldige galdesten i J.C.s bug, der kan medføre hans snarlige død. Kristian Hvidt: Edvard Brandes s. 380.
52. Man må da spørge sig, hvor privat det forslag var, men det var J.C. alene, der fremsatte det. Udvalget på 11 medlemmer havde sit første møde 7/12 og valgte J.C. til formand. 19/12 kom det til 1. behandling, hvor H. Holm og Borgbjerg gik skarpt imod forslaget, men 6 anbefalede det og med formand og sekretær var der 8 for det, den moderate Aadal udtalte sig ikke, men udtalte 1903, at han ikke satte Mraadene i første række. Det betød at J.C. kunne regne med flertal i Ft. for det og det var vel hvad han vilde opnå her. Om ministerens indhentede bispeerklæring se KhS 2002 s.124ff.

ikke er stærk optaget af kirkelige Interesser, og Præsterne have mange Steder kun lille Tro til Folkets Retsindighed, saa at de ofte modsætte sig, at det faar Indflydelse paa de kirkelige Sager. Men i alle Tilfælde, en Ting er jeg sikker paa, og det er, at dette Forslag nok skal give Anledning til en Forhandling i kirkelige Kredse og vække den slumrende Interesse.

d. 12/8 1901 [efter systemskiftet 24/7 1901, hvor J.C. efter eget ønske blev kultusminister]: I Gaar havde vi Ministerraad. Der kom ikke meget ud deraf, thi Forarbejderne til Lovarbejdet er endnu ikke færdigt; muligvis skulle vi have Statsraad paa Fredag, og da skal jeg saa indgaa til Majestæten med en allerunderdanigst Forestilling om Ophævelse af det kirkelige Raad. Jeg har i Sinde at forelægge Rigsdagen forskellige mindre kirkelige Lovforslag, som jeg for Tiden arbejder paa nemlig:

1. Menighedsraad.
2. Brugen af Kirker.
3. Valgmenighedslov.
4. Lov om Ligning paa Menigheden.

No 2 og 3 ere Revision af de bestaaende Love. No 1 og 4 ere nye. Jeg haaber at kunne føre dem igennem men uden Modstand vil det ikke gaa; ikke en Gang i Folketinget. Der vil H. Holm paa de yderliggaaende Grundtvigianeres Vegne og Socialdemokraterne paa de kirkelige Anarkisters Vegne arbejde Haand i Haand sammen og nogle Menigsfæller tælle de jo altid i de øvrige Partier ligesom de ogsaa faa Støtte af de kirkelige konservative, der ville bruge deres Modstand til ganske at forpurre Sagen. Naar jeg maa blive rask, vil det fornøje mig at arbejde for Sagen og faa den igennem alligevel, trods den nævnte Modstand.

d. 20/8 1901: I Dag skulle vi have Ministerraad. Det er hver Tirsdag. Jeg skal have den allerunderdanigste Forestilling om Ophævelse af det kirkelige Raad og en do om Tilladelse for Præster i Folkekirken til under visse Vilkaar at prædike og holde Altergang i Frimenighedernes Kirker til Behandling.

d. 21/8 1901: Sammen med Kontorchef Damkier⁵³ arbejder jeg for Tiden paa Lovforslaget om Menighedsraad, og vi gennemgik i Gaar Af-snit III af Forslaget, der handler om, hvad Raadene skulle bestille. Det

---

53. Oskar Damkier (1853-1924) var avanceret i kultusministeriet fra volontør 1881-1890, hvorefter han blev fuldmægtig 1891, kontorchef 1895, departementschef 1909 i kultusministeriet og 1916 i kirkeministeriet Jfr. KhS. 2002 s.142.

var morsomt, at D. her havde fundet en hel Del, saa at Forslaget nu bliver fyldigt i den Afdeling, og det havde hidindtil været den magreste. Jeg roste ham for det, og han var øjensynlig oprømt der over. Jeg glæder mig ordentlig til at forelægge disse kirkelige Forslag for Rigsdagen. Bare jeg nu ikke skuffes.

d. 24/8 1901: Statsraadet i Gaar forløb hurtigt og godt. Kongen havde aabenbart haft Betæneligheder ved Ophævelsen af det kirkelige Raad; thi baade sagde han, da jeg havde talt: »Men jeg synes dog, at man har rost det kirkelige Raad og været glad ved det«, og da jeg havde svaret herpaa, spurgte han de øvrige Medlemmer af Statsraadet Ministrene og Kronprinsen, om de billigede min Indstilling. Dette gjorde de alle, og derpaa sagde han da ja og gav sin Underskrift.⁵⁴

November 1901: [Blandt de audienssøgende var Morten Pontoppidan]⁵⁵ I mange Retninger synes jeg godt om ham. Han var saaledes den eneste Præstemand der virkelig under Provisorietiden sagde ren Besked, at Ministeriet holdt sin Ed paa Grundloven »med Kneb«, og herfor fik han 3 Maaneders Fængsel, »naturligvis«. Men hans Forkyndelse er jeg ikke saa begejstret for. Jeg sværmer ikke saa stærk for de saakaldte Nygrundtvigianerne; men alligevel kunde jeg nok lide at give ham det Embede. Det vil sikkert forarge mange, men Herregud, jeg kan jo ikke gøre alle tilpas.

Frimenighederne havde ogsaa en Deputation hos mig i Dag oppe i Landstingets Ministerværelse. De ønske, at de kirkelige Lovforslag skulle gøres saa rummelige, at de der høre til Frimenighederne ogsaa kunde faa Stemmeret, men dette maatte jeg sætte mig mod. Vi havde en lang Samtale om dette og flere kirkelige Forhold.

5/12 1901: Paa Vejen ned til Rigsdagen gik jeg ind i Prins Hans'⁵⁶ Forgemak for at skrive mit Navn i Anledning af hans Fødselsdag. Da jeg vilde gaa kom Prinsen tilfældig ud, og nu maatte jeg med ind. Han tak-

54. De af Harald Jørgensen 1976 udgivne Statsrådets Forhandlinger 1872-1942 XII har så godt som intet kirkeligt medtaget og nævner ikke Christian X's betænelighed, presset for at bevare Kirkeraadet fra den højere gejstlighed var ganske stærkt jfr. Erik Nørr: Breve mellem Otto Møller og Thomas Skat Rørdam bd. 4 s. 124 og 132.

55. Morten Pontoppidan var ansøger til sognepræsteembedet ved Trinitatis kirke i Kbh., men Rørdam var skeptisk overfor ham, og P.N. Petersen fik embedet. Pontoppidan blev i stedet sp. i Stenløse-Veksø 1902-1921. Se P.G. Lindhardts Morten Pontoppidan II 20 udførligt herom.

56. Prins Hans (1825-1911) broder til Christian IX, var kommet til Danmark 1854.

kede mig for min Bog »de kirkelige Lovforslag«,⁵⁷ som jeg havde sendt ham. Han sagde: »Jeg har læst i den, men ikke læst det alt sammen. Det handler jo om en gammel Sag, som jeg kender saa godt (Han kender sikkert aldeles intet til disse Sager). Jeg haaber da, at De kommer vel ud af den Sag igen. Det er nogle flinke Biskopper, vi har. De talte vel i al Venskabelighed med dem, da De havde oplæst Deres Svar for dem?«

»Ja«.

Ja jeg siger nu: Fortiter. Ja hvorledes er det nu? Jeg maa tilstaa jeg kan ikke saa godt min Latin længere«. (Mon han egentlig nogensinde har kunnet noget?)

Heldigvis kendte jeg det latinske Ord, som han sigtede til og citerede med den Følelse af Stolthed, som efter Sigende altid findes hos ulærde Folk, naar de ere i Stand til at glimre med latinske Brokker ...

»Bevares, Ds. kgl. Højhed. Jeg har da vel ikke gjort Uejlighed og spildt Tiden?«

»Aldeles ikke. Det var overordentlig smukt, at De kom. De skal have mange Tak. Farvel«.

»Farvel, Ds. kgl. Højhed«.

Prins Valdemar⁵⁸ var til Stede og morede sig over vor kirkelige Samtale, hvad jeg ikke fortænkte ham i. Han sagde til mig en Gang: »Hvad synes Indre-Mission om Deres Lovforslag?«

De ere imod dem Ds. kgl. Højhed.

»Saa er det godt. Det er godt«. Det er nu hans kirkelige Synspunkt. Naa, saamænd. Der er maaske flere af den Mening. Men jeg selv forstaar fremdeles ikke, hvorfor Missionen egentlig bekæmpe de Forslag saa stærkt.⁵⁹ Jeg mener, det er forkert af dem.

14/12 1901: I Aftes var der saa stort Taffel i Chr. den VII.s Palais. Der er meget smukt, og Selskabet var udsøgt. Kongen udbragte en Skaal for Folk og Fædreland, men ellers holdtes der ingen Taler. Efter Bordet blev

57 18/11 1901 kom bisperne Rørdam og Poulsen på samtlige bispers vegne til J.C. Chr. og udtalte deres alvorlige ønske om, at en kirkekommission med gejstlige og lægfolk skulle behandle kirkens repræsentation og J.C.s lovforslag. J.C. svarede dem, at Mråd var af tidligere kirkekommissioner ønsket som det første led i en kirkeforfatning. Kom rigsdagen med fordringer derom måtte han bøje sig. Han udgav taler ved fremlæggelsen i rigsdagen af lovforslagene, bispernes forebragte ønske og sit svar til dem i bogen »De kirkelige Lovforslag«, Kbh. 1901.

58. Prins Valdemar var Christian IXs yngste søn, gjorde tjeneste i marinen og blev 1918 admiral.

59. J.C.s undren over I.M.s krasse modstand mod hans lovforslag må undre, måske fordi han havde af bispernes dom over lovforslaget år 1900 strammet betingelser for valget og valgbarhed til Mrådene.

jeg Vidne til en Samtale mellem Kongen og Professor Matzen,⁶⁰ som var ganske karakteristisk.

Kongen: Jeg haaber, at Landstinget vil fremme de kirkelige Love, de ere vigtige.

Matzen: Deres Majestæt erindrer, at Skattelove have været for i flere Aar, og dem maa vi se at faa færdige.

Kongen: Ja, det er ogsaa vigtigt; men de kirkelige Love er dog vigtigere; det er altid vigtigst først at have de kirkelige Forhold i Orden og Forholdet til sin Gud.

Matzen: Ja, Deres Majestæt, men vi er godt tilfreds med Deres Majestæt som den øverste Styrer af Kirken, vi ønsker ingen Forandring.

Kongen: Aha. De er Hofmand.

Matzen: Nej, Deres Majestæt. Det er min Hjærtens Mening. Det er saaledes klart, hvad jeg ikke har tvivlet om, at Professor Matzen og sagtens hele Landstingets Højre er imod Kirkelovene.

3. Januar 1902: Men Højre forregner sig, hvis det tror at vinde Sympathi for sig ude i Landet ved at gøre Modstand mod disse Lovforslag. Ja selv Præsternes fortvivlede Raab⁶¹ om en Kommission vil ikke vinde

60. Henning Matzen (1840-1910), ML 1879-1910, formand 1894-1902, professor i retshistorie, udpræget Estrup-Højre.

61. Præsterne, med fremtrædende position i nogle af de kirkelige retninger, havde allerede ved Systemskiftet advaret mod Mråd, som sognepræst Chr. Sørensen (KHS 1999 s.197, 205 note 34) og kaldt I.M.s venner til årvågenhed, da der var stor sandsynlighed for at »Flertallet, det vil sige den store ligegyldige Mængde skal have Magten paa Livets Bekostning ... ved Lovens Ret«, I.M.T. 1901 655. 29-30/1901 samledes i Kbh. 1.400-1.500 fra 744 menigheder og Chr. Sørensen indledte med »at Oprettelse af Mraad er en aandelig og kristelig Umulighed, fordi det i sin Grund hviler paa en Usandhed«. Udsendingene fra menighedskredsene udtalte bekymring over »Mraad valgte paa én Gang over hele Landet efter den almindelige Valgret«. Louis Blauenfeldt, »Den indre Missions Historie« s.146f. Kbh. 1912. – Kirkeligt Centrum holdt møde 19-20/11 1901 for at drøfte udtalelser, af dem kom 2 længere og så vedtoges til sidst: Vi forsamlede præster føler både taknemlighed og glæde over vore biskoppers henvendelse til ministeren. Vor lille forsamling har været betænkelig ved en offentlig udtalelse, men vil søge en ny overvejet udtalelse. (Til mødet var indbudt lic.teol. Fr. Torm og cand.teol. Oskar Andersen, som årtier senere fortalte C.T. om sit indtryk deraf, det fik ham til at sige: Her kommer jeg ikke mere. Man begyndte med bestemt tale og ender med meget lidt). – 1/4 1902 henvendte Kirkefondets bestyrelse sig til »Regeringen og Rigsdagen« da »der ikke blev taget Hensyn til ... de nødvendige Forudsætninger for det frivillige Arbejdes Fortsættelse«, så der ikke blev grund til at yde frivillige bidrag til fondet, og dets arbejde kan ikke fortsætte, »hvis der ikke ved Præstevalget kan blive Lejlighed for den til at gøre sine Ønsker gældende«. – Maa- nedsblad for Den danske Folkekirke 1/12 1901 havde omtale fra Friis Hansen, formand for Præsteforeningen: Bestyrelsener kommer jeg ikke mH plejer ikke at mødes

Anklang. Der holdes Møder rundt om i Landet nu, hvor Forslagene vinde mere og mere Tilslutning. Jeg skal i denne Forbindelse anføre et lille Brudstykke af et af de mange Breve jeg modtager derom. Det er fra Folkethingsmand Kvist, som skriver:

»Efter Indbydelse af nogle Mænd her i Sognet afholdtes i Gaar i Ø. Hornum Samlingshus et politisk Møde angaaende de kirkelige Forslag.

Foruden mig talte [bl.a.] Pastor Wedsted ...⁶² Pastoren var den eneste der havde Betæneligheder ved Forslagene og anbefalede Sagen behandlet i en Kommission; men jeg føler mig overbevist om, at han var den eneste Mand i denne ret store Forsamling (sikkert over 100), der havde Betæneligheder ved Forslagene. Forsamlingen fulgte Talerne med en levende Interesse og tilkendegav ret tydelig sin Tilslutning til Forslagene uden Kommission, hvilket jeg ogsaa fik bekræftet ved efter Mødet at bevæge mig i Forsamlingen«.

25/1 1902: I disse Dage gaar der Rygter i Byen om, at jeg skulde have

---

om sommeren, men i september besluttedes at samle underskrifter på en adresse. – 24 grundtvigske præster og højskolefolk kom med en »Udtalelse fra Odense«: 1) Vi er overbeviste om, at enhver lovbestemt repræsentation for kirkelige anliggender vil forstyrre forholdet mellem den kristne menighed og staten. 2) Der bør gives sognemenighederne udstrakt indflydelse ved besættelse af præsteembederne. 3) Al valgret og valgbarhed bør kun betinges af medlemskab af folkekirken. 4) Der gives præster og menigheder så stor frihed ved gudstjenesten, som kan forenes med en frisindet fortolkning af grundlovens § 3. – Underskriver var bl.a. højskoleforstander Kristensen-Randers, Ollerup. – 3/1 1902 havde J.C. skrevet til denne, Chr. Bergs sviigersøn, bl.a. »Mange Tak for Dit gode Brev og Dine gode Ønsker, som jeg af Hjærtet gengælder Dig ... Det glæder mig, at I ville have Møde om de kirkelige Lovforslag, thi Modstanderne, der er mange flere og stærkere end Folk inde i Landet aner, havde godt af at se, at Forslagene have Venner. – Præsterne ville have en Kommission. De begyndte med at kræve en blandet Kommission med Rigsdagsmænd i, nu skal den være »kirkelig«, men jeg kan oprigtig talt ikke se, hvad den Kommission skal gøre. (Jfr. Docent Oskar Andersens udførlige oversigt over »Dansk Kirkeliv i 1901-1902« i Teologisk Tidsskrift 1901-02 s. 390-448 og 488-518). – J.C. fortsatte brevet: Vor Folkekirke er bygget paa Sognemenigheder. Folkekirken er stum, den har ingen Mund. Giv Menighederne en Mund (Menighedsraad) at tale med, saa kan man spørge den, og saa kan Kirken give Svar. Da kan man nedsætte Kommission, men nu: det blev jo blot Præsterne. – Jeg vilde ønske, at man mange Steder i Landet holdt Møder og fortalte Folk, hvad Forslagene gaa ud paa. – Der er nogle, der ønske mere, det kunde jeg saamænd ogsaa være tilbøjelig til, men det er min Overbevisning, at hvad her er foreslaet vil det koste stor Kamp at føre igennem. Kræver man mere, hjælper man Modstanderne at slaa det hele ihjel.

Glædeligt Nyttår for Dig og Dine

Din heng. J.C. Chr.«

62. C.F. Vested sp. Øster Hornum 1898-1914.

til Hensigt at trække mig tilbage fra Ministeriet eller i al Fald at gaa bort fra min nuværende Plads over til Ministeriet for offentlige Arbejder. Disse Rygter grunde sig paa 2 Ting, nemlig Hørups tiltagende Sygdom og Folkethingets langsomme Behandling af de kirkelige Love.

Men de kære gejstlige slippe ikke saaledes for disse Love eller for mig; jeg har ikke til Sinds at gaa, førend jeg virkelig har udrettet noget, og helst noget betydeligt. Jeg har selv en Følelse af, at jeg af en højere Magt er sat paa min nuværende Plads, fordi jeg skal udrette noget og ikke alene, for at jeg skal ydmyges ved at styrtes straks efter; men denne Følelse gør mig det til en Pligt ikke at give efter fordi der møder mig en eller anden Vanskelighed paa min Vej, thi derpaa maatte jeg jo være forberedt, og det var jeg ogsaa. Men selvfølgelig kan Vanskelighederne jo gerne skabe lidt sort Humør en Gang imellem.

Søndag d. 26/1 1902: I Dag har jeg siddet og sidder da for Resten endnu her i Ministeriet ... Jeg skal i øvrigt til at studere paa mine Rigsdags-sager. Jeg har faaet de foreløbige Betænkninger fra Ft. over de kirkelige Love;⁶³ jeg skal have Samraad med Udvalget paa Tirsdag.

Disse Love vinde Tilslutning ude i Landet, men Præsterne ere gen-nemgaaende imod dem. Jeg faar nok meget Arbejde med dem, inden der kommer et Resultat, maaske kommer der ikke noget før om mange Aar; men jeg har da ikke Lyst til at lade Sagen falde. Der siges, at Landst-thinget vil standse den ved en Dagsorden, hvori de ville kræve en Kom-mission; jeg ved ikke, hvorvidt der er noget derom, men jeg tager det med Ro, den Hindring komme vi ogsaa over med Tiden; en Gang maa Landstthinget og de kære Præster alligevel til selve Sagen og staar de først over for denne, da skal det vise sig, at der ikke gives nogen Vej uden om.

d. 29/1 1902: I det hele taget har jeg Følelsen af, at jeg alt har levet min lykkeligste Tid i Partiet. Naa Gud véd det. Han raader dog for min og alles Fremtid. – Mine Kirkeforslag ligger hen i Udvalget. Partiet har for en Del taget lille Hensyn til dem og for en Del kritiseret dem endog til Smaaligheder, og paa Finansloven stemte man en Del af mine Forslag ud. Det er alt sammen Ting, som nok kan gøre én lidt trist i Sindet.

d. 15de Februar 1902: De kirkelige Lovforslag bleve i Gaar færdige i Folkethinget men de komme nu næppe til Behandling i Landstthinget

63. Lovenes behandling var 5/2 1902 nået til betænkning om Menighedsråd Tillæg B 701, Valgmenigheder B 787, Brugen af kirkerne B 781.

før efter Paaske. Da jeg forelagde dem i Efteraaret, og vi havde Møde om dem i Partiet, lovede man mig, at Folkethinget skulde gøre dem færdige til Julen, men det slog Fejl. Lovens Modstandere Harald Holm og Borgbjerg⁶⁴ har forstaaet at trænerne Sagen i Udvalget, og vore Medlemmer der have ikke magtet Ledelsen i tilstrækkelig Grad. Imidlertid have Forslagene mødt megen Tilslutning og Sympathi ude i Landet, hvor der er holdt mange og store Møder om dem, og denne Kendsgerning giver mig Haab om, at Forslagene en Gang ville trænge igennem.

d. 24/4 1902: [Jeg har fået flere forslag gennemført] Ja, jeg maa selvfølgelig undtage de kirkelige Lovforslag, de have været til Forhandling i Landstinget, men Debatten var ikke særlig spændende, dels fordi Goos var Landstingets Ordfører, og han taler saa kedeligt om Sagerne, men dels ogsaa, fordi Landstingets Højre vilde have alle Forslagene henvist til Behandling i en Kommission.⁶⁵ Jeg skal nu se, om jeg kan faa det nedsatte Udvalg snakket bort fra den Tanke; jeg kan love at lade Sagen forelægge for de udvidede Landemoder i Sommerens Løb.

---

64. Begge var såre veltalende. Holm skrev i betænkningen udførligt, for skulle kirkelivet trives skulle præst og menighed ikke samles efter geografiske grænser, og valget af præst »lægges i Menighedens Haand«. Borgbjerg var knap: Den kirkelige frihedslovgivning skal videreføres, det fører til en rummelig og sålsom folkekirk.

65. Goos var udvalgets ordfører og indvendte 15-18/4 om Mraad: Det er et spørgsmål om de er nødvendige i forbindelse med en kirkeforfatning og udvalget må høre en kommission herom. Om bestyrelsen af selvejende kirker: Det spørgsmål har sammen med forslaget om Mraad foruroliget Kirkefonden (jfr. udtalelse 21/3 1902 fra bestyrelsen) mest og et mindretal i Ft. har udtalt, at det ikke kan tage stilling til det, følgerne er uoverskuelige. Om valgmenighederne: Her åbnes for at valgmenighederne kan blive reglen og sognemenighederne undtagelsen og – det ske sent – som sidste konsekvens: Hverken valgmenighederne eller sognemenighederne får den understøttelse, grundloven tilskrifer dem og følgelig kan frygtes »en Ophævelse af denne Grundbestemmelse for Folkekirkens Stilling« (1081, 1127, 1129). J.C. var herefter ikke i tvivl om at sagen standses. En kommission er ønsket af bisper og præster, men om sammensætningen har der ikke været enighed. Fra alle sider har der været enighed om, at valgmenighederne ikke behøver at bygge eget kirkehus (1094ff., 1117), der kommer ikke noget ud af det her i år (1130f.). Udvalget med Goos som formand afgav en beretning 17/5 ved rigsdagssamlingens slutning; det var længe siden, at en kirkekommission var nedsat og under væsentlig forandrede forhold, derfor må en kommission eller et kirkeligt udvalg med gejstlige og læge medlemmer høres nu. Flertallet har fremsat lovforslag om et kirkens repræsenterende udvalg skal stille forslag til den i grundloven foreskrevne kirkeforfatning og dermed også om ministerens lovforslag. Udvalget stillede ministeren mere eller mindre »frit i Valget af Medlemmer«. Hverken ministeren eller udvalgets mindretal gav bifald, det kan så heller ikke ventes i Ft. Ministeren nævnte muligheden for at høre de udvidede landemoder. Det mener flertallet ikke kan erstatte en kommission.

Bededag, 1902: I Dag samles der ind i alle Kirker til Kjøbenhavns Kirkesag, det kan nu være godt nok; jeg har selv givet mit Bidrag der-til hvert Aar, men jeg kan ikke lide, at Kirkefondens Bestyrelse gaar saa stærk imod mine kirkelige Lovforslag; selv i deres Opfordring til Præsterne i Anledning af Collekten polemiserer den imod dem. Denne Opfordring plejer hvert Aar at blive sendt ud gennem Ministeriet, men i Aar gik de uden om Ministeriet, hvilket er forestaaeligt, naar de ligefrem kæmper imod mig. Kontorchef Damkier, der saamænd ellers er konservativ nok, var meget oprørt over deres Fremgangsmaade og talte med mig om at tage Represalier; men det vil jeg ikke; naar de slaar mig paa mit højre Øre vender jeg det venstre til, og det kan jeg saa meget lettere gøre, som det er mig, der har Ret. Fremtiden hører mig til. Jeg har i Dag skrevet et langt politisk Brev baade om dette og meget andet til red. Chr. Nielsen⁶⁶ i Ringkjøbing, for at han kan være á jour, naar der passerer noget.

d. 24/5 1902: Nu begynde Landemoderne deres Møder, i Gaar var det i Lolland-Falsters Stift, det lader til, at Præsterne demonstrativt vil forlange en Kommission [Jfr. KhS. 2002 136ff.]. »Kristelig Dagblad« er i Dag kisteglad ved denne Udsigt. Det er imidlertid dumt af Præsterne, de bliver ildesete af deres Menigheder derved. Nu faa vi at se, hvorledes de andre Møder løbe af (KhS 2002 135ff.). Nu da jeg fratræder Ledelsen [af Venstrereformpartiet] til 1. Octbr. er Stillingen ogsaa bedre [økonomisk]. Da jeg først i Halvfemserne kom i Spidsen saa alt traurigt og trist ud. Min Higen har hele Tiden været at bringe Venstre paa Fode og derigennem som det første og vigtigste umuliggøre Provisorismen. Det er lykkedes. Vi faa sikkert aldrig Provisorier mere. Naar vi nu sejre ved Landstingsvalgene i September saa vi faa et Landsting, der vil forhandle loyalt, da synes mig, at Forfatningen er i Orden og kan arbejde normalt. Jeg lægger da med Glæde Ledelsen fra mig. Der er andre, der gerne ville til. De der helst vil kommer dog næppe til foreløbig.

Naar jeg ser paa, hvad jeg har naaet, da fyldes mit sind af Taknemlighed mod Gud, der har ladet mit Arbejde lykkes. Jeg ved bestemt, at det er Lykken og ikke min Forstand, der har grundlagt Værket. Gid mit Sind maa bevares for Bitterhed mod dem, der kommer efter. Det er her jeg har min svage Side, thi jeg bliver uvilkaarlig gnaven, naar jeg mærker, hvor lidt man undertiden værdsætter det Arbejde, der er gjort. Bedst var det maaske, om jeg lod mig vælge ind i Landstinget nu, thi saa er jeg fri for at se den daglige Ledelse i Folkethinget.

66. Ved Ringkjøbing Amts Dagblad, redaktør fra 1899-1917.

d. 16/8 1902: Sammenkomsten i Gjedved [25 år efter min eksamen 1877] saa var jeg dog meget glad og taknemlig for Sammenkomsten.

25 Aar! Ak ja, hvem ved, om jeg skal leve de næste 25. Jeg har ondt ved at tro det. Men maaske Gud dog endnu har Brug for mig i den Tid. Jeg er taknemlig for at blive brugt. Efter som Tiden gaar, ser jeg bedre og bedre, at jeg kun er en unyttig Tjener. Min Gerning kunde ogsaa være gjort af en anden. Des mere taknemlig maa jeg da være, at jeg er bleven brugt dertil.

d. 20/9 1902: Jeg gaar med en god Samvittighed, som man siger, jeg har mine Vælgeres Tillid. Præsternes har jeg ikke, det mærkede jeg i Varde, hvor flere Præster løb hen at stemme paa en Højremand, der for Resten efter Sigende staa langt fra Kirken, fordi de ikke kunde stemme paa Venstres Kandidater, da disse alle vilde fremme Kirkelovene.

Ogsaa min Stilling over for Pastor Ifversen⁶⁷ misbilliges, skønt jeg

---

67. Julius Ifversen (1863-1927), kirkesagspræst ved Betlehemskirken 1889, sp. 1895-1907 ved Helligkors kirke, Kbh. Præsten nægtede august 1902 at vie murersvend Aug. Ludvig Jensen, der havde fået kgl. bevilling til skilsmisse og til at indgå nyt ægteskab, som han havde stået i utilladeligt forhold til (levet i hor) før han var separeret, utilladeligt efter Danske Lov. Vielsen afslog Ifversen, det stred mod hans samvittighed og den sag gik over fungerende biskop til ministeriet, som 26/8 ikke kunne fritage præsten for at foretage vielsen om end med lempelser i ritualet. Mureren insisterede på vielse og 3/9 bad ministeriet biskoppen om at pålægge præsten at foretage vielsen, det vægrede han sig ved overfor ministeriet. 23/9 fandt stiftsprovsten og justarius i en nedsat kommission, at præsten måtte tiltales for embedsforsøelse og i dommen 28/1 1903 fandtes Ifversen skyldig ved at nægte vielsen og idømtes en bøde på 200 kr. Ifversen appellerede til højesteret, hvor han selv holdt forsvarstalen: Guds ord er det bærende for en præst og bundet til sin samvittighed kunne han ikke foretage, hvad Guds ord forbød ham. Dommen faldt 21/10 og skønt tiltalte burde efterkomme det ham givne pålæg har tiltalte under hensyn til præsteløftet »og til, at Folkekirkens Stilling til Spørgsmaalet er uklar – bl.a. med tilstaaede Lempelser fra Ritualet« – fandtes det betænkeligt at anse præstens vægring for forsættlig krænkelser af hans embedspligt, så der kunne ikke efter straffeloven påføres ham ansvar og han frifandtes. Se Ifversen: »Min Forsvarstale for Højesteret«, Kbh., 1903 og Henry Us-sing »Den Ifversenske Sag« om forholdet mellem kirke og stat, Kbh., 1903. -. Svend Høgsbro og J.C. havde 3 gange over midten af 1890'erne søgt ændrede vielsesforhold for at befri præster for forargelige vielser. Jfr. Høgsbro II s.223; 19/3 1896: »Svend og J.C. Chr. afleverer et forslag om borgerligt ægteskab«; 21/3 Flere bl.a. C. Hage, Zahle og Oscar Hansen »var bestemt mod præsternes frihed til at nægte vielse«. – 2/9 1897 skrev J.C. til Svend Høgsbro: »Deres Udkast til Lovforslag, som jeg vedlægger og i et og alt billiger, vil jeg nok være Medforslagsstiller til, hvis De tror, at mit Navn derpaa er til nogen Nytte«. J.C. 5/3 1897: Her er »virkelig et Omraade, hvor der trænges til Reform«. Det blev til 3 forgæves forsøg.

her kun holder paa, at Loven skal hævdes. Denne kræver nemlig, at Præsten skal vie fraskilte, naar de have kgl. Bevilling til at giftes og det have vedkommende. Jeg har ladet Sagen gaa til Domstolene, fordi jeg ikke vilde have, at det skulde hedde sig, at Pastor Ifversen var Genstand for administrativ Vilkaarlighed. I øvrigt har jeg allerede for flere Aar siden foreslaaet at indføre borgerligt Ægteskab, hvorved man kunde raade Bod paa den Tilstand, at Folkekirkens Præster skulde vie Folk, som de betragter som Ægteskabsbrydere. Jeg selv mener nu ogsaa, at den der skiller sig fra sin Hustru for at gifte sig med en anden, begaar Hor. En anden Sag er det, hvis Hustruen har været utro. Men den borgerlige Lov kan ikke her være saa streng som den kirkelige, og derfor var det bedst, at der indførtes borgerligt Ægteskab. Men ogsaa dette møder Modstand hos mange af Præsterne. Imidlertid stiller Justitsministeren nok Forslag derom paa Grundlag af mit tidligere, og deri vil jeg støtte ham.⁶⁸

---

68. 7/11 1902 forelagde Alberti »Forslag til Lov om Ægteskabs Indgaaelse«, hvorefter alle ægteskaber skulde indgås borgerligt, kirkelig vielse kunne ægteparrene siden ønske, almindeligvis vel ved deres sognepræst, præsterne kunne undslå sig for vielse med appelret til biskoppen. Ft. sluttede sagen ved 3. behandling 29/1 (sp. 3001-48, forslaget Till. A 3113). Her medgav J.C. forslaget overgang til Lt.: Det »er fremsat, fordi Folkekirken trænger til at faa en saadan Lov«, den er ikke tjent med »at være Tjenerinde for Staten«, den tillader vielser, som præsterne ikke bør medvirke til at lovfæste, den skal være »Tjenerinde alene for Sandheden og for dens Herre«, ingen kan tjene 2 herrer, og der »er ingen anden Vej at gaa«, ikke den saakaldte fakultative ordning, der ikke er »tilfredsstillende, navnlig ikke for Kirken«. Nu kræver 2 parter frihed, »baade Folkekirkens Præster og adskillige af Folkekirkens Medlemmer«, men begge kan ikke få fuld frihed. »Forslaget giver Klarhed« må det ske i denne samling (sp. 3006f.). Kl. Berntsen undsagde tvangsordningen (sp. 3017). Og Lt. vedtog den fakultative ordning ved 3. behandling (16/4 1833f. betænkning B. 1865). Ved eneste beh. vedtog Ft. sit oprindelige stade (5056-80), Svend Høgsbro: Vort forslag gav staten (den borgerlige form) og kirken hver sit (frihed til kirkelige vielser) (5058). Men Lt. genoptog sit stade 30/4 (1968f.) og Ft. undtog 5/5 at begære fællesudvalg (5308). – I »Februar 1903«, hvor Lt. havde 2. behandling, opfordrede 8 præster, fra de grundtvigske J.H. Monrad og V.J. Hoff til I.M.s Frederik Zeuthen og Chr. Sørensen kollegerne til at tilslutte sig en henvendelse til regering og rigsdag: De 8 var ikke enige om hvilken form for ægteskabets indgæelse der var heldigst, men ikke blot af hensyn til præsternes samvittighed, »men ogsaa og især af Hensyn til Kirkens Ære ... og Ægteskabets Hellighed« burde kirken befri for at have at gøre med forargelige vielser, enhver af de 2 former for vielse kunne de så finde sig til rette med, blot kirken fik den frihed. Landet over underskrev 724 præster. Andre med langt talrigere adresser kom fra lægfolk. – 4/11 1903 fremkom Alberti atter med sit forslag i Lt. i håb om et resultat, men Lt. udvalget fik samråd med de 2 vedkommende ministre (Alberti og J.C. viste vanskelighederne ved at nå noget, når Lt. fastholdt den fakultative ordning) (fremsat 4/11 sp. 42, 1. beh. 286-301, betænkning B. 2135).

7/1 1903: Da jeg i Søndags kom hjem fra Kirke og fra mit sædvanlige Søndagsbesøg i Ministeriet fik jeg Besøg af Landstingets Formand, Konferenceraad H.N. Hansen. Han vilde, jeg skulde gaa ind paa en Kommission angaaende Kirkelovene,⁶⁹ men da jeg bestemt afviste dette, begyndte han at tale om, at han nærmere vilde overveje, om de dog ikke skulde gaa ind paa den Mellemvej, jeg tidligere havde stillet i Udsigt, nemlig, at jeg skulde gaa ind paa at nedsætte en Kommission angaaende Udarbejdelsen af en Kirkeforfatning, medens Rigsdagen saa samtidig skulde vedtage de nu foreliggende kirkelige Lovforslag, der saaledes ikke skulde til en Kommission.

Dertil opmuntrede jeg ham stærk, og jeg skal nu se, hvad Overvejelserne føre til. De gode Folk ere aabenbart tvivlende, thi før Jul, en god Tid før, havde jeg Konference med Udvalget, som havde opstillet et Forslag om en Kommission, hvilket jeg modsatte mig, men endnu er Betænkningen ikke kommet.

Søndag d. 19/1 03: Kirkelovene synes alligevel at skulle blive til Kommission i Landstinget. Flertallet foreslaar det. Jeg har skrevet Betænkningen for Mindretallet. De tro, at det er S. Jensen, der har skrevet den. Mindretallet er »brave Leute, aber schlechte Musikanten«. I Forgaars talte jeg med Biskop Povlsen fra Viborg, som var her om noget andet, og heller ikke han er nu glad ved den Kommission, men de have selv bundet sig til den. Nu faa vi at se.

12/2 03: Audiensdag ... I de sidste Dage har jeg haft meget at gøre i Rigsdagen. De kirkelige Love og Ægteskabsloven have været til Behandling i Landstinget. Ingen kan sige noget om, hvad der kommer ud af dem. Det glædede mig, at Harald Holm talte saa godt for den sidste Lov i Folkethinget; jeg gik hen og takkede ham i »Folkets« Paasyn, og

---

69. Efter nogen stilstand i Lt. overfør J.C.s kirkelove bevægede J.C. Damkier til 4/11 1902 at gå til biskop Rørdam om, at kirkelovene vedtages mod at der også kom en art kirkeråd, så kirken fik top og grund, mellemrummet kunne så siden udfyldes (KhS 2002 s.142). Anden forligsmulighed kom H.N. Hansen med, som J.C. fandt var umulig at få gennem Ft. – Hansen (1835-1910), MF 1876-1879, kongevalgt ML 1895-1910, Lt.s fmd. 1902-1907, frikonservativ, HRS, borgmester Kbh. 1873-1897. – 16/11 kom en anden frikonservativ, lensbaron Tage Reedtz-Thott og fortalte Rørdam, at når Lt. havde forkastet Mraadet og forlangte en kommission, hvad R-Th. af al magt havde tilskyndet J.C. til at tage, svarede J.C.: Det får jeg aldrig Ft. med til. Indtil videre vil Lt. nu holde sig til, at Kirken bør høres (sammesteds 143). 1902-03 var Tage Reedtz-Thott (1839-1923), ML 1886-1910, lensbaron, 1892 udenrigsminister, 1894-1897 konseilspræsident, fra Højre til frikonservativ. Reedtz-Thott var en smidigere fmd. for udvalget og dets ordfører, det lindede i Rigsdagen.

jeg mente det af Hjærtet. Nu er han død og netop derfor er jeg glad, at de sidste Ord vi vekslede vare gode [Jfr. KhS. 1976 200ff.]. For Resten har jeg aldrig privat sagt et ondt Ord til ham.

d. 21/2 03: Forleden Aften havde vi Partimøde angaaende de kirkelige Lovforslag og Landstingets Forslag om en kirkelig Kommission. Jeg anbefalede, at man ikke skulde slaa Kommissionsforslaget ihjel, men derimod lave det om, saaledes at det grundedes paa Lovforslaget om Menighedsraad og fik en mere repræsentativ Sammensætning. Jeg havde den Glæde, at Partiet enstemmig sluttede sig hertil,⁷⁰ og i Gaar udtalte jeg mig offentlig i Folkethinget i denne Retning samt stillede Ændringsforslag. Jeg venter nu med nogen Interesse paa, hvad Landstinget vil sige til denne Sag.

Gennem Kontorchef Damkier ved jeg, at Biskop Rørdam sympatiserer med Tanken⁷¹; men han vil vel sagtens ikke foretage sig noget offentligt Skridt til Gunst for den.

d. 26/2 03: I Dag var Sagen til 2. Behandling i Folkethinget, og i Morgen skal den til 3. Behandling. Mine Ændringsforslag blev vedtagne. Krabbe, Svend Høgsbro og Alfred Christensen have stillet et Underdringsforslag om de gejstlige Domstole. Det vakte Uvillie i Partiet, at de havde stillet det; og det fik ogsaa kun ringe Tilslutning i Dag. Krabbe og Høgsbro faldt fra saa det blev kun Alfr. C., Slengerik og Fogtmann, der

70. 18/2 1903 holdt Venstre partimøde, der refereres udførligere end vanligt om det af Lt. 10/2 vedtagne forslag om »Nedsættelse af et Udvalg til Overvejelse af forskellige kirkelige Spørgsmaal« derunder ogsaa Forfatningsspørgsmaalet. Kultusministeren foreslog, at der ved forslagens 2. Behandling i Ft. skulde vedtages en Række Ændringer gaaende ud paa, at Lt.s Fordring om et kirkeligt Udvalg eller en Kommission skulde imødekommes paa den Betingelse, at dette Ting til Gengæld skulde gennemføre Forslaget om Menighedsraad. Ministeren agtede selv at stille disse Ændringsforslag. Partiet sluttede sig enstemmig til Ministerens Standpunkt«. – Ved 2. behandling af forslaget 13/2 forelå J.C.s ændringsforslag til indledningen: § 1 ændres til »Naar en Lov om Mraad er traadt i Kraft, og der i Henhold til samme er valgt Mraad over hele Landet nedsættes der« og et nyt stykke: »Udvalget skal saa vel drøfte de Forslag, som maatte blive forelagte det af Ministeren ... som være berettiget til selv at komme med Forslag, som det maatte anse for egnede til at tilvejebringe en tilfredsstillende Ordning af de Forhold, der paa en Gang berøre Staten og Kirken«. Til § 2 kom J.C.s ønske om Udvalgets sammensætning: 2 medlemmer valgt af ministeren, Sjællands biskop, 2 bisper, 8 gejstlige 1 fra Kbh. og 1 fra hvert stift, 1 medlem fra det juridiske fakultet og 1 fra det teologiske, »samt endvidere 16 Lægmand«, 2 fra Kbh. og »2 fra hvert Stift, valgte ved middelbare Valg af Mraadene«.

71. Jfr. KhS 1902 citerer fra Rørdam s. 101 fra pjecen 14/12 1901 og s. 102 nederst fra 15/1 1902.

sammen med Socialdemokraterne stemte derfor. Socialdemokraterne og yderste Højre ere enige om at modarbejde mine Forslag. En god Del af Præsterne arbejdede her Haand i Haand med Borgbjerg. Hvis Sagen strande, er det Borgbjerg og Konsorter, der i Virkeligheden har sejret, og Folkekirken der har tabt, takket være Mænd som Biskop Fr. Nielsen.⁷²

d. 21/3 03: Kirkelovene arbejdes der nu paa. Det synes som der er Udsigt til Menighedsraad, Brugen af Kirkerne og Valgmenighedsloven. Men Menighedsraadene skulle amputeres. Loven maa kun gælde i 5 Aar, og Præstekaldelsen skal stemmes ud. Det sidste gør nu ikke saa meget, thi faa vi først Menighedsraad, og Ministeren maa spørge disse i alle Forhold vedrørende Menighedsanliggender, da kan han ogsaa lade dem erklære sig over Ansøgningerne til et Præsteembede. Værre er det med 5 Aars Fristen, men dog tror jeg, at Folket vil kræve Loven forlænget, naar de have haft Menighedsraad i 5 Aar.

I dette Øjeblik havde jeg Besøg her af Landstingets Formand [H.N. Hansen], som kom for at tale med mig om nogle Ændringsforslag, som han privat havde lavet til Lovforslaget om Menighedsraad. Han vilde gerne have denne Lov og Loven om Kommissionen vedtaget i Aar, hvad jeg selvfølgelig ogsaa vil, men jeg vil samtidig have ogsaa Loven om Valgmenigheder og Loven om Brugen af Kirkerne. Efter Samtalen at dømme vil han lægge Pres paa sine Meningsfæller for at faa Sagen i Gang. Det vil volde mig megen Glæde, om det kan lykkes, thi jeg er dog ikke blevet Minister alene for at rende rundt med trekantet Hat og Kaarde ved Siden samt give Audiens. [Skoleloven er færdig] Gid jeg efter Paaske ogsaa kunde faa Kirkelovene.

d. 20. April 1903: Det lykkedes mig i Paasken at opnaa Enighed med et nedsat Underudvalg i Landstinget om Kirkelovene. Det var d.Hrr. Reedtz-Thott, Goos og Amtmand Bærentzen [Færøerne, Venstre]. Overenskomsten er god, synes jeg, og jeg har kun nogen Frygt for, at det vil knibe for de gode Mænd at føre den igennem i Landstinget. Betænkningen skal afgives i denne Uge. »Kristeligt Dagblad«, »Nationaltidende«, og andre Højreblade ere allerede ude med Trusler og Beklagelser, men jeg haaber da, at Landstinget ikke lader sig kyse deraf.

---

72. Fredrik Nielsen (1846-1907), professor i kirkehistorie 1877-1900, dr.teol. 1879, biskop Aalborg 1900-1905 og Århus 1905-1907. Han udgav 3 pjecer om kirkelovene og kirkeforfatning, jfr. hans brevveksling med Rørdam, der takkede for pjecen, som han havde læst med interesse, »men det maa jo ligge hen til bedre Dage« ... KHS 2002 s.130ff. og om han dirigeren på landemodet i Aalborg 1902 sammesteds, s.140f.

I Folkethinget gaar det nok, og det gaar for Resten saa meget lettere, jo mere Højres Blade skælde ud; ja Socialisterne ville selvfølgelig i alle Tilfælde gaa imod og gøre al den Spetakkel de kan.

Det er i øvrigt en stor Glæde for mig, at det gaa saaledes, thi jeg har i denne Sag haft Modstand fra mange Sider.⁷³

22/4 03: Der er en hel Del Uro i Højrepartierne i Landstinget over Kirkelovene. Indre Missions Præster have været der i Deputation og beklaget sig. De ville helst have Lovene standsede, men naar dette ikke kan lade sig gøre, da skulde det dog forbydes Ministeren at høre Menighedsraadene om Præsteembedernes Besættelse. De Godtfolk ere nemlig bange for Menighederne, de holde sig alene til »den lille Flok«, som følger dem i tykt og tyndt. I det gamle Højre holdtes i Gaar et langt og bevæget Partimøde, hvor Flertallet efter Sigende gik imod Goos, dog var Sehested nok bestemt med ham.

Deputationen havde ogsaa været hos Biskop Rørdam, som var blevet en Del nervøs og kom her ned for at paavirke mig til at give Slip paa nogle Punkter.⁷⁴ Dette kunde jeg selvfølgelig ikke gaa ind paa. I

73. Lt. havde vedtaget forslaget ved 3 korte forhandlinger og 20/2 kom det for i Ft. 24/4 1903 afgav Lt. udvalgets erklæring: Præstekaldelsen må overvejes af udvalget. Deri skal de forskellige afskygninger i kirken repræsenteres ved forholdstal. Arbejdet kan tilendebringes på 3 år. Her kom bedre orden på udvalgets sammensætning, valgt efter forholdstalsvalg og med flere medlemmer. Det siges at udvalget også skal behandle præstevalget. Tillæg B 1903ff. – Forslaget blev lov efter eneste behandlinger i begge ting. J.C. begrundede: Der har været talt om en kommission i over et år, det har forhindret at rigsdagens ting har kunnet samarbejde om kirkeforslagene. Det er en tilfredsstillende at forslaget kom, for det spørgsmål må til side for at vi kan arbejde med »Kirkereformen«, for det foreslås at udvalget også skal arbejde med de af mig forelagte kirkelige forslag. I 50 år er der ventet på en kirkereform uden at det er søgt at gøre menighederne interesserede og det gælder det om. Det er foreslået at et udvalg med 4 bisper, valgt af bisperne og 2 professorer. »Formanden og 20 andre skulle vælges af Ministeren«, men han og folkekirken er ikke det samme, og en kommission måtte repræsentere den sidste. Det gælder at få folkekirken hørt (Ft. 3223).

74. 17/4 skrev Rørdam til »Kære Hr. Baron! I dag kom »en meget ivrig Indre Missions Mand, Pastor Friis Hansen hos mig, meget affaiceret over, at vi nu alligevel skulde have Menighedsraad« (han har gentagne gange taget ordet i Kristel. Dagblad). Paa mit Spørgsmaal om, hvad der var det forfærdelige deri, forklarede han, at dette var, at en flertalsvalgt Forsamling, som muligvis bestod af lutter Mænd, der stod udenfor det virkelige Menighedsliv, kaldtes: et Menigheds-Raad!«, det ville enten hindre de frivillige menighedsråd eller fremkalde strid. »Dersom »Menighedsraadene« endda blev kaldte »Kirkenævn«, kunde alt blive godt«. Hertil svarede jeg, at dersom der ikke behøvedes andet end »en saadan Navneforandring for at standse Indre Missions Opposition mod den forventede Ordning« var det ikke så alvorligt.

Rørdam skrev da Friis Hansen havde talt om at opsøge Landstingsmænd herom.

Gaar talte jeg med Reedtz-Thott og flere og paa et underordnet Punkt kommer vi dem i Møde, men ellers maa Sagen gaa sin Gang. I Dag kommer Deputationen til mig. Disse Lovforslag har givet mig meget Arbejde og skaffet mig en Uendelighed af Forhandlinger til alle Sider, langt mere end Offentligheden aner, men det fortryder jeg ikke, thi jeg tror, at de ville gavne vort Folk og dets Kirke, og derfor har jeg kunnet blive ved uden at give tabt, skønt Modstand og Misforstaaelser og Sløvhed tit har ærgret mig.

d. 23/4 03: I Morgen kommer Betænkningen om de kirkelige Lovforslag, først Menighedsraadet. Der er megen Splid i Højre. Paa Tirsdag skulle de til 2. Behandling. Rigsdagen slutter næppe før Midten af Maj ... Vi faa en Mængde Love i Aar.

1/5 03: I Gaar bleve Kirkelovene færdige i Landstinget.⁷⁵ Det var en

---

Mødet sluttede med, at han udtalte, »at han kunne indestaa mig for, at hvis det blev vedtagen, vilde Indre Mission være væsentlig tilfreds.

Deres med Højagtelse hengivne Skat Rørdam.«

75. Ved 1. behandling 28/4 1903 af Menighedsrådsforslaget i Lt. gjorde Reedtz-Thott op: Den betydningsfyldte sag bragte ministeren frem, udfra at kirkens forfatning skal være repræsentativ, og folkekirkens medlemmer skal have del i det styre. Om vejen dertil har der været uenighed, for ministeren mener, at den sag ikke kan ordnes på én gang, men stykkevis. Lt.s flertal hævder, gentagne, at en endelig ordning forudsætter at kirken først høres og det mener det stadig. Men ministeren hævder at den kun ret kan høres gennem et organ, der er valgt til denne opgave og for at der kan blive valg fordrer ministeren Mraad. Vi betragter de råd som en del af den forfatning, hvorom kirken først skal høres. For at nå det har vi foreslået midlertidige Mraad valgt for 6 år, det er en grundbetingelse og derved foregribes intet (2. beh. af forslaget om et kirke-udvalg 1894ff.). Reedtz-Thott talte samme dag om lovforslaget om Mraad: Udvalget var enigt om at udelade alt om præstevalget. Det sagt havde man ment, at ministerens ønske om at indføre, at ministeren kan indhente Mraadenes Betænkning – »kan« som en mulighed – om »Spørgsmaalet om Genbesættelse af ledige Præstembeder«. Derved er intet foregrebet og ministeren får en magt, som han allerede har (2. beh. om Mraad 28/4 1904f.). J.C. bemærkede i Lt.: Overenskomsten er kommet i stedet for strid for at se om man ikke kan enes og nå noget ved at tage fat i sagen fra begge ender. Bortfaldt Mraadene, så begyndte man faktisk kun fra den øverste ende. Derfor blev Mraadene og skulle vælge til kommissionen. Grunden var også, at det var meget væsentligt, hvad det hidtil har skortet på, folks interesse for sagen (2. beh. af Mraad 1917). J.C. afsluttede: »For mig danner alle disse 4 Lovforslag: om Menighedsraad, om det Kirkelige Udvalg, om Brugen af Kirkerne og om Valgmønstre, en samlet Helhed, der gennemføres samtidig«. De 2 sidste forslag havde hvilet i Lt. fra før 17/5 1902 (Till. B. 2783) til de 24/10 samme år kom til fornyet 1. behandling takket være J.C.s forventning om vedtagelse. Reedtz-Thott talte om betænkelighed ved valgmenighedsloven og om »endnu større Betænkelighed« ved forslaget om Kirkers brug »det var vel at give Lovskraft til en Mængde Sædvaner, der

Glæde for mig. Der var ogsaa mange af mine Venner, der kom hen til mig efter Mødet og ønskede mig til Lykke med Resultatet.

5/5 03: Lige kommen fra Rigsdagen, hvor jeg har maattet kæmpe med Borgbjerg om de kirkelige Lovforslag. Jeg tog ham under Behandling, fordi han altid fremsætter en Mængde Paastande, og navnlig beskylder Venstre for, at det svigter sit Program. Jeg paaviste, hvorledes Socialdemokraterne selv svigte deres Program o.s.v. ...

16/6 03: I Gaar havde jeg Besøg af Redaktør Dyekjær fra Kristeligt Dagblad.⁷⁶ Han kommer her en gang imellem. Det er en fed selvglad Mand. Han har været meget imod Kirkelovene. Han stillede sig ved Valget og dumpede med Glans, det har han haft godt af, det kunde jeg mærke. I det hele taget havde Indre Mission ingen Fornøjelse af Valget. Pastor Chr. Sørensen dumpede ogsaa i Fredericia ...

Thisted d. 6te Juli 1903: Det er jo en Slagdag, og det bliver det vist ogsaa her. Der er ikke mindre end 13 Kandidater til Valget, saa dette vil

---

lidt efter lidt havde udviklet sig«. Det kunne han gøre, »efter i denne Sag har talt med fremragende Medlemmer af Gejstligheden, som ogsaa have ønsket en saadan Lov om vedtagen«. Det var især biskop Rørdam, han og Reedtz-Thott stod hinanden nær. Derom vidner breve fra Rørdam til Reedtz-Thott 2/3, 1/4, 7/4, 13/4. Rørdam havde vel indvendinger, der alle frafaldtes for at få »Udvalget«, der »forhaabentlig afløses af en definitiv Forfatning«. – Lovforslag om Kirkeligning over hele byen »vil skade det frivillige Arbejde for Kbhvns Kirkesag« skrev R. 7/4 (jfr. P.G. Lindhardt: Holmens provst Thomas Skat Rørdam 43 og 164, Kbh. 1969). Begge lovforslag fik kortere behandling og trods Goos og Estrups modstand blev de vedtaget (Till. B 1911 og 1914) og stadfæstet samme dag som de 2 andre love 15/05 1903. Men J.C. havde også 20/2 1903 i Ft. måtte overtale det for hans »Indtryk af Stemningen her i Tinget er, at man kunde have Lyst til at forkaste dette Lovforslag. Men Jeg beder om, at det ikke maa ske. – Jeg ønsker Forhandlingen fortsat« og mener at kunne ændre forslaget så meget, »at det kan blive Grundlag for videre Forhandling« (1. beh. ang. et udvalg 20/2 06 sp. 3226). Allerede på seminariet skrev J.C. 27/10 1875: Meningen i tillægget er ikke saa tosset endda, »thi Meningen er jo ganske vidst den, at med Tiden lærer man at fare sagte ... også med alt andet, hvad man skal tage sig for, ganske vidst er det ogsaa, at man lettere skaffer sin Sag Fremgang ved at fare med Lempe, end ved at gaa haardt frem«. Han underskrev sig da: »J.K. Kristensen (Paabøl)«. – Det samme lærte han som kultusminister især ved kirkelovene, hvorom han 18/5 1902 skrev til overlærer Kapers, venner fra Karlsbad: Kirkelovene kunne jeg ikke regne med »at faa igennem i Aar, saa jeg maa ikke klage, jeg har faaet 15 Lovforslag igennem, med Lempe faar man mangan et Æg i en Humlesæk«, siden som konseilspræsident fik han med lempe og standhaftighed såre væsentlige forhold ordnet ved kompromis'er, til de radikales store forargelse, de ville have alt på én gang.

76. P.C. Dyekjær (1862-1928), sp. Faarevejle 1904-1917, redaktør K.D. 1904-1913.

tage lang Tid, eftersom vi saa skulle have 3 skriftlige Afstemninger. I Hjørring var der dog kun 3 Kandidater, der var mødt 503 Interesenter. Det kan nok være, at jeg var træt, da jeg om Aftenen kom derfra til Aalborg. Jeg havde ikke været af Tøjet i 48 Timer.

d. 2. November 1906: [Mange notater fra årene 1903 til 1906 er udeladt]. Naar jeg ser paa Ordførerskabet nu, saa fristes jeg undertiden til at bryste mig lidt i mine egne Tanker, fordi det gik mig bedre; men naar jeg saa besinder mig, saa forvandles det dog alt sammen til Taknemmelighed mod Gud, som saa øjensynlig altid har været med mig. Næsten hver Gang jeg har taget Ordet i Rigsdagen og hver Gang det endnu sker, har jeg bedet indvendig: Gud bevare mine Tanker, min Tunge og mine Ord! Og jeg tror ogsaa, at det er Gud, der har hørt min Bøn og bevaret mig. Det er underligt med det indre Liv, som man lever for Guds Øjne. Man gaar rundt og taler med andre og arbejder og spekulerer, og midt i alt dette vandrer Tankerne hen til dette.

Forkortelser

- J.C. Kaldtes i 1890'erne Christensen Stadil, siden blev det til J.C. Christensen, men mellem venner J.C. I breve underskrev han sit fulde navn, her forkortet J.C. Chr.
- KhS Kirkehistoriske Samlinger.
- Ft. Lt. Folketinget og Landstinget, kan anvendes sådan i citater.
- ML MF Medlem af Landstinget og Medlem af Folketinget.
- M råd Menighedsråd.
- V R S H Venstre, Radikale, Socialdemokratiet og Højre.
- I.M. Indre Mission.
- K.C. Kirkeligt Centrum.
- HRS, ORS Højesteretssagfører, Overretssagfører.
- sp. Sognepræst.
- Bojsens E. er Bojsens politiske Erindringer ved Kristian Hvidt, Kbh. 1963..

Morten Pontoppidan II er P.G. Lindhardts værk 1953

- Knud Rée er den af ham redigerede »Bogen om J.C. Christensen«, Kbh. 1941. – »Bogen om J.C. skrevet af hans Venner«, Kbh. 1946, redigeret af den 81-årige Laust Moltesen.

Summary

J. C. Christensen was born in 1856 as the eldest of a farmer's 9 children. 11 years old he arrived at the home of an uncle giving him the possibility of going to school. A competent and knowledgeable teacher inspired J. C. to become a teacher himself and having been confirmed he was employed as an assistant teacher at the age of 16. Later on, in 1874-75, he frequented Grundtvig's Højskole near Copenhagen, and during the following years (1875-77) he was trained as a teacher at a seminary in Jutland. Having taught a couple of years he was married to a farmer's daughter from the place from which he came himself, forcing him to look for a new job, which he found in Eastern Jutland, near Horsens, and at which he stayed from 1882 to 1886. That year he moved to a new teaching post in Stadil, close to the west coast of Jutland.

During the 1870'ies and 1880'ies J. C. had followed the political development in which J. B. S. Estrup (Prime Minister since 1875), by-passing the majority of the Lower Chamber (Folketinget) of the Parliament, had granted money to the defence, especially to the fortifications of Copenhagen. Estrup succeeded in dividing the opposition into three factions, one led by Frede Bojsen, another by the more radical Viggo Hørup, and the third by Chr. Berg, who was to become J. C.'s example.

J.C. was elected chairman of the local council in Stadil, an appointment he had never had before. Approaching the Parliamentary election in 1890 he was asked to run as a candidat, a request he hesitantly accepted as he knew, that being elected it would pose certain dangers to his spiritual life. At the election of 1890 Berg's group was almost doubled to 17 members and J.C. was one of the newly elected among a group of farmers and smallholders from Jutland. Berg controlled his group and at the end of the session he wanted to know, how the work in the different committees had turned out. J.C. answered that very little concrete work in the three committees of which he was a member had been done, but apart from this he had had several discussions with his party colleagues, the budget being one of them.

At the election of 1890 a couple of Social Democrats were elected to the Lower Chamber of the Parliament, one of them, newspaper editor Harald Jensen, was elected in the country. In his speech at Constitution Day, the Minister of Justice, Nellesmann, spoke of the dangers posed by nihilism and socialism and urged for cooperation among opponents. But not all followed suit. Bojsen, in his struggle against the government, proposed several social laws, which J.C. on his hand opposed.

During the preparations for the parliamentary election in 1892, Berg

was forced to convalesce during midsummer, and member of the Upper Chamber of the Parliament (Landstinget) Madsen Mygdal took over in touring western Jutland accompanied by J. C. Berg returned after two months of absence, but died a few months later, in November of 1891.

At the election 1892 Bojsen benefited from a gain of seats while the groups headed by Berg and Hørup respectively each lost two members. Hørup was not even re-elected. During the session Bojsen renewed his proposal on wages to the clergy hoping to get properties attached to the vicarages parcelled out, but the Minister for Educational and Ecclesiastical affairs (Kultusminister), C. Goos, expressed his scruples. To the important financial committee, two new members from Berg's group were elected: J. C. along with Anders Nielsen.

During the 1893-94 parliamentary sessions Bojsen approached a compromise with the government. This process was accompanied by several proposals concerning the church. One of these was proposed by J. C. He hoped that the churches could be opened for instructions and sermonizing by clergy and as well as by lay with a view to get preaching removed from the meeting halls and back to the churches. Another proposal by J. C. concerned the tithe on which he argued that it *should* be replaced while Berntsen from the moderate wing of the party argued that it *could* be replaced. The session ended with accept by Bojsen of the government's defence policy, much to the annoyance of J. C. A great part of the Bojsen-group, led by Sofus Høgsbro and Alberti, left him and, later, joined the group originally headed by Berg, thereby creating the *Reformed Left*. Høgsbro was elected chairman and J. C. secretary. In 1897, Høgsbro retired and J. C. took over.

During the 1890'ies Copenhagen and the larger provincial towns across the country expanded, and in the new districts the lack of churches was felt. Although § 3 in the Constitution granted the state's support of the Danish church (Folkekirken), this was not sufficient as it was difficult to get laws passed concerning the construction of new churches. Claiming that there were sufficient churches, the Social Democrats opposed the erection of new churches and the supporters of the party grew in numbers. A foundation with the bishop of Sjælland (H. V. Sthyr) in front was formed with the aim of collecting money to the establishment of minor parishes with small churches. The foundation succeeded in building new churches and in paying the clergy employed there..

While the Minister of Educational and Ecclesiastical Affairs regarded the development with some concern and the Social Democrats criticised the »begging« across the country solely for the purpose of building churches in the capital, J. C. supported the initiative. In 1897 he had

questioned bishop Sthyr about his intentions. In the opinion of J. C. the future did not look bright if the clergy alone should reign the church. Those who carried its burdens and enjoyed its advantages were those who should be given the responsibilities.

In the Parliamentary elections in 1895 and in 1901 the Right (Højre) had lost voters continually while the Left (Venstre) had gained further seats. J. C. had put forward a proposal in 1900 concerning the establishment of church councils in each parish in an attempt of extending the responsibility for the church by including the laity as well. The proposal was opposed by the minister responsible and was voted down by the Upper Chamber of the Parliament.

The result of the election in 1901 made the king, Christian IX, realise, that the time had come to let the Left form the new government, in which J. C. became Minister of Educational and Ecclesiastical Affairs, and thereby paving the way for much needed reform of the Church.